

Ovaj projekat finansira
Evropska unija

VDS

POMOĆ I PODRŠKA ŽENAMA ŽRTVAMA TRGOVINE LJUDIMA U SRBIJI

Vesna Nikolić-Ristanović
Sanja Čopić

**POMOĆ I PODRŠKA ŽENAMA
ŽRTVAMA TRGOVINE LJUDIMA
U SRBIJI**

Beograd, 2010. godine

Izdavač:

©Viktimološko društvo Srbije
Beograd, Dositejeva 1a
Prometej
Beograd, Prve pruge 43

Za izdavače:

Dr Vesna Nikolić-Ristanović
Ing. Borivoje Uščumlić

Recenzenti

Dr Sanja Milivojević
Doc. dr Saša Mijalković

Idejno rešenje korica:

Tatjana Stojković

Prelom:

Spectral, Beograd

Štampa:

Prometej, Beograd

Tiraž:

500

Projekat „Jačanje uloge civilnog društva u oblikovanju politika i praksi u oblasti smanjenja siromaštva“ realizuje Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), a finansira Evropska unija.

Ova publikacija je proizvedena uz pomoć Evropske unije. Sadržaj ove publikacije je isključivo odgovornost autora i ne može se na bilo koji način razumeti kao predstavljanje mišljenja Evropske unije. Mišljenja izneta u ovoj publikaciji predstavljaju mišljenja autorki i ne moraju neophodno predstavljati i mišljenja UNDP-a, Ujedinjenih nacija ili država članica UN-a.

Sadržaj

Executive summary.....	5
Uvod.....	13
Predmet i cilj istraživanja	15
Metodološki okvir istraživanja	19
Sistem pomoći i podrške žrtvama trgovine ljudima i međunarodni dokumenti	25
Pravni i institucionalni okvir podrške i pomoći žrtvama trgovine ljudima u Srbiji	29
Ocena pravnog i institucionalnog okvira podrške i pomoći žrtvama trgovine ljudima u Srbiji	36
Rezultati istraživanja.....	41
Podaci o broju žena žrtava trgovine ljudima.....	41
Ko su žrtve kojima je pružena pomoć?.....	42
Funkcionisanje sistema pomoći i podrške ženama žrtvama trgovine ljudima.....	43
Mehanizam upućivanja prema opisu Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima.....	44
Način funkcionisanja sistema pružanja pomoći i podrške žrtvama trgovine ženama u konkretnim slučajevima	46
Ko su akteri koji su otkrili/prepoznali žrtvu trgovine ljudima?.....	47
Ko je prvi u lancu upućivanja – kome se akter koji je prepoznao žrtvu prvom obratio?	48
Broj i vrsta aktera uključenih u lanac pružanja pomoći	50
Mesto i uloga različitih aktera koji učestvuju u pružanju pomoći	51
Uloge različitih aktera u pružanju pomoći žrtvama trgovine ženama	54
Način pružanja pomoći žrtvama trgovine ženama.....	58
Usaglašenost postupanja raznih aktera	61

Vođenje evidencija o žrtvama trgovine ljudima	64
Način vođenja evidencija i podaci sa kojima raspolažu pojedine institucije i organizacije	66
Republički zavod za statistiku.....	66
Centri za socijalni rad.....	67
Policija.....	68
Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima.....	69
Nevladine organizacije	69
Ocena stanja u pogledu vođenja evidencija i međusobne usklađenosti podataka različitih organizacija i institucija.....	70
Iskustva sa testiranjem modela monitoringa	
u praksi	75
Ocena primene predloženog metoda monitoringa u praksi.....	75
Problemi sa kojima smo se sretale tokom monitoringa.....	77
Zaključak.....	83
Preporuke za unapređenje antitrafiking	
mehanizma i njegovog praćenja i evaluacije.....	87
Izvodi iz recenzija	91
Literatura.....	95
Beleške o autorkama.....	97

Executive summary

Assistance and Support to Women Victims of Trafficking in Persons

REPUBLIC OF SERBIA has submitted an initial report on the implementation of the Convention on the Elimination of Discrimination against Women (CEDAW) on the 38th session of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women in May 2007. In its concluding comments, the Committee presents some positive aspects in fulfilling legal obligations established by the Convention. However, it also points out principal areas of concern, giving recommendations for future actions. Serbia is therefore obligated to review and ensure the implementation of all recommendations before the submission of the following report in 2010.

The United Nations Development Program (UNDP), in cooperation with the Department for Gender Equality of the Government of the Republic of Serbia, launched the call for proposals of projects related to activities aimed at monitoring the implementation of the CEDAW Committee's concluding comments. The general objective is to raise the level of accountability of government institutions in relation to issues of gender equality and the wider implementation of gender sensitive policies. Victimology Society of Serbia has received funds for implementation of the project Monitoring mechanisms of referral and the protection system for women victims of trafficking in Serbia. The project was realized in the second half of 2009.

The main goal of the project was to propose the model of monitoring and evaluation of the system of referral and support to women-victims of trafficking in persons in Serbia, as well as a wider circle of measures than need to be taken in order to improve existing procedures and further institutionalize the anti-trafficking mechanism, especially in terms of assistance and victim support.

To achieve the project goal, it was necessary to conduct a research. This research had two objectives: the first objective was related to the gathering of data about the way in which the system of providing assistance and support to women, victims of trafficking, functions in practice, evaluation of this system

and the design of recommendations for its improvement. The second one was to test a model of monitoring of the system for providing assistance and support to women, victims of trafficking in Serbia. The method that was used in this research is designed to provide not only data collection in this particular research, but also to allow verification of its applicability to potential permanent monitoring of the system of support and assistance.

We designed a model of monitoring whose central part is the collection of data on individual cases of trafficking in women, while in each case the data is collected by a combination of different techniques (interviews, mailed questionnaires, content analysis, observation) and different data sources (different actors who provide assistance, various documents). In this way, for each case we obtained data from two or more organizations and/or institutions that were involved in providing assistance. This approach has enabled us to get insights of various organizations/institutions into the same cases, a comprehensive and accurate picture of the mechanism of reaction, and the place and role of individual organizations/institutions in the system of providing assistance and support to victims of trafficking, as well as an insight into the data that some organizations have, and to compare them with each other.

The data on the referral system and its functioning in individual cases were collected through interviews and mailed questionnaires, depending on what was more appropriate for the respondents, and supplemented by the data obtained from observing the trials and the analysis of various documents. Unfortunately, due to problems in obtaining appropriate permits, we were not able to conduct interviews with the police and victims, and to observe first contact between the victim, and the police and Agency.

Research findings show that the process of recognizing and assisting women-victims of trafficking in Serbia involved a relatively small number of actors. A limited number of actors leads to a small number of identified victims, and as a consequence a small number of those who are receiving assistance. The results indicate that those who have a crucial role in providing direct assistance to women victims are: the Agency for Coordination of Protection of Victims of Trafficking in Human Beings, the social work centers, NGOs and institutions that provide housing to victims and the NGO ASTRA. The non-governmental organizations that provide victim support for women-victims of trafficking are mainly concentrated in Belgrade. Thus, it is clear that only a small portion of total resources available to assist women victims in Serbia is used for providing victim support.

The data we collected calls into question the central role of the Agency for Coordination of Protection of Victims of Trafficking in Human Beings in

the referral and coordination of the assistance. Our findings suggest that in practice there is no consistent informing of the Agency about identified victims of trafficking, that victims as well as the other actors have no knowledge that in case of need (when a victim is recognized) they should contact the Agency, and that the coordination is the minimal part of its activities. Coordination activity of the Agency is not significantly higher than similar activities of centers for social work and NGOs. Moreover, it appears that the artificial maintenance of some kind of myth about the central role of the Agency is forcing NGOs to apply double standards in the identification of the victims - substantial, guided by the needs of victims and the formal, guided by limiting formal requirements for the recognition of the role of victim. In addition, we should mention the fact that the Agency does not have the resources for such an important role, which requires the capacity for the maintenance and continual update of database for the territory of Serbia as a whole (for example, about existing services, victims, etc.) as well as consistent notification of and cooperation with all potential actors that can recognize women-victims of trafficking.

Role of the Agency as the national referral mechanism is particularly untenable in the context of existing social protection system in which the centers for social work have a central role in assisting underage victims. Lack of the clear distinctions of competences between the centers and the Agency is certainly one of the biggest problems in providing assistance to underage victims of trafficking.

All of the above leads to inappropriate use of existing, already limited, resources and also to problematic quality of the provided services. This is certainly a consequence of the non-systematic development of the whole national referral mechanism for victims of trafficking, which still does not have a shaped and coherent legal framework. Based on the analysis of legal and political documents relevant for the domain of combating human trafficking in Serbia, one comes to a conclusion that Serbia still does not have a clear, legally defined institutional framework of referral and assistance to victims of trafficking. In particular, the place and the role of the Republic team for Combating Trafficking in Human Beings seems unclear. This team is, together with the Agency for Coordination of Protection of Victims of Trafficking in Human Beings, part of a national referral mechanism. The role of institutions and organizations that are the part of the Republic team, as well as their relationship with the Agency is not fully or sufficiently adequately legally regulated. In addition, the place and the role of other organizations and institutions (which are not the part of a national referral mechanism) that are coming into contact with victims and/or

provide assistance and support is also not clear, nor is their relationship to the overall National Mechanism for Coordination of the Activities and Creation of the Anti-Trafficking Policy.

Thus, in the absence of clearly defined procedures and standards of treatment of different subjects, the referral mechanism and the system of victim support are still working on an ad hoc basis. The lack of protocols on cooperation that would clearly define the roles, the order of inclusion and the manner of treatment is also connected with this. There are also no protocols that would define the multisectoral cooperation of different actors at local, horizontal level (for example, the coordinated action of the police, social work centers and NGOs in local communities throughout the country), as well as connecting different actors by a vertical line (for example, the Agency, centers for social work and non-governmental organizations). The fact that the system of victim support to women, victims of trafficking have been developing independently from the system of victim support for victims of other forms of gender-based violence prevents the proper use of the experiences, resources, and reached standards developed within the women's groups and other organizations that are supporting victims of crime. In connection to that and similarly as previous research, our findings also suggest that women victims are still treated as objects, rather than as human beings which are able to make information-based decisions and have a right to know what is going to happen to them even when they are assisted.

Keeping records about the victims of trafficking in Serbia is not sufficiently legally regulated and there are no appropriate systematic solutions. Although the records of victims of trafficking are kept by different institutions and organizations, one can notice that there is no regularity in the manner of their keeping - they are kept in different ways, and different methodological approaches are used in the collection of data. Therefore, the records of victims of trafficking are different, incomplete, uneven and very difficult to compare. And so, despite the good will, organizations and institutions that come into contact with victims of trafficking are often unable to provide complete information on the actions undertaken in specific cases. Also, in Serbia, there is no single database which would contain data on all recognized victims of trafficking, as well as perpetrators, the ways of committing trafficking, and the manner in which organizations and institutions acted in each case. Altogether, this significantly impedes monitoring of the phenomenon of human trafficking, finding out its scope, structure and characteristics, and assistance procedures in individual cases.

Given that there is no clear and coherent legal framework and that the existing agreements on the cooperation of some actors are considered internal

documents that are not disclosed even to the scientific public, it is clear that the victim support system for the victims of trafficking has a high level of arbitrariness and lack of transparency. Since these activities occur in a kind of legal vacuum, their possible monitoring and evaluation will have limited range and shall practically depend on the good will of participants to give information to the researcher. If we add non-existent or very poor records about the activities undertaken, the resistance of all participants, except the courts, to direct monitoring of their activities, as well as the denial to interview the victims and also to learn how they look at their needs and their satisfaction within the existing system, it is clear that the absence of legal regulations and institutional framework in this area must have a negative impact on the quality of services and their accessibility to victims.

The state has recognized the need for monitoring and evaluation of the anti-trafficking activities, which is evident in the prediction of monitoring of anti-trafficking mechanism and evaluation of achieved results as strategic goals. However, the state has not yet taken the necessary measures to clearly define the method and the carrier of the monitoring that would guarantee the impartiality and the objectivity of the results obtained. Serbia has not yet established a national rapporteur or some other independent body which would be in charge of continuous monitoring and evaluation of the anti-trafficking activities, which would not be involved in providing direct assistance to victims of this kind of crime at the same time.

Monitoring model developed by the Victimology Society of Serbia that has been tested in the research that we conducted is based on the use of different techniques of data collection from a larger number of actors. This model has many similarities with the methods used by the national rapporteurs, which is considered the best way of collecting data on trafficking. Even despite the impossibility of implementation of all the planned methods of data collection, this model has been proven to be a very good way to get the insight into actions undertaken in individual cases, as well as into the functioning of the system as a whole. Its enrichment by using participatory methods, direct observation of activities of different actors and quantitative analysis of data from a previously established uniform records would certainly enable better results not only for an ad hoc, but also for regular and continuous monitoring.

On the basis of the results that we have obtained through the research, as well as on the experience and problems we faced during its realization, we have drafted recommendations for the enhancement of anti-trafficking mechanism and its monitoring and evaluation, with a particular emphasize on the system

of support and assistance to victims of trafficking in persons. Recommendations are grouped into the following topics: enhancement of the anti-trafficking mechanism, enhancement and legal regulation of the system of referral and support and assistance to victims of trafficking in human beings, keeping records, and monitoring and evaluation.

Enhancement and legal regulation of the anti-trafficking mechanism

1. Explicitly define the status, role and concrete activities of the Republic Team for Combating Trafficking in Human Beings as a part of the National Mechanism for Coordination of Activities and Creation of the Anti-Trafficking Policy.
2. Explicitly define and legally regulate the status, role and relationships between all actors involved in the National Mechanism for Coordination of Activities and Creation of the Anti-Trafficking Policy, in the way that would guarantee maximal use of the existing resources.
3. Regulate procedures for inclusion of new members into the Republic Team for Combating Trafficking in Human Beings in order to enable all actors, important for identification and victim support, to be included.

Enhancement of the system of referral and support and assistance to victims of trafficking in human beings

1. Creating the conditions for including more actors into the process of identification and providing support and assistance to victims of trafficking in persons through:
 - a. Education of all those that are coming or might come into contact with victims of trafficking in human beings;
 - b. Raising awareness of the citizens about whom to address in the case that someone needs assistance;
 - c. Raising awareness of potential and actual victims so that they know whom to address in the case they are in need of assistance.
2. Establishing National information center that would:

- a. Keep and regularly up-date the database on the existing services/ organizations that could be useful for victims.
 - b. Give and distribute information about existing services to:
 - i. Actors that are coming or might come into contact with victims of trafficking in human beings;
 - ii. Potential and actual victims;
 - iii. All those that need these information.
 - c. Form and regularly up-date the library with domestic and foreign literature on trafficking in persons.
3. Legally regulate the role of different actors in providing assistance to underage victims of trafficking in human beings in the way that enables clear distinction of their competences.
 4. Particularly regulate the relationship of competences between centers for social work and the Agency for the Coordination of Protection of Victims of Trafficking in Human Beings in providing assistance to underage victims of trafficking in persons.
 5. Developing and formalizing mechanisms of the cross-sector connection and cooperation of different actors on the local level (horizontal connecting).
 6. Connecting mechanisms of the cross-sector cooperation on the local level with the National Mechanism for Coordination of Activities and Creation of the Anti-Trafficking Policy (vertical connecting).
 7. Developing mechanisms of cooperation between actors that are providing assistance to women victims of trafficking in persons and organizations and institutions that are offering support and assistance to women victims of other forms of violence.

Keeping records

1. Establish unique way of data collection and records keeping about trafficking in persons, which would encompass all relevant data about victims, traffickers, ways of committing trafficking, and victim support.
2. Develop and regularly up-date the unique database on trafficking in persons, which would be kept by an independent research organization, and based on the data of all relevant actors.

Monitoring and evaluation

1. Establishing the National rapporteur that would conduct a continuous monitoring and evaluation of the anti-trafficking activities in general, with a particular emphasize on the assistance and support to victims, in accordance with the ODIHR model, according to which this role should be given to the non-governmental organization.
2. Explicitly define the role of the National rapporteur and its relationship with National Mechanism for Coordination of Activities and Creation of the Anti-Trafficking Policy as well as with its parts.
3. Continuous monitoring should be carried out with the use of the quantitative and qualitative methods combined with different techniques of collecting data from different actors according to the proposal of the monitoring model developed by the Victimology Society of Serbia.
4. Legally regulate the conditions for allowing professional and scientific public to be present during the actions of state agencies during the pre-trial criminal procedure.

Uvod

KONVENCIJA UN O ELIMINACIJI SVIH OBLIKA DISKRIMINACIJE ŽENA (CEDAW) smatra se „međunarodnom poveljom ženskih prava“ (Nikolić-Ristanović, Dokmanović, 2006: 55). Konvencija definiše diskriminaciju žena i postavlja okvir za preduzimanje mera usmerenih na eliminisanje svih vidova diskriminacije žena, čime bi trebalo da se doprinese poboljšanju položaja žena. Pristupanjem ili ratifikacijom Konvencije, države prihvataju obavezu da preduzmu mere koje za cilj imaju prevenciju i eliminisanje diskriminacije žena u svim njenim oblicima, i to kroz uključivanje principa rodne ravnopravnosti u svoj pravni sistem i kroz izgradnju institucija koje bi trebalo da osiguraju zaštitu žena od svih vidova diskriminacije. Osim toga, države koje su pristupile ili ratifikovale Konvenciju imaju obavezu podnošenja izveštaja Komitetu za eliminaciju diskriminacije žena o merama koje se preduzimaju u cilju ispunjavanja preuzetih obaveza.

Republika Srbija je podnela inicijalni izveštaj o implementaciji Konvencije na 38. sednici Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena, maja 2007. godine u Njujorku (SAD). U zaključnim komentarima Komiteta na ovaj izveštaj, izneti su pozitivni aspekti implementacije Konvencije ali i ključne oblasti u kojima su uočeni nedostaci u vezi sa kojima su date preporuke u pogledu budućih akcija. Srbija je tako dužna da razmotri i obezbedi implementaciju svih preporuka do podnošenja sledećeg izveštaja 2010. godine.

Polazeći od toga, Program za razvoj Ujedinjenih nacija (UNDP) je u saradnji sa Upravom za rodnu ravnopravnost Vlade Republike Srbije 2009. godine raspisao konkurs za realizaciju projekata u vezi sa aktivnostima usmerenim na praćenje implementacije zaključnih komentara CEDAW Komiteta koji su dati Srbiji. Opšti cilj programa UNDP i Uprave za rodnu ravnopravnost usmeren je na podizanje nivoa odgovornosti vladinih institucija u odnosu na pitanja rodne ravnopravnosti i šire implementiranje rodno senzitivne politike, a sve u vezi sa zaključnim komentarima Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena.

Razmatrajući zaključne komentare Komiteta, uvidele smo da se jedan od njih odnosi na eliminisanje svih oblika nasilja prema ženama i usvajanje obuhvatnih mera kojima se država suprotstavlja nasilju nad ženama, i to u skladu sa Opštom preporukom br. 19 Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena – Nasilje nad ženama. Pri tome, jedna od preporuka u okviru ovog segmenta odnosi se na uspostavljanje mehanizma praćenja i evaluacije efekata nacionalne

politike suprotstavljanja trgovini ljudima, kao i na uspostavljanje na ljudskim pravima zasnovanih programa zaštite i dugoročnih programa reintegracije za žrtve ovog oblika kriminaliteta.

Polazeći od toga, Viktimološko društvo Srbije se javilo na napred pomenuti konkurs i dobilo sredstva za realizaciju projekta *Praćenje mehanizma upućivanja i sistema zaštite žena žrtava trgovine ljudima u Srbiji*. Projekat je realizovan u drugoj polovini 2009. godine, u okviru projekta UNDP/EU i uz institucionalnu podršku Uprave za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada i socijalne politike Republike Srbije.

Rukovoditeljka projekta bila je prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović, koja je takođe radila i na prikupljanju i analizi podataka i pisanju istraživačkog izveštaja. Mr Sanja Čopić koordinirala je prikupljanje podataka, i bila angažovana u njihovom prikupljanju, analizi i pisanju istraživačkog izveštaja. Na prikupljanju podataka putem intervjua i ankete bila je angažovana i Jasmina Nikolić, dok su za praćenje suđenja bile angažovane volonterke Viktimološkog društva Srbije: Marina Kovačević-Lepojević, Mirjana Tripković, Danica Radaković i Jelena Dimitrijević.

Sprovedeno istraživanje zahtevalo je dosta vremena i truda, kako od strane samih istraživačica tako i od strane ispitanica. Stoga koristimo ovu priliku da se svima zahvalimo. Takođe, zahvaljujemo se i kancelariji Programa UN za razvoj, Evropskoj uniji i Upravi za rodnu ravnopravnost Vlade Republike Srbije, koje su omogućile realizaciju projekta čiji rezultat je ova publikacija.

Predmet i cilj istraživanja

RATIFIKOVANJEM pojedinih međunarodnih dokumenata, pre svega *Konvencije UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dodatnog Protokola za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom*¹ i *Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima*², Republika Srbija je na sebe preuzela obavezu razmatranja uspostavljanja mehanizma praćenja i evaluacije efekata nacionalne politike suprotstavljanja trgovini ljudima. U članu 28 *Konvencije UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala* se navodi da svaka država potpisnica treba da razmotri praćenje svoje politike i stvarnih mera za borbu protiv organizovanog kriminala, uključujući tako i trgovinu ljudima, kao i ocenjivanje njihove delotvornosti i efikasnosti. U članu 29 *Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima* ističe se da svaka država potpisnica treba da razmotri uspostavljanje Nacionalnog izveštioaca ili drugog mehanizma monitoringa antitrafiking aktivnosti i implementacije nacionalnog zakonodavstva.

U skladu sa tim, praćenje mehanizma borbe protiv trgovine ljudima i evaluacija ostvarenih rezultata predviđeni su kao ključni (strateški) ciljevi u *Strategiji borbe protiv trgovine ljudima u Republici Srbiji*.³ Na drugoj strani, međutim, država nije preduzela potrebne mere da jasno definiše način i nosioca monitoringa koji bi garantovali nepristrasnost i objektivnost dobijenih rezultata. Način na koji je u *Strategiji* predviđeno da takav mehanizam funkcioniše predstavlja neadekvatnu osnovu za ustanovljavanje ozbiljnog sistema monitoringa i evaluacije. Naime, u ovom strateškom dokumentu navodi se da je u cilju uspostavljanja uspešnog nacionalnog mehanizma za borbu protiv trgovine ljudima neophodno vršiti redovnu analizu delovanja državnih institucija, nevladinih i međunarodnih organizacija. S tim u vezi, ističe se obaveza Republičkog tima za borbu protiv trgovine ljudima da periodično sačinjava izveštaj o rezultatima sprovedenih mera i aktivnosti predviđenih Strategijom i Akcionim planom i izveštaj dostavlja Savetu za borbu protiv trgovine ljudima⁴. Na osnovu

¹ Skupština RS je donela Zakon o potvrđivanju Konvencije UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dodatnog protokola 22. juna 2001. godine, Službeni list SRJ – međunarodni ugovori br. 6/2001.

² Skupština RS je donela Zakon o potvrđivanju Konvencije SE o borbi protiv trgovine ljudima 18. marta 2009. godine, Službeni glasnik RS br. 19/2009.

³ Službeni glasnik RS br. 111/2006.

⁴ O Republičkom timu i Savetu videti u delu „Pravni i institucionalni okvir podrške i pomoći žrtvama trgovine ljudima u Srbiji“.

izveštaja Republičkog tima, Savet za borbu protiv trgovine ljudima treba da vrši analizu rezultata ostvarenih na polju suprotstavljanja trgovini ljudima i da dostavlja nadležnim organima preporuke za reviziju strateških ciljeva i predlaže neophodne mere. Međutim, jasno je da se kvalitetan monitoring ne može realizovati samo na osnovu izveštaja Republičkog tima, do kojeg bi se uz to došlo sabiranjem pojedinačnih izveštaja članova ovog tela. Takođe je diskutabilno u kojoj meri je Savet za borbu protiv trgovine ljudima, kao strateško, ali ne i nezavisno, operativno i ekspertsko telo, u mogućnosti da izvrši adekvatnu analizu takvog izveštaja i da na osnovu njega da ocenu relevantnu za dalje kreiranje politike suprotstavljanja trgovini ljudima.

Štaviše, iako je u *Nacionalnom planu akcije za borbu protiv trgovine ljudima za period od 2009. do 2011. godine*, koji je usvojen Zaključkom Vlade Republike Srbije aprila 2009. godine,⁵ predviđeno definisanje mehanizma za praćenje, kao i internu i eksternu ocenu rada svih subjekata uključenih u borbu protiv trgovine ljudima i zaštitu žrtava, do tog definisanja u vreme pisanja ovog rada još nije došlo. Inače, 2009. godina je bila određena kao godina za sprovođenje ove aktivnosti.

Imajući u vidu navedene međunarodne obaveze koje je Srbija preuzela, pomenute političke dokumente kao i okolnost da odgovarajući sistem monitoringa i evaluacije antitrafiking aktivnosti nije uspostavljen, odredile smo cilj projekta. Naime, osnovni cilj projekta *Praćenje mehanizma upućivanja i sistema zaštite žena žrtava trgovine ljudima u Srbiji* bio je predlaganje modela praćenja i evaluacije sistema upućivanja i podrške ženama žrtvama trgovine ljudima u Srbiji, kao i šireg kruga mera koje treba preduzeti u cilju unapređenja postojećih procedura i dalje institucionalizacije antitrafiking mehanizma, posebno u pogledu pomoći i podrške žrtvama.

Da bi se ostvario projektom postavljen cilj, bilo je potrebno sprovesti istraživanje. Istraživanje je imalo dva cilja: prvi cilj odnosio se na dolaženje do podataka o načinu funkcionisanja sistema pružanja pomoći i podrške žrtvama trgovine ženama u praksi, ocenu tog sistema i osmišljavanje preporuka za njegovo unapređenje. Drugi cilj se odnosio na testiranje modela monitoringa sistema pružanja pomoći i podrške ženama žrtvama trgovine ljudima u Srbiji. Testiranje modela monitoringa je izvršeno istovremeno sa prikupljanjem podataka o načinu funkcionisanja sistema pomoći, tako što je u njemu primenjen metodološki pristup koji je na osnovu iskustava iz ranijih istraživanja (Ćopić,

⁵ *Nacionalni plan akcije za borbu protiv trgovine ljudima za period od 2009. do 2011. godine*, Beograd: OEBS, 2009.

Nikolić-Ristanović, 2006; Nikolić-Ristanović, 2009) razvijen u Viktimološkom društvu Srbije.

Istraživanje je sprovedeno u periodu od maja do decembra 2009. godine. Rezultati do kojih smo došli, kao i iskustva i problemi sa kojima smo se srele tokom istraživanja, poslužili su nam kao osnova za razvijanje preporuka za unapređenje sistema podrške i pomoći ženama žrtvama trgovine ljudima i njegovog praćenja i evaluacije.

Metodološki okvir istraživanja

METOD koji smo koristile za istraživanje sistema podrške i pomoći ženama žrtvama trgovine ljudima u Srbiji koncipiran je tako da omogući ne samo prikupljanje podataka u ovom konkretnom istraživanju, već i tako da omogući proveru njegove primenljivosti u potencijalnom stalnom monitoringu sistema podrške i pomoći.

Model smo osmislile imajući u vidu iskustva iz ranijih istraživanja, posebno iz istraživanja trgovine muškarcima u Srbiji (Nikolić-Ristanović, 2009), koja su pokazala da se ispitivanjem pojedinačnih aktera antitrafiking sistema dobijaju parcijalne informacije, kao i da postoji problem nepotpunih i neujednačenih evidencija o žrtvama, viktimizaciji i postupanju različitih aktera u svakom pojedinom slučaju.

Imajući to u vidu, koncipirale smo model monitoringa čiji centralni deo predstavlja prikupljanje podataka o pojedinačnim slučajevima trgovine ženama, pri čemu se za svaki pojedinačni slučaj podaci prikupljaju kombinacijom različitih tehnika (ispitivanje, analiza sadržaja, posmatranje) i različitih izvora podataka (različiti akteri pružanja pomoći, razni dokumenti). Prikupljanje podataka je obuhvatilo i ispitivanje načina evidentiranja podataka o tim slučajevima od strane različitih aktera. Na taj način smo želele da utvrdimo kakvi problemi u tom pogledu postoje, na koji način oni utiču na pružanje pomoći i monitoring postupanja, i na koji način se uočeni problemi mogu prevazići. Smatrale smo da ovaj metodološki pristup, posebno ukoliko se istraživanje, odnosno monitoring vrši kontinuirano ili u redovnim vremenskim intervalima, može obezbediti pouzdane i kvalitetne podatke, na osnovu kojih se može vršiti evaluacija i stalno usavršavanje sistema pomoći žrtvama trgovine ljudima.

Za potrebe ovog istraživanja, s obzirom na vremensko ograničenje, opredelile smo se za mali namerni uzorak, za koji smo se trudile da bude što reprezentativniji, kako u smislu obuhvaćenih ispitanika tako i u pogledu izabranih slučajeva, odnosno žrtava kojima je pružena pomoć. U skladu sa tim bio je i izbor kvalitativnog metoda,⁶ iako metodološki pristup koji smo razvile a koji podrazumeva kontinuirano istraživanje, uključuje kombinaciju kvantitativnih i kvalitativnih metoda i veće uzorke. Ipak, treba naglasiti da je uzorak žrtava

⁶ Ovakav metodološki pristup se inače često koristi onda kada je potrebno brzo snimanje stanja u određenoj oblasti (*rapid appraisal methods*) i kao takav on ima i prednosti i mane, o čemu će biti reči u delu o rezultatima testiranja modela (World Bank, 2004:14).

u vezi sa kojima smo analizirale pružanje pomoći u pojedinačnim slučajevima činio znatan deo, odnosno oko petine ili 18,7% ukupnog broja žrtava koje je identifikovala Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima u periodu od januara do kraja avgusta 2009. godine.

U skladu sa time, a u cilju dobijanja obuhvatne slike, kako samog sistema pomoći, tako i mogućih problema i prepreka vezanih za monitoring, istraživanjem smo prikupljale pet grupa podataka:

1. Podaci o pravnom i institucionalnom okviru funkcionisanja sistema pomoći i podrške ženama žrtvama trgovine ljudima u Srbiji.
2. Podaci o broju maloletnih i punoletnih osoba ženskog pola-žrtava trgovine ljudima, evidentiranih od strane organizacija i institucija koje su na početku projekta identifikovane kao ključni akteri pružanja pomoći ženama žrtvama trgovine ljudima u Srbiji, i drugi raspoloživi statistički podaci o žrtvama trgovine ženama.
3. Podaci o funkcionisanju sistema pomoći kao celine i u izabranim pojedinačnim slučajevima trgovine maloletnim i punoletnim osobama ženskog pola u Srbiji.
4. Podaci o pomoći koju žene žrtve trgovine ljudima dobijaju kada se pojave na sudu.
5. Podaci o evidencijama koje vode organizacije i institucije koje dolaze u kontakt sa žrtvama trgovine ljudima.

Podaci o pravnom i institucionalnom okviru funkcionisanja sistema pomoći i podrške ženama žrtvama trgovine ljudima u Srbiji prikupljeni su prvenstveno putem analize različitih pravnih i političkih dokumenata, a samo izuzetno, i to pretežno kada je bilo potrebno locirati teško dostupne dokumente ili informacije, i putem kratkih telefonskih ili email intervju, odnosno, anketa.

Podaci o broju maloletnih i punoletnih osoba ženskog pola-žrtava trgovine ljudima, evidentiranih tokom prvih osam meseci 2009. godine od strane organizacija i institucija koje su na početku projekta identifikovane kao ključni akteri pružanja pomoći ženama žrtvama trgovine ljudima u Srbiji, prikupljeni su tako što su istraživačicama dostavljani periodično, putem elektronske pošte ili usmeno, putem telefona. Na taj način, dobijeni podaci o broju žrtava i njihovoj starosnoj strukturi i strukturi prema državljanstvu, predstavljali su osnovu za određivanje postupka prikupljanja podataka o funkcionisanju sistema pomoći kao celine i u izabranim pojedinačnim slučajevima trgovine maloletnim i punoletnim osobama ženskog pola od raznih aktera uključenih u pružanje pomoći žrtvama trgovine ženama. Naime, na osnovu podataka o žrtvama koje smo

dobile, odredile smo prvu organizaciju, odnosno ispitanicu, i broj i strukturu slučajeva trgovine ženama koje smo je zamolile da nam opiše.

Polazeći od toga da je Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima u posmatranom periodu stupila u kontakt sa najviše žrtava, kao i da je ona prepoznata kao organizacija zadužena za identifikaciju žrtava i koordinaciju pomoći, prikupljanje podataka o mehanizmu pružanja pomoći i konkretnim slučajevima počele smo intervjuom sa predstavnicom ove organizacije.

Prvi intervju vođen je, dakle, sa predstavnicom Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima. Tokom intervjuja ona je zamoljena da opiše pet slučajeva trgovine ženama sa kojima se Služba srela u periodu od 1. januara do kraja maja 2009. godine. Opisana su tri slučaja trgovine punoletnim ženama i dva slučaja trgovine maloletnicama. Pri tome, u jednom slučaju se radilo o stranoj državljanki a u preostala četiri o državljanicama Srbije (uključujući jednu maloletnicu s Kosova).

Podaci do kojih se došlo putem intervjuja sa predstavnicom Službe poslužili su kao osnova za dalji rad na prikupljanju podataka. Naime, kako se na osnovu opisa navedenih slučajeva došlo do saznanja o tome koje organizacije/institucije su pored Službe bile uključene u pružanje pomoći i podrške žrtvama u pojedinim slučajevima, sledeći korak u prikupljanju podataka odnosio se na organizovanje intervjuja sa predstavnicama tih nevladinih organizacija, državnih institucija i Međunarodne organizacije za migracije.

Tako su u drugoj etapi prikupljanja podataka, intervjui vođeni sa predstavnicama NVO ASTRA, Atina i kancelarije Međunarodne organizacije za migracije u Beogradu, dok je Savetovalištu protiv nasilja u porodici upitnik poslat elektronskom poštom kako bi ga saradnice ove organizacije popunile i potom nam ga dostavile. Isti pristup je korišćen i u nastavku istraživanja. Tako su u nastavku rada na prikupljanju podataka kao ispitanici uključeni i predstavnici centara za socijalni rad koji su bili angažovani u identifikovanim i opisanim slučajevima⁷, kao i predstavnica Prihvatišta za žene i decu žrtve nasilja u Nišu. Intervjui su vođeni, odnosno anketa sprovedena tako što su ispitanice zamoljene da opišu slučajeve trgovine maloletnim i/ili punoletnim ženskim osobama o kojima smo već dobile podatke od Službe. Pored toga, ispitanice smo zamolile da opišu i po jedan ili dva slučaja trgovine ženama i/ili devojkicama sa kojima su se srele tokom 2009. godine a u vezi sa kojima nismo vodile intervjuje sa predstavnicom Službe. U vezi njih su dalje prikupljeni podaci i od drugih uključenih pružalaca pomoći.

⁷ Centar za socijalni rad u Kanjiži i Nišu, kao i odeljenje Gradskog centra za socijalni rad Palilula u Beogradu.

Na taj način smo za svaki slučaj dobile podatke od dve ili više organizacija i/ili institucija koje su bile uključene u pružanje pomoći. Ovakav pristup nam je omogućio da dobijemo uvide različitih organizacija/institucija u iste slučajeve, te obuhvatniju i tačniju sliku o mehanizmu reagovanja u pojedinim slučajevima trgovine ženama u Srbiji, kao i o mestu i ulozi pojedinih organizacija/institucija u sistemu pružanja pomoći i podrške žrtvama trgovine ljudima. Uz to, na ovaj način smo mogle i da steknemo bolji uvid u podatke kojima pojedine organizacije raspolažu, kao i da ih međusobno uporedimo.

Podaci o sistemu upućivanja i njegovom funkcionisanju u pojedinačnim slučajevima prikupljeni su putem intervjua i ankete, u zavisnosti od toga šta je više odgovaralo ispitanicama. Intervjui i ankete rađeni su na osnovu prethodno konstruisanog polustrukturiranog upitnika. Putem intervjua i anketa sa ukupno 12 ispitanica prikupljeni su podaci o funkcionisanju sistema pomoći i podrške u 11 slučajeva trgovine ženama u kojima je bilo ukupno 12 žrtava.

Upitnik koji je korišćen tokom intervjua sastojao se od nekoliko osnovnih celina:

1. opšti podaci o žrtvi;
2. podaci o prvom kontaktu sa žrtvom (kada je konkretna institucija/organizacija ostvarila prvi kontakt sa žrtvom, ko je ostvario prvi kontakt sa žrtvom, ko je kontaktirao konkretnu instituciju/organizaciju i na koji način ukoliko je neko drugi ostvario prvi kontakt sa žrtvom, koliko puta je sa žrtvom kasnije ostvarivan kontakt, kao i opis prvog kontakta);
3. podaci o obliku i osnovnim karakteristikama trgovine u konkretnom slučaju;
4. podaci o reagovanju organizacije/institucije u konkretnom slučaju, odnosno podaci o tome šta je konkretna institucija/organizacija preduzela;
5. podaci o tome da li su u konkretnom slučaju bile uključene i druge institucije, organizacije i pojedinci (ko je bio uključen, šta su oni učinili, kakva su iskustva saradnje svake pojedine organizacije/institucije sa drugim organizacijama, institucijama i pojedincima);
6. podaci o eventualnom hapšenju i kažnjavanju žrtava, i
7. podaci o izvršiocu i sudskom postupku ukoliko je do njega došlo.

Na žalost, zbog problema u dobijanju odgovarajuće dozvole od strane MUP Srbije, a o čemu će biti više reči kasnije, nismo bile u mogućnosti da ovu vrstu intervjua radimo i sa policijom. Iz sličnog razloga, tj. zbog izričite zabrane intervjuisanja žrtava koju smo dobile od nevladinih organizacija i Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima (tzv. grupa za direktnu pomoć žrtvama), nismo bile u mogućnosti ni da intervjuišemo žrtve i dobijemo njihove

uvide o sopstvenim potrebama i zadovoljstvu postupanjem aktera pružanja pomoći. Zbog nerazumevanja na koje smo naišle, dakle, nismo bile u mogućnosti da u delu koji se odnosi na funkcionisanje sistema pomoći do kraja primenimo projektovani metodološki okvir, odnosno model monitoringa.

Prema planiranom metodološkom okviru, odnosno modelu monitoringa, podatke o funkcionisanju podrške i pomoći u konkretnim slučajevima trebalo je da prikupimo i putem neposrednog posmatranja prvog kontakta policije i Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima sa žrtvama. Na žalost, zbog nedobijanja dozvola od ovih institucija, ove podatke nismo mogle da prikupimo.

Tokom istraživanja prikupljani su podaci i o evidencijama koje vode organizacije i institucije koje dolaze u kontakt sa žrtvama trgovine ljudima. Ovi podaci su prikupljeni analizom protokola koje institucije i organizacije koriste za beleženje podataka o svakom pojedinom slučaju trgovine ljudima. Protokoli su prikupljeni tokom intervjua tako što smo zamolile ispitanice da nam omoguće uvid ili da nam dostave protokole ili drugi materijal iz koga se može videti koje podatke vode. S obzirom da od MUP RS nismo dobile traženi protokol, do podataka o tome sa kojim podacima o žrtvama trgovine ljudima raspolaže policija došlo se analizom godišnjeg izveštaja MUP RS o rezultatima rada na suzbijanju trgovine ljudima.⁸ Najzad, do podataka o tome na koji način se sprovode statistička istraživanja i koji podaci o žrtvama trgovine ljudima postoje u evidenciji Republičkog zavoda za statistiku došlo se analizom relevantne zakonske regulative i individualnih statističkih upitnika koje ova državna institucija koristi za prikupljanje podataka, koji su dobijeni od Zavoda, pa im se i ovom prilikom zahvaljujemo.

Podaci vezani za pomoć i podršku koju žene žrtve trgovine ljudima dobijaju kada se pojavljuju na sudu, prikupljeni su putem intervjua, anketa i putem praćenja suđenja za krivično delo trgovina ljudima. Do podataka o krivičnim postupcima za krivično delo trgovina ljudima iz člana 388 Krivičnog zakonika Republike Srbije došlo se na sledeći način: na početku istraživanja upućeni su dopisi Okružnom sudu u Beogradu kao i svim opštinskim sudovima na teritoriji grada Beograda (I, II, III, IV i V opštinskom sudu) u kome smo zamolile predsednike sudova da nam učine dostupnim informacije o krivičnim postupcima koji se vode za napred pomenuto krivično delo. Tako se došlo do informacije da je pred I opštinskim sudom u Beogradu vođen jedan krivični postupak, dok pred ostalim opštinskim sudovima nije vođen nijedan postupak za ovo krivično delo. Sa druge strane, pred Okružnim sudom u Beogra-

⁸ http://www.mup.gov.rs/cms_cir/sadrzaj.nsf/rezultati-rada-na-suzbijanju-trgovine-ljudima.h, pristupljeno 20. oktobra 2009. godine

du, uključujući i Posebno odeljenje Okružnog suda za organizovani kriminal, vođeno je nekoliko postupaka. U saradnji sa osobom iz pisarnice Okružnog suda, došlo se do podatka o predmetima u kojima se osobe ženskog pola pojavljuju u svojstvu oštećenih.

Za potrebe istraživanja praćena su četiri krivična postupka pred Okružnim sudom u Beogradu, i to tri postupka pred redovnim krivičnim većem Okružnog suda u Beogradu i jedan pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda u Beogradu za organizovani kriminal. U tri slučaja krivičnim delom trgovine ljudima je bila oštećena po jedna ženska osoba, dok su u jednom slučaju bile oštećene dve osobe ženskog pola. Pri tome, od pet žrtava, četiri su bile punoletne u vreme izvršenja krivičnog dela kojim su oštećene, dok je u jednom slučaju žrtva bila maloletna. Svih pet žena žrtava trgovine ljudima su državljanke Srbije. U tri slučaja se radilo o trgovini u cilju seksualne eksploatacije, dok je u jednom slučaju u pitanju prinuda na rad i prosjačenje. Samo u dva slučaja žrtve su bile prisutne na sudu tokom praćenja suđenja. Dva postupka su okončana donošenjem osuđujućih presuda, koje u vreme pisanja ovog rada nisu još bile pravnosnažne. U jednom slučaju, optuženom je izrečena kazna zatvora u trajanju od jedne godine, odnosno, ispod posebnog minimuma zaprećene kazne za ovo krivično delo. U drugom slučaju, u kome je žrtva bila maloletna, prvooptuženi je osuđen na četiri, a drugooptuženi na dve godine zatvora.

Suđenja su pratile volonterke Viktimološkog društva Srbije koje su prethodno pohađale trening za praćenje suđenja u slučajevima trgovine ljudima. Nakon svakog praćenja suđenja one su pisale izveštaje koji su kasnije korišćeni kao istraživački materijal i analizirani u pogledu položaja žrtava i pružene pomoći na sudu.

Sistem pomoći i podrške žrtvama trgovine ljudima i međunarodni dokumenti

KREIRANJE efikasnog mehanizma identifikacije i upućivanja žrtava trgovine ljudima predstavlja važan korak za njihovo blagovremeno uključivanje u sistem pomoći, podrške i zaštite, a time i za obezbeđivanje poštovanja i zaštite njihovih prava. Iako se međunarodnopravnim normama ne precizira u potpunosti obaveza država da razviju posebne procedure identifikacije i upućivanja žrtava, pojedini međunarodni instrumenti ipak ukazuju na značaj i potrebu preduzimanja mera koje bi trebalo da osiguraju blagovremenu identifikaciju žrtava, njihovo zbrinjavanje i dobijanje potrebne pomoći i podrške.

U članu 6 *Protokola za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom* (2000) navodi se da države treba da razmotre preduzimanje mera kojima će se osigurati fizički, psihički i društveni oporavak žrtava trgovine ljudima. Pri tome se ukazuje da, kada god je to potrebno, pomoć i podrška žrtvama treba da se obezbede u saradnji sa nevladinim i drugim relevantnim organizacijama. Međutim, ovim dokumentom se ne precizira kako bi takav sistem ili mehanizam trebalo da funkcioniše, pa je ovo pitanje ostavljeno državama potpisnicama da ga same regulišu.

U *Preporuci principa i smernica o ljudskim pravima i trgovini ljudima Visokog komesarijata UN za ljudska prava* (2002) se kao preduslovi za adekvatnu identifikaciju žrtava trgovine ljudima i njihovo uključivanje u sistem pomoći i podrške ističu: obuka relevantnih aktera za identifikaciju žrtava, izrada smernica i procedura koje će im omogućiti blagovremenu i valjanu identifikaciju i uspostavljanje saradnje između državnih struktura i nevladinih organizacija.

U članu 10 *Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima* (2005) predviđa se da u nadležnim organima treba da postoje adekvatno obučene osobe, koje su, između ostalog, kvalifikovane da identifikuju žrtve trgovine, posebno decu, kao i da pruže ili obezbede pružanje pomoći žrtvama. Osim toga, ukazuje se na potrebu uspostavljanja međusobne saradnje različitih organa, uz apostrofiranje saradnje sa organizacijama za podršku žrtvama. Takvim postupanjem se omogućava da žrtve budu identifikovane u postupku koji na odgovarajući način uzima u obzir njihove potrebe, a posebno položaj i potrebe žena i dece žrtava trgovine.

Polazeći od navedenih međunarodnih dokumenata, dolazi se do zaključka da važan preduslov za kreiranje efikasnog sistema podrške žrtvama trgovine ljudima predstavlja razvijanje i jačanje institucija, i njihovo povezivanje i saradnja sa civilnim sektorom. Takav pristup je našao svoje mesto i u Akcionom planu za borbu protiv trgovine ljudima, koji je usvojila Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) na sastanku Ministarskog saveta u Matrihtu 2003. godine.⁹ U ovom dokumentu se, između ostalog, zemljama članicama OEBS-a preporučuje uspostavljanje nacionalnog mehanizma upućivanja, koji bi bio izgrađen na partnerstvu između vladinih institucija i nevladinih organizacija. S tim u vezi, Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju je 2004. godine razvila jedan model nacionalnog mehanizma upućivanja (Kröger, Malkoč, Uhl, 2004), koji treba da posluži kao osnov za kreiranje nacionalnih mehanizama.

Model nacionalnog mehanizma upućivanja, razvijen od strane kancelarije ODIHR, predstavlja okvir u kome se uspostavlja saradnja između državnih institucija i civilnog društva, bazirana na njihovom strateškom partnerstvu, a u cilju obezbeđivanja zaštite i promovisanja ljudskih prava žrtava trgovine ljudima (Kröger, Malkoč, Uhl, 2004: 16). Centralno mesto u ovom sistemu ima proces identifikacije potencijalnih žrtava od strane različitih aktera i njihova međusobna saradnja kako bi se osiguralo upućivanje žrtava na specijalizovane usluge pomoći i podrške (Kröger, Malkoč, Uhl, 2004: 59). Stoga se suština ovog mehanizma ogleda u edukovanosti i senzibilisanosti različitih aktera (državnih organa, institucija, nevladinih organizacija, međunarodnih organizacija i slično) da prepoznaju (potencijalnu) žrtvu i da je, shodno njenim potrebama, upute na službe koje pružaju odgovarajuće vidove pomoći i podrške. Pri tome, kako navode gore pomenute autorke, žrtve trgovine ljudima predstavljaju heterogenu grupu, pa je potrebno na raspolaganje staviti čitav niz različitih usluga kako bi se izašlo u susret potrebama žrtava. U tom cilju, značajno bi bilo da na nacionalnom nivou postoji „baza podataka o svim raspoloživim socijalnim i drugim specijalizovanim uslugama u nevladinom i vladinom sektoru koje mogu da budu obezbeđene žrtvama trgovine ljudima“ (Kröger, Malkoč, Uhl, 2004: 79). Kako smatraju ove autorke, idealno bi bilo da takvu bazu vodi nevladina organizacija koja bi bila neka vrsta koordinacionog centra.

Nacionalni mehanizam upućivanja bi trebalo da uključi nekoliko osnovnih segmenata: smernice za prepoznavanje i odgovarajući odnos prema žrtvama trgovine; sistem upućivanja žrtava na specijalizovane službe koje obezbeđuju siguran

⁹ OSCE Ministerial Council Decision No. 2/2003, "Combating Trafficking in Human Beings" (December 2003), u: Kröger, Malkoč, Uhl, 2004: 10.

smeštaj i zaštitu od daljeg fizičkog i psihičkog povređivanja, kao i na druge službe koje pružaju podršku žrtvama; i institucionalni okvir za suprotstavljanje trgovini ljudima, koji je zasnovan na multidisciplinarnoj i međusektorskoj saradnji.

Nacionalni mehanizam upućivanja može da ima različitu strukturu, zavisno od potreba svake pojedine države, ali bi svakako trebalo da bude kreiran tako da obezbedi što je moguće veći stepen uključivanja relevantnih institucija i organizacija i njihovo aktivno učešće, te da „formalizuje saradnju državnih institucija i nevladinih organizacija koje se bave zaštitom, pomoći i podrškom žrtvama trgovine ljudima“ (Kröger, Malkoč, Uhl, 2004: 16). Formalizacija saradnje, i to kroz potpisivanje sporazuma ili protokola o saradnji, treba da obezbedi jasno preciziranje uloga i zadataka svakog aktera u sistemu suprotstavljanja ovom vidu kriminaliteta. Jer, neki od glavnih principa nacionalnog mehanizma upućivanja su transparentnost i postojanje jasnih odgovornosti i kompetencija svih aktera obuhvaćenih ovim mehanizmom. Pri tome, iako teži formalizaciji i institucionalizaciji, ovako definisan nacionalni mehanizam upućivanja treba da ostane i dovoljno fleksibilan, kako bi se vođenje svakog pojedinačnog slučaja prilagodilo potrebama žrtava (ICMPD, 2006: 62).

Pravni i institucionalni okvir podrške i pomoći žrtvama trgovine ljudima u Srbiji

NACIONALNI MEHANIZAM upućivanja u Srbiji kreiran je u okviru Nacionalnog mehanizma za koordinaciju aktivnosti i kreiranje politike borbe protiv trgovine ljudima. Ključni, i praktično jedini dokument koji definiše oba navedena mehanizma je *Strategija borbe protiv trgovine ljudima u Republici Srbiji* (u daljem tekstu *Strategija*).

Nacionalni mehanizam za koordinaciju aktivnosti i kreiranje politike borbe protiv trgovine ljudima se sastoji iz dva nivoa: strateškog i operativnog. Strateški nivo za implementaciju¹⁰ čine Savet za borbu protiv trgovine ljudima,¹¹ Nacionalni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima i Republički tim za borbu protiv trgovine ljudima, dok operativni nivo čine policija, pravosudni organi i Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima. Pri tome, kako je navedeno u ovom strateškom dokumentu, „značajnu podršku i na operativnom nivou pružaju specijalizovane nevladine i međunarodne organizacije“, iako se ne precizira o kakvoj vrsti specijalizacije navedenih organizacija se zapravo radi (Mijalković, 2009: 245).

Nacionalni mehanizam upućivanja opisan je u delu u kome se govori o Nacionalnom mehanizmu za identifikaciju, pomoć i zaštitu žrtava trgovine ljudima. On predstavlja „prvi institucionalni mehanizam za identifikaciju, pomoć i zaštitu žrtava“, koji je razvijen na inicijativu i uz podršku međunarodne zajednice. *Strategija* ga definiše kao mehanizam koji objedinjuje „sve identifikovane aktere koji mogu da dođu u kontakt sa žrtvama, odnosno, potencijalnim žrtvama trgovine ljudima, kao i sistem neophodne pomoći koji obuhvata medicinsku, psiho-socijalnu i pravnu pomoć“.

Polazeći od tako postavljenog okvira, u tekstu *Strategije* se navodi da nacionalni mehanizam za identifikaciju, pomoć i zaštitu žrtava trgovine ljudima čine dva dela: prvi deo ovog mehanizma čini Služba za koordinaciju zaštite

¹⁰ Mada se ne navodi čega, iako se može pretpostaviti da se misli na implementaciju *Strategije*.

¹¹ Savet za borbu protiv trgovine ljudima obrazovan je Odlukom Vlade RS oktobra 2004. godine (Službeni glasnik RS br. 113/04), i to kao stručno, savetodavno telo Vlade. U sastav ovog tela ulaze ministri unutrašnjih poslova, prosvete i sporta, finansija, zdravlja, rada i socijalne politike i pravde.

žrtava trgovine ljudima, dok drugi deo čini Republički tim za borbu protiv trgovine ljudima.

Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima (u daljem tekstu Služba) je formirana krajem 2003. godine, i to kao rezultat zajedničkog projekta misije OEBS u Srbiji i Crnoj Gori i Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike.¹² Osnivanje Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima precizirano je u članu 19 stav 2 *Pravilnika o bližim uslovima za osnivanje i normativima i standardima za obavljanje delatnosti ustanova socijalne zaštite za smeštaj dece i omladine bez roditeljskog staranja i dece i omladine sa poremećajima u ponašanju*,¹³ prema kome Služba čini deo Zavoda za vaspitanje dece i omladine u Beogradu. Služba, kako stoji u pomenutom Pravilniku, ima dva zaposlena stručna radnika različitog profila iz reda pravnika, socijalnih radnika, psihologa ili pedagoga. Od 1. juna 2005. godine Služba je u potpunosti integrisana u sistem socijalne zaštite, tako da ona danas predstavlja organizacionu jedinicu ovog sistema, koji je pod ingerencijom Ministarstva rada i socijalne politike Republike Srbije.

Ključna uloga Službe, kako je navedeno u Strategiji, sastoji se u zaštiti ljudskih prava žrtava pri njihovoj identifikaciji i tokom procesa pružanja pomoći i zaštite. U tom cilju, Služba ostvaruje svakodnevnu saradnju sa „specijalizovanim nevladinim organizacijama, policijom i pravosudnim organima, kao i drugim profesionalcima i organizacijama aktivnim na polju borbe protiv trgovine ljudima“.

¹² Služba je razvijena prema suštinski istom konceptu prema kome je 2002. godine Misija OEBS u Srbiji i Crnoj Gori kreirala „inicijalnu strukturu upućivanja“, odnosno, nacionalni koordinacioni mehanizam, čiji je centralni deo činio Centar za koordinaciju i savetovanje, u okviru koga je bio osnovan mobilni tim (Simeunović-Patić, 2005: 53, 55). Ideja vodilja misije OEBS je tada bila da se između prethodno identifikovanih ključnih aktera (Ministarstva za socijalna pitanja, Ministarstva unutrašnjih poslova i dve nevladine organizacije – ASTRA i Savetovalište protiv nasilja u porodici) potpiše memorandum o sporazumevanju kako bi se formalizovala njihova saradnja (Save the Children, 2004: 45). Međutim, kako memorandum o sporazumevanju nije zaključen, nedostatak preciznih i formalizovanih procedura očigledno su predstavljali prepreku da ovaj mehanizam uspešno zaživi u praksi. Stoga su usledili dalji naponi ka modifikaciji ovog modela, koji su rezultirali osnivanjem Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima. Pa ipak, njenom osnivanju nije prethodilo istraživanje, odnosno procena potreba za postojanjem takve službe, kao ni procena postojećih resursa i kapaciteta (Kröger, Malkoč, Uhl, 2004: 27).

¹³ Službeni glasnik RS br. 88/93 , 121/03 , 8/06 , 63/06.

Poslovi i zadaci Službe detaljnije su regulisani *Pravilnikom o sistematizaciji poslova i zadataka Zavoda za vaspitanje dece i omladine*.¹⁴ Iz opisa poslova koji su Službi stavljeni u nadležnost, može se zaključiti da Služba vrši identifikaciju žrtava, odnosno, po prijavi slučaja od strane policije,¹⁵ ukoliko postoje indicije da se radi o žrtvi trgovine ljudima, Služba izlazi na teren i obavlja razgovor sa žrtvom; potom, upozna je žrtvu sa programom pomoći i informiše je o njenim pravima, zajedno sa žrtvom donosi odluku o daljim koracima zaštite, ali isto tako pruža i pojedine vidove direktne pomoći, bilo neposredno ili kroz upućivanje na, ili uključivanje drugih službi, pre svega nevladinih organizacija.¹⁶ Služba takođe koordinira radom različitih institucija i organizacija koje rade na pružanju direktne pomoći žrtvama i ostvaruje saradnju sa relevantnim državnim organima i institucijama, nevladinim i međunarodnim organizacijama, ambasadama i tome slično.

Drugi deo nacionalnog mehanizma upućivanja čini Republički tim za borbu protiv trgovine ljudima. Njega Strategija definiše kao „multidisciplinarno telo, koje se sastoji od predstavnika državnih institucija, nevladinih organizacija i međunarodnih organizacija, i predstavlja forum na kome se dogovara dugoročna, višesektoralna i koordinisana politika borbe protiv trgovine ljudima“.¹⁷ Međutim, uloga, zadaci i odgovornosti članova Republičkog tima nisu definisani

¹⁴ Više o tome videti u: Simeunović-Patić, 2009: 171-173. Pre usvajanja *Pravilnika o sistematizaciji poslova i zadataka Zavoda za vaspitanje dece i omladine*, poslovi i zadaci Službe bili su regulisani *Uputstvom o radu Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima*, koje je 9. novembra 2004. godine doneo v.d. direktora Zavoda za vaspitanje dece i omladine u Beogradu. Više o Uputstvu videti u: Jovanović, Savić, 2008.

¹⁵ Pri tome nije jasno zbog čega se dobijanje informacija o slučaju trgovine ljudima ograničava samo na policiju, ako se ima u vidu da i druge institucije i organizacije mogu da dođu u kontakt sa (potencijalnom) žrtvom.

¹⁶ Tako, na primer, prema odredbama *Pravilnika o sistematizaciji poslova i zadataka Zavoda za vaspitanje dece i omladine*, Služba organizuje prevoz žrtve do skloništa ili grada u kome žrtva živi, obavezna je da pomogne žrtvi da pronađe advokata koji će je zastupati u sudskom postupku, odlazi sa žrtvom na suđenje, inicira kontakte sa zdravstvenim ustanovama kada je potrebno, ostvaruje saradnju sa obrazovnim ustanovama ukoliko žrtva želi da nastavi školovanje, prikuplja dokumentaciju potrebnu za podnošenje zahteva za odobrenje privremene dozvole boravka za strane državljane, prati žrtvu do aerodroma ili granice, dočekuje i preuzima žrtve koje dolaze iz inostranstva, na aerodromu ili granici i slično.

¹⁷ Članovi Republičkog tima su: Državni organi Republike Srbije: Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstvo pravde, Ministarstvo spoljnih poslova, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Ministarstvo rada i socijalne politike, Ministarstvo finansija, Ministarstvo prosvete i sporta, Ministarstvo zdravlja, Vrhovni sud Srbije i Republičko javno tužilaštvo.

Strategijom niti bilo kojim drugim pravno obavezujućim aktom. Sem toga, Strategija ne precizira odnos Službe, s jedne, i članova Republičkog tima, sa druge strane, kao dva dela nacionalnog mehanizma upućivanja. Takođe, strategija ne precizira ni način funkcionisanja Republičkog tima kao dela nacionalnog mehanizma upućivanja. Nedostatak jedinstvenog (obavezujućeg) pravnog akta u kome bi se jasno odredila uloga članova Republičkog tima i njihov odnos prema Službi, odnosno, Službe prema njima, delom se nadomešćuje pojedinim podzakonskim aktima (pre svega u domenu delovanja službenika policije), internim aktima (i to u okviru sistema socijalne zaštite) ili pojedinačnim sporazumima o saradnji Službe i pojedinih nevladinih organizacija.

Instrukcijom o uslovima za odobrenje privremenog boravka stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima, koju je doneo ministar unutrašnjih poslova Republike Srbije, jula 2004. godine¹⁸, predviđeno je da, u slučaju stranih državljana, Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima treba da proceni da li je ovim licima potrebno pružiti zaštitu i tretman kao žrtvama trgovine ljudima, na osnovu čega organ unutrašnjih poslova odobrava privremeni boravak iz humanitarnih razloga. Pri tome, kako stoji u *Uputstvu o proceduri odobrenja privremenog boravka stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima*,¹⁹ zahtev za izdavanje odobrenja privremenog boravka za stranca/strankinju kao žrtvu trgovine ljudima podnose ovlašćeni radnici Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, koji su, takođe, ovlašćeni da, po okončanju procedure, preuzmu putnu ispravu, odnosno, rešenje od nadležnog organa MUP RS. Pri tome, zahtev za odobrenje privremenog boravka mora da bude svojeručno potpisan od strane žrtve trgovine ljudima. Imajući to u vidu, iz navedenog Uputstva ipak nije jasno kakvu ulogu u podnošenju zahteva za privremeni boravak ima Služba: da li ona samo pruža tehničku pomoć žrtvi, a žrtva podnosi zahtev obzirom da mora da ga svojeručno potpiše, ili se, pak, Služba pojavljuje

Nevladine organizacije: ASTRA, Beosupport, Viktimološko društvo Srbije, Savetovalište protiv nasilja u porodici, Atina, Centar za prava deteta, Antitrafiking centar, Save the Children UK i Fond hrišćanske dece.

Međunarodne organizacije: Misija OEBS u Srbiji, misija IOM, UNICEF i UNHCR, kao i Crveni krst Srbije i Savet za prava deteta.

Republički tim je podeljen u četiri radne grupe: grupa za prevenciju i edukaciju, grupa za pomoć i zaštitu žrtava, grupa za borbu protiv trgovine decom i grupa za pravosuđe i policiju. O tome videti na http://www.mup.sr.gov.yu/cms_cir/sadrzaj.nsf/republicki-tim-za-borbu-protiv-trgovine-ljudima.h. Pristupljeno 27. decembra 2009. godine.

¹⁸ Više o tome u: Ćopić, Nikolić-Ristanović, 2006.

¹⁹ Uputstvo o proceduri odobrenja privremenog boravka stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima doneo je zamenik načelnika Uprave pogranične policije, za strance i upravne poslove MUP RS, 20. septembra 2004. godine (br. 26-1658/04).

kao zastupnik žrtve, u kom slučaju ne bi bilo nužno da zahtev potpiše žrtva već bi bilo dovoljno da dà ovlašćenje Službi. Iz teksta Uputstva bi pre moglo da se zaključi da Služba pruža pomoć žrtvi pri podnošenju zahteva, odnosno, da Služba zahtev ne podnosi već ga samo predaje nadležnoj organizacionoj jedinici MUP RS.

U Uputstvu o postupanju policijskih službenika prema maloletnim i mlađim punoletnim licima, koje je 2006. godine doneo ministar unutrašnjih poslova Republike Srbije, u odeljku II tačka 12 predviđeno je da se, ukoliko je dete žrtva trgovine ljudima, bez odlaganja obaveštava Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, radi obezbeđivanja adekvatne pomoći i zaštite.

Aprila 2009. godine ministar unutrašnjih poslova Republike Srbije doneo je *Obaveznu instrukciju o postupanju sa krijumčarenim licima*, kojom se, između ostalog, predviđa i način postupanja policijskih službenika u slučaju trgovine ljudima. Ovom Instrukcijom je predviđeno da policijski službenici treba da obaveste Službu za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima ukoliko među krijumčarenim licima identifikuju (maloletnu ili punoletnu) žrtvu trgovine ljudima, i to u cilju obezbeđivanja adekvatne pomoći i zaštite. Sem toga, tako definisano postupanje policijskih službenika određeno je i isključivom nadležnošću Službe da podnosi zahtev za privremeni boravak za strane državljane žrtve trgovine ljudima. U ovom aktu se takođe navodi da konačnu identifikaciju žrtava trgovine ljudima na teritoriji Republike Srbije vrše radnici Službe, kojima je potrebno preneti sve okolnosti o sumnji da je krijumčareno lice oštećeno krivičnim delom trgovine ljudima. S tim u vezi, kako stoji u tački 59 Instrukcije, radnici Službe mogu izaći na teren, obaviti razgovor sa potencijalnom žrtvom i izvršiti neposrednu identifikaciju i eventualno preuzimanje žrtve trgovine. Pored toga, Instrukcijom se predviđa obaveza policijskih službenika da identifikovanim žrtvama trgovine ljudima pruže zaštitu, s posebnim naglaskom na njihovo razdvajanje od izvršilaca, i to sve u dogovoru sa Službom. S tim u vezi, pomoć i zaštita odnose se na smeštaj žrtve u sklonište, informisanje žrtve-stranog državljanina/državljanke o pravu na humanitarni boravak ili drugim vidovima pomoći, kao što su prevoz do kuće, jednokratna novčana pomoć, psihološko savetovanje, pomoć pri zapošljavanju, upućivanje na nadležni centar za socijalni rad i tome slično.

Kada je u pitanju sistem socijalne zaštite, uočava se da ne postoji posebna zakonska ili podzakonska regulativa koja bi obavezivala zaposlene u sistemu socijalne zaštite da o svakom slučaju trgovine ljudima obaveštavaju Službu za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima. Jedini akt u kome se pominju žrtve trgovine ljudima je dopis, koji je centrima za socijalni rad uputio ministar

rada i socijalne politike Republike Srbije 15. maja 2007. godine (Kljajić, Šarac, 2009: 51-52). U ovom dopisu se navodi da su centri za socijalni rad na teritoriji Srbije u obavezi da „svoje radno vreme usklade sa potrebama i utvrđenim obavezama u delu obezbeđivanja zaštite prava i interesa dece koja su u potrebi za neodložnom zaštitom“. To, prema Kljajić i Šarac (2009: 51), znači da centri za socijalni rad treba da obezbede pristup uslugama neodložnih intervencija tokom 24 časa. U neodložne intervencije spada i privremeno zbrinjavanje maloletnih žrtava trgovine ljudima. S tim u vezi, u dopisu ministarstva, centrima za socijalni rad je dato jasno uputstvo da, ukoliko postoji potreba obezbeđivanja privremenog smeštaja maloletnoj žrtvi trgovine ljudima, smeštaj treba da realizuje dežurni radnik centra za socijalni rad na čijoj teritoriji je žrtva otkrivena, uz pomoć Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima. U tom slučaju, žrtva se smešta u najbliže prihvatilište, prihvatnu stanicu ili urgentnu hraniteljsku porodicu.

Osim pomenutog dopisa i u njemu sadržanog uputstva o postupanju centara za socijalni rad u slučaju potrebe privremenog zbrinjavanja maloletne žrtve trgovine ljudima, centri za socijalni rad nemaju neka druga posebna uputstva ili instrukcije o postupanju sa decom žrtvama trgovine, već se u tim slučajevima preduzimaju mere iz domena porodičnogpravne i socijalne zaštite. Takođe, centri za socijalni rad nemaju uputstva o postupanju u slučaju punoletnih lica koja su (potencijalne) žrtve trgovine ljudima.²⁰ Uz to, ovakva uputstva nemaju ni druge državne institucije koje mogu da dođu u kontakt sa žrtvama trgovine ljudima, pa se nameće pitanje da li, kako i na osnovu čega one postupaju ako prepoznaju (potencijalnu) žrtvu.

Važan korak u pravcu dalje institucionalizacije mehanizma za identifikaciju, pomoć i zaštitu žrtava trgovine ljudima predstavlja potpisivanje *Sporazuma o saradnji između ministarstva unutrašnjih poslova, ministarstva finansija, ministarstva pravde, ministarstva zdravlja, ministarstva prosvete i ministarstva*

²⁰ U vreme pisanja ovog rada u toku je bila izrada Instrukcije o načinima rada centara za socijalni rad u zaštiti žrtava trgovine ljudima, kojom bi trebalo da se precizira procedura postupanja ove institucije u slučaju kada se prepozna žrtva trgovine ljudima, i to kako maloletna tako i punoletna. Instrukciju bi trebalo da prati lista indikatora koja bi trebalo da olakša zaposlenima u centrima za socijalni rad da u svakom konkretnom slučaju prepoznaju žrtvu trgovine ljudima. Radnu grupu koja radi na izradi ovog dokumenta čine predstavnici Ministarstva rada i socijalne politike, Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, nevladinih organizacija ASTRA, Atina i Beosupport, kao i kancelarije Međunarodne organizacije za migracije u Beogradu. Informacije dobijene u telefonskom razgovoru sa gospođom Ljiljanom Hadžović iz Ministarstva rada i socijalne politike Republike Srbije koji je vođen 9. decembra 2009. godine.

rada i socijalne politike u oblasti borbe protiv trgovine ljudima. Ovaj sporazum je potpisan 12. novembra 2009. godine s ciljem postavljanja okvira saradnje nadležnih državnih organa u razvoju nacionalnog mehanizma upućivanja i sistema podrške žrtvama trgovine ljudima, harmonizacije njihovog rada i koordinacije aktivnosti na polju suzbijanja ovog vida kriminaliteta, a posebno u oblasti edukacije, zaštite žrtava, sprečavanja trgovine decom i krivičnog gonjenja učinilaca trgovine ljudima.

Jedan oblik konkretizacije ovako postavljenog okvira predstavlja i dodatak Sporazuma u vidu *Smernica za standardne operativne postupke postupanja sa žrtvama trgovine ljudima.*²¹ U ovom dokumentu sadržane su smernice za „efikasno i sigurno upućivanje žrtava trgovine ljudima na niz neophodnih usluga/službi, kako u slučajevima prekogranične trgovine ljudima i zaštite žrtava, tako i u slučajevima trgovine ljudima unutar granica Republike Srbije“. Prema ovom dokumentu, centralno mesto u mehanizmu upućivanja zauzima Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, kojoj se upućuje ili se sama obraća potencijalna žrtva trgovine ljudima. Služba potom preduzima potrebne korake u pravcu identifikacije žrtve, njenog informisanja, pružanja potrebnih vidova pomoći, podrške i zaštite, uz uključivanje drugih državnih organa i nevladinih organizacija.

Najzad, kada je u pitanju saradnja između Službe i nevladinih organizacija, uočava se da su do sada potpisani protokoli o saradnji između Službe, s jedne strane, i pojedinih nevladinih organizacija koje su angažovane na pružanju direktne pomoći i podrške žrtvama trgovine ljudima - Atina, ASTRA i Savetovalište protiv nasilja u porodici, sa druge strane. Ovim sporazumima precizira se način saradnje navedenih aktera, ali preciznije informacije o sadržini sporazuma nisu dobijene sa obrazloženjem da su u pitanju „interna dokumenta“²².

²¹ Smernice su razvijene u okviru Programa podrške uspostavljanju prekograničnog mehanizma upućivanja (TRM) za žrtve trgovine ljudima u jugoistočnoj Evropi, koji je finansiran od strane USAID, a koji je implementirao Međunarodni centar za razvoj migracione politike (ICMPD). Međutim, u vreme pisanja ovog rada, još uvek nije bio dostupan konačan tekst ni Smernica ni Sporazuma o saradnji između ministarstva unutrašnjih poslova, ministarstva finansija, ministarstva pravde, ministarstva zdravlja, ministarstva prosvete i ministarstva rada i socijalne politike u oblasti borbe protiv trgovine ljudima, pa se stoga u ovom tekstu nismo bavile dubljom analizom pomenutih dokumenata.

²² Informacija dobijena u intervjuu sa predstavnicom Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima.

Ocena pravnog i institucionalnog okvira podrške i pomoći žrtvama trgovine ljudima u Srbiji

Polazeći od napred iznete analize, može se zaključiti da naša država pokazuje političku volju u pogledu preduzimanja koraka koji vode izgradnji institucionalnog okvira suprotstavljanja trgovini ljudima. To je posebno došlo do izražaja sa usvajanjem *Strategije borbe protiv trgovine ljudima u Republici Srbiji*, koja, i pored niza manjkavosti i nedorečenosti, ipak predstavlja značajan politički dokument u kome je po prvi put definisan institucionalni okvir suprotstavljanja trgovini ljudima, čime je formalizovano stanje koje je u praksi postojalo od 2001. godine. Korak dalje u procesu institucionalizacije celokupnog antitrafiking mehanizma svakako predstavlja potpisivanje Sporazuma o saradnji između relevantnih ministarstava u oblasti borbe protiv trgovine ljudima, ali ostaje da se vidi da li će i kakve rezultate to dati na planu unapređenja institucionalnog odgovora na trgovinu ljudima u Srbiji. Pri tome, iako ne sporimo značaj usvajanja političkih dokumenata, ipak se čini da je za dalji razvoj nacionalnog mehanizma za koordinaciju aktivnosti i kreiranje politike borbe protiv trgovine ljudima potrebno uložiti napore da se ovaj mehanizam i pravno definiše i time dobije jasnije i bolje utemeljenje koje može da mu obezbedi održivost.

Kao što je u prethodnom delu pokazano, Strategijom je takođe definisan i nacionalni mehanizam upućivanja, koji čini deo šireg okvira, odnosno, mehanizma za koordinaciju aktivnosti i kreiranje politike borbe protiv trgovine ljudima. Pri tome, polazna definicija nacionalnog mehanizma za identifikaciju, pomoć i zaštitu žrtava, kao mehanizma koji objedinjuje sve relevante aktere koji mogu da dođu u kontakt sa žrtvom i/ili da joj pruže pomoć i podršku, je u skladu sa polaznom idejom modela nacionalnog mehanizma upućivanja koji je razvila kancelarija ODIHR, kao i sa zahtevima koji se u pogledu uključivanja i saradnje državnih institucija i civilnog društva postavljaju u analiziranim međunarodnim dokumentima. Iz teksta Strategije takođe jasno proizilazi da mehanizam upućivanja ima dva dela: Službu za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima i Republički tim za borbu protiv trgovine ljudima. Donošenjem niza podzakonskih i drugih akata, o kojima je bilo reči, formalizuje se postojanje Službe i, iako samo sporadično, definiše njen odnos prema pojedinim akterima u okviru mehanizma upućivanja. To svakako predstavlja način prevazilaženja nedostataka jasne normative i sistemskih rešenja, ali se na tome ipak ne treba zadržati, već treba težiti jasnom pravnom definisanju položaja i uloge svih identifikovanih aktera. S tim u vezi treba reći da usvajanje *Smernica za standardne operativne postupke postupanja sa žrtvama trgovine ljudima* treba da obezbedi

jasnije procedure postupanja, a time i dalju formalizaciju mehanizma upućivanja i sistema podrške i zaštite žrtava trgovine ljudima, ali ostaje da se vidi na koji način će se ovaj dokument primenjivati i kakve će rezultate dati.

Međutim, i pored značajnih pozitivnih pomaka koji su učinjeni na planu institucionalizacije suprotstavljanja trgovini ljudima, uočavaju se i određeni nedostaci, koji utiču na nedovoljno i neadekvanto korišćenje svih postojećih resursa u procesu pružanja pomoći i podrške žrtvama trgovine ljudima.

Kao prvo, nacionalni mehanizam upućivanja teži širokom uključivanju različitih aktera, ali definicija data u Strategiji ipak nije dovoljno jasna i do kraja precizna. Naime, u Strategiji se kaže da su nacionalnim mehanizmom „identifikovani svi akteri“ koji mogu da dođu u kontakt sa žrtvom trgovine ili koji učestvuju u pružanju pomoći i podrške, ali se pri tome u ovom dokumentu ne navodi koji su to sve akteri. Tu se onda nameće pitanje da li su, pored Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, to samo institucije i organizacije koje ulaze u sastav Republičkog tima ili je krug ovih aktera uži ili širi od toga. Tako se, na primer, kao članovi Republičkog tima pojavljuju resorna ministarstva, ali se nameće pitanje da li se identifikovanim akterima smatraju samo ministarstva ili, pak, i sve institucije koje su pod ingerencijom pojedinih ministarstava koja ulaze u sastav Republičkog tima?²³ U odgovoru na ovo pitanje bi možda trebalo poći od toga da su sve institucije koje su pod ingerencijom pojedinih ministarstava preko predstavnika svojih ministarstava zapravo reprezentovane u Timu i da se shodno tome mogu smatrati identifikovanim akterima u sklopu nacionalnog mehanizma upućivanja. Međutim, za valjano pozicioniranje svake pojedine institucije i definisanje njene uloge u nacionalnom mehanizmu upućivanja, a time i za adekvatno funkcionisanje ovog mehanizma, ipak bi moralo da se zna koje su sve institucije uključene u Republički tim kao deo nacionalnog mehanizma za identifikaciju, pomoć i zaštitu žrtava.

Situacija je, čini se, još nedorečenija kada su u pitanju nevladine organizacije. S jedne strane, primećuje se da nisu sve organizacije koje su u sastavu Republičkog tima uključene u pružanje pomoći i podrške žrtvama trgovine iako su profilisane kao službe koje pružaju podršku žrtvama i prema odredbama Strategije čine deo mehanizma upućivanja. Na ovaj zaključak upućuje činjenica da Služba ima jasno definisan odnos samo sa tri nevladine organizacije koje ulaze u sastav Republičkog tima i sa njom čine grupu za direktnu

²³ Na primer, centri za socijalni rad i druge ustanove socijalne zaštite koji su pod ingerencijom Ministarstva rada i socijalne politike, domovi zdravlja i druge zdravstvene institucije koje su pod ingerencijom Ministarstva zdravlja, sudovi i tužilaštva koja su u nadležnosti Ministarstva pravde, i tome slično.

pomoć žrtvama. Sa druge strane, pak, čini se da u Srbiji postoji daleko veći broj nevladinih organizacija koje pružaju određene oblike pomoći i podrške žrtvama trgovine ljudima, ali očigledno nisu prepoznate kao takve. Drugim rečima, nije jasno da li su i takve organizacije „identifikovani akteri“ iako nisu u sastavu Republičkog tima ili ne. Jer, ako se pođe od toga da se identifikovanim akterima smatraju samo one organizacije i institucije koje ulaze u sastav tima, onda se dolazi do zaključka da je to u suprotnosti sa polaznom definicijom nacionalnog mehanizma upućivanja, i to kako sa definicijom modela koji je razvila kancelarija ODIHR, tako i sa polaznom definicijom nacionalnog mehanizma za identifikaciju, pomoć i zaštitu žrtava koja je data u Strategiji.

Međutim, i sama definicija Republičkog tima doprinosi ovim nejasnoćama. Naime, ovaj deo nacionalnog mehanizma je prepoznat kao „forum na kome se dogovara dugoročna, višesektoralna i koordinisana politika borbe protiv trgovine ljudima“, što dovodi u pitanje njegovu operativnost, pa tako i njegovu ulogu u nacionalnom mehanizmu upućivanja. Drugim rečima, nije jasno kakva je uloga institucija i organizacija koje ulaze u sastav Republičkog tima za borbu protiv trgovine ljudima, kao i njihov odnos sa Službom. U prilog tome govori i činjenica da je saradnja između Službe, s jedne, i pojedinih institucija i organizacija, sa druge strane, formalizovana kroz protokole o saradnji, uputstva i instrukcije ili neke druge interne akte državnih institucija, ali da je to veoma ograničeno i da ne uključuje sve članove Republičkog tima, pa tako ni sve moguće aktere.

Tako od državnih organa, jedino policija ima jasne instrukcije u pogledu postupanja, odnosno, obaveštavanja Službe ako prepozna (potencijalnu) žrtvu trgovine. Pa i tada, ova obaveza postoji ako se kao (potencijalna) žrtva trgovine prepozna maloletno lice ili se unutar kategorije krijumčarenih lica prepozna (potencijalna) žrtva trgovine, bilo da je maloletna ili punoletna. Tu se onda nameće pitanje na koji način policijski službenici postupaju, odnosno, da li imaju obavezu obaveštavanja Službe i u slučaju kada kao (potencijalnu) žrtvu prepoznaju punoletnu osobu ali koja nije ujedno i krijumčareno lice. Čini se da ovaj segment postupanja nije regulisan odgovarajućim pravnim aktima ministarstva unutrašnjih poslova. Služba ima jasno definisan odnos sa svega tri nevladine organizacije, koje su uključene u pružanje direktne pomoći žrtvama trgovine ljudima, iako u sastav Republičkog tima ulazi veći broj organizacija koje pružaju pomoć i podršku žrtvama. Najzad, primećuje se da odnos Službe i preostalog dela sistema socijalne zaštite, a posebno centara za socijalni rad, nije pravno definisan, što može da proizvede negativne posledice naročito u slučajevima trgovine maloletnim licima.

Dalje usavršavanje institucionalnog okvira, kako je navedeno i u Strategiji, podrazumeva zaključivanje protokola o saradnji između vladinih, nevladinih i međunarodnih aktera. Time bi se omogućilo preciziranje položaja i uloge pojedinih aktera i ujedno osiguralo adekvatno postupanje sa žrtvama, odnosno, izbegavanje mogućnosti da neka (potencijalna) žrtva ostane izvan sistema pomoći i podrške.

Imajući sve to u vidu, dolazimo do zaključka da u Srbiji još uvek ne postoji jasna, celovita i obuhvatna normativa u domenu funkcionisanja mehanizma za identifikaciju, pomoć i zaštitu žrtava. Stoga teško da možemo da govorimo da u Srbiji danas postoji institucionalni okvir za upućivanje žrtava, odnosno, nacionalni mehanizam upućivanja. Čini se da pojedini autori onda sasvim opravdano smatraju da se u Srbiji još uvek teži institucionalizaciji sistema suprotstavljanja trgovini ljudima, pri čemu bi takav sistem trebalo jasno urediti zakonom (Mijalković, 2009: 247) i drugim (obavezujućim) pravnim aktima.

Rezultati istraživanja

Podaci o broju žena žrtava trgovine ljudima

Kao što je u delu o metodološkom okviru istraživanja navedeno, tokom istraživanja periodično su prikupljeni podaci o broju žena žrtava trgovine ljudima koje su prepoznate od strane organizacija i institucija koje su identifikovane kao ključni akteri u sistemu upućivanja i podrške žrtvama trgovine i kojima su ove organizacije ili institucije pružile pomoć i podršku.

U prvih osam meseci 2009. godine Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima identifikovala je ukupno 64 žene žrtve trgovine ljudima, i to 34 punoletne žene i 30 maloletnica. Od ukupnog broja identifikovanih žrtava trgovine ženskog pola, većinu, odnosno 57, su činile domaće državljanke, a 6 strankinje.

U istom periodu, NVO Atina je identifikovala 10 žena, NVO ASTRA – 23 žene žrtve trgovine, dok je u sklonište za žene žrtve trgovine ljudima, koje vodi NVO Savetovalište protiv nasilja u porodici bilo smešteno 15 žena žrtava trgovine ljudima.

Tabela 1: Broj identifikovanih žena žrtava trgovine po mesecima

Organizacija	Januar	Februar	Mart	April	Maj	Jun	Jul	August	Ukupno
Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima	1	8	12	7	5	7	12	12	64
ASTRA	0	3	11	1	5	2	0	1	23
Atina	0	2	5	0	0	1	0	2	10
Savetovalište protiv nasilja u porodici	0	2	6	0	0	2	1	4	15

Ko su žrtve kojima je pružena pomoć?

Tokom istraživanja opisano je ukupno 11 slučajeva trgovine ženama i devojkicama, u kojima je identifikovano 12 žrtava ženskog pola. Sve osobe, osim jedne, bile su identifikovane kao žrtve u prvoj polovini 2009. godine – po 3 žrtve su identifikovane februara, marta i maja meseca, a po jedna u aprilu i junu. Pri tome, jedna devojčica, koja je identifikovana kao žrtva februara 2009. godine, bila je prvi put prepoznata kao žrtva pre dve i po godine, ali tada nije formalno bila identifikovana kao žrtva od strane Službe. Sa druge strane, jedna devojčica je centru za socijalni rad na opštini Palilula bila poznata još od 2000. godine, a kao žrtva trgovine prepoznata je 2007. godine.

Od 12 žrtava ženskog pola polovina su punoletne žene a drugu polovinu čine devojčice (mlađe od 18 godina). Posmatrano prema državljanstvu, većinu žrtava činile su domaće državljanke – njih 10 (uključujući jednu devojčicu sa teritorije Kosova i Metohije), dok su 2 žrtve bile strane državljanke (jedna iz Republike Češke, a druga iz Makedonije). Među domaćim državljkama, 5 žena/devojčica su romske nacionalne pripadnosti (uključujući jednu devojčicu s Kosova), dve su Srпкиnje, za jednu je navedeno da je Muslimanka, a za dve nema podataka.

Od 12 identifikovanih žena žrtava trgovine, 4 su bez završene osnovne škole, po tri imaju osnovno obrazovanje, dve – srednje obrazovanje, a za tri nema podataka. Većina njih – tačnije 9 žena je bez zanimanja, za jednu nema podataka, dok su dve žene koje imaju srednju stručnu spremu po zanimanju poljoprivredni tehničar i hemijski tehničar. Međutim, sve žrtve, sem jedne koja je povremeno radila, bile su nezaposlene.

U pogledu porodične situacije, primećuje se da su 2 žene bile udate u vreme kada su identifikovane kao žrtve, a ostalih 10 nije. Sa druge strane, 4 žene imaju decu, dok preostalih 8 nema.

S obzirom na oblik eksploatacije ili nameravane eksploatacije, primećuje se da su žene iz napred navedenih slučajeva bile izložene trgovini u cilju seksualne eksploatacije, uspostavljanja ropskog ili njemu sličnog odnosa, prinudnog rada, prosjačenja i zaključenja braka. U jednom slučaju žrtva je bila viktimizirana istovremeno i trgovinom ženama i nasiljem u braku. U tri slučaja nije bilo moguće utvrditi o kom obliku trgovine se radi.

U šest slučajeva zabeležena je transnacionalna trgovina ženama/devojčkicama, dok se u istom broju slučajeva radilo o unutrašnjoj trgovini. Pri tome, u slučajevima transnacionalne trgovine, Srbija se u četiri slučaja pojavila kao zemlja porekla (uključujući i slučaj u kome je žrtva bila s prostora Kosova i

Metohije), dok se u dva slučaja ona pozicionirala kao zemlja privremene ili trajne destinacije žrtava.

Funkcionisanje sistema pomoći i podrške ženama žrtvama trgovine ljudima

Sistem upućivanja i podrške žrtvama posmatrale smo na osnovu opisa postupanja različitih službi (nevladinih organizacija i državnih organa) u konkretnim slučajevima, kao i na osnovu odgovora ispitanica na opšta pitanja o načinu funkcionisanja mehanizma upućivanja i pružanja pomoći i podrške ženama žrtvama trgovine ljudima. Pri tome, upitnik koji smo koristile za opis postupanja u konkretnim slučajevima obuhvatio je pitanja koja su se odnosila pre svega na detaljne opise postupanja organizacija, odnosno institucija, čiji predstavnici su ispitivani, ali i na osnovne raspoložive informacije o tome ko je još bio uključen i na koji način. S obzirom da informacije dobijene od svakog aktera pojedinačno po pravilu nisu bile dovoljne da se dobije celovita slika o funkcionisanju sistema pomoći u svakom ispitivanom slučaju, nakon prikupljanja podataka, a tokom analize slučajeve, vršeno je kompletiranje informacija za svaki pojedini slučaj. Pri tome su, u slučajevima u kojima su uočene nejasnoće, protivurečnosti ili praznine, rađeni follow-up telefonski intervjui ili na drugi način tražena dodatna pojašnjenja ili informacije od ispitanica.

Na ovaj način, od strane osoba koje su najneposrednije uključene u taj sistem, i koje su, istovremeno, u državnim dokumentima koji regulišu ovu oblast označeni kao glavni akteri pružanja pomoći žrtvama trgovine ljudima, dobile smo dve vrste uvida u sistem pružanja podrške žrtvama trgovine ženama:

1. opšti, apstraktni uvid u funkcionisanje sistema u celini ili nekih njegovih delova (opis pojedinih aktera bez vezivanja za konkretne slučajeve)
2. pojedinačni, konkretni uvid, ili kako neposredni učesnici sistema pomoći i podrške opisuju funkcionisanje sistema u pojedinačnim slučajevima.

Na ovaj način pokušale smo da dođemo do odgovora na sledeća pitanja:

1. Kako funkcionisanje sistema upućivanja i podrške i pomoći vide oni koji se smatraju njegovim glavnim akterima?
2. Kako u praksi funkcioniše prepoznavanje, upućivanje i pomoć žrtvama?
3. Kako funkcioniše saradnja i podela uloga različitih aktera, kao i da li su njihove aktivnosti koordinirane?

4. U kakvom odnosu je faktička situacija sa onim što predviđaju međunarodni i zvanični pravni i politički dokumenti Republike Srbije?

Pri tome, nastojale smo da pratimo odvojeno način funkcionisanja mehanizma upućivanja i pružanja pomoći u slučajevima punoletnih i maloletnih žrtava, kako bismo uočile kako sličnosti tako i specifičnosti u postupanju sa ove dve kategorije žrtava.

Ipak, pre nego što izložimo rezultate monitoringa, neophodno je ukazati na njihovu ograničenost na podatke koji su nam bili dostupni, kao i na njihovu zavisnost od kvaliteta informacija kojima su naše ispitanice raspolagale. Kao što je već pomenuto, zbog prepreka na koje smo naišle, naše istraživanje je bilo ograničeno na prikupljanje podataka putem intervjua i praćenja suđenja, kao i na nešto manji broj ispitanika od planiranog. Uz to, uprkos činjenici da smo izabranim načinom prikupljanja podataka nastojale da svedemo na minimum pogrešne zaključke, imajući u vidu jako lošu situaciju koja postoji u vezi sa evidentiranjem postupanja institucija i organizacija u oblasti pružanja pomoći i podrške žrtvama trgovine, a o čemu će biti više reči kasnije, ekstremno je bilo teško utvrditi sa potpunom sigurnošću šta je ko, kojim redosledom i sl. uradio u konkretnom slučaju.²⁴ Upravo takva situacija čini istraživanja poput našeg, kao i bilo koji ozbiljniji pokušaj monitoringa prakse postupanja u ovoj oblasti veoma teškim i neizvesnim.

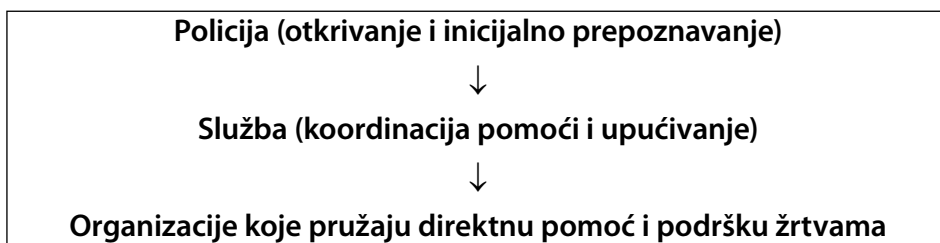
Mehanizam upućivanja prema opisu

Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima

Polazeći od informacija koje su izložene u dokumentima opisanim u prethodnom odeljku, posebno imajući u vidu ulogu Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima definisanu u jedinom pravnom dokumentu koji opisuje njenu nadležnost – u Pravilniku o sistematizaciji poslova i zadataka Zavoda za vaspitanje dece i omladine, odlučile smo da analizu funkcionisanja ovog mehanizma u praksi počnemo opisom koji nam je dala sama Služba. Kao što je napred već pomenuto, Službi je pomenutim dokumentima dato centralno mesto u sistemu upućivanja, ona ima ulogu tela koje koordinira pružanje pomoći i podrške žrtvama trgovine ljudima u Srbiji, ima ključnu ulogu u identifikaciji žrtava, ali isto tako učestvuje i u pružanju direktne pomoći žrtvama.

²⁴ Za slično kada su u pitanju maloletne i punoletne muške žrtve trgovine ljudima videti Nikolić-Ristanović, 2009: 14.

Prema opisu Službe, sistem upućivanja kada su u pitanju punoletne žene žrtve je veoma prost. Služba se u najvećem broju slučajeva oslanja na otkrivanje i inicijalno prepoznavanje žrtava od strane policije, i predstavlja sponu između policije i nevladinih organizacija koje pružaju direktnu pomoć žrtvama.

Iz datog opisa, kao i iz drugih informacija dobijenih od Službe, proizilazi da Služba sebe ne vidi kao instituciju koja prevashodno pruža direktnu pomoć punoletnim žrtvama, već kao instituciju koja vrši neku vrstu konačnog prepoznavanja punoletne žrtve, utvrđivanje njenih potreba, njeno upućivanje na organizacije koje pružaju direktnu pomoć, kao i koordinaciju pomoći različitih organizacija, odnosno institucija.

U poređenju sa sistemom upućivanja punoletnih žrtava, mehanizam upućivanja maloletnica prema opisu Službe je nešto složeniji, prvenstveno zbog uloge koju u pružanju pomoći maloletnim žrtvama imaju centri za socijalni rad. Naime, iako se i u ovim slučajevima policija pojavljuje kao glavni akter otkrivanja i prvog prepoznavanja žrtava koji obaveštava Službu, za razliku od slučajeva gde su žrtve punoletne, policija u ovim slučajevima obaveštava i centre za socijalni rad.

Služba je opisala dva moguća načina delovanja centara za socijalni rad, i sa tim u vezi i dve vrste sopstvene uloge u slučajevima kada se pomoć pruža maloletnoj žrtvi.

Prvi oblik delovanja centara za socijalni rad odnosi se na one slučajeve u kojima je centar u stanju da sam reši slučaj, bilo tako što dete vrati u porodicu, bilo što ga zbrine smeštanjem u ustanovu. Iako u ovim slučajevima Služba ne uzima direktno učešće u zbrinjavanju maloletnice, ona prati slučaj i proverava da li je centar preduzeo sve potrebne mere.

Drugi oblik delovanja odnosi se na slučajeve u kojima centar nije u stanju da sam nađe rešenje, u kom slučaju se on obraća Službi da pronade privremeni sigurni smeštaj za dete.

Oblik delovanja 1

Policija (otkrivanje i inicijalno prepoznavanje)

Centar za socijalni rad ← Služba

porodica

ili

smeštanje u ustanovu

Oblik delovanja 2

Policija (otkrivanje i inicijalno prepoznavanje)

Centar za socijalni rad → Služba → smeštanje u Sklonište
ili Prihvatište za decu

Opisani način postupanja u slučajevima maloletnih žrtava ukazuje na drugačiju ulogu Službe, u odnosu na postupanje kada su u pitanju punoletne žrtve. Naime, dok opis Službe u slučaju punoletnih žrtava stavlja Službu u ulogu koordinatora i glavnog aktera upućivanja na organizacije koje pružaju direktnu pomoć žrtvama, u slučaju maloletnih žrtava opisana uloga je pre supsidijarna i-ili supervizijska u odnosu na centar za socijalni rad. Naime, teško je govoriti o Službi kao centralnom mehanizmu upućivanja i koordinacije pomoći maloletnim žrtvama ako je njena glavna uloga da bude obaveštena i prati postupanje centra, a da se direktno uključi samo onda kada centar nije u stanju da sam reši slučaj.

Način funkcionisanja sistema pružanja pomoći i podrške žrtvama trgovine ženama u konkretnim slučajevima

Kao što je već pomenuto, način funkcionisanja sistema pružanja pomoći i podrške žrtvama trgovine ženama u konkretnim slučajevima analiziran je na osnovu opisa postupanja koji su dali sami akteri tog sistema. Predstavnice organizacija i institucija koje se smatraju glavnim akterima sistema podrške i pomoći žrtvama trgovine ljudima u Srbiji, na način koji je objašnjen u uvod-

nom delu, opisale su prepoznavanje, upućivanje i načine pružanja pomoći u slučajevima 12 žrtava ženskog pola (šest punoletnih i šest maloletnih) koje su identifikovane kao žrtve trgovine ljudima.

Naša analiza funkcionisanja sistema pružanja pomoći i podrške u konkretnim slučajevima imala je za cilj dolaženje do saznanja o sledećim činjenicama, koje su nam bile bitne za poređenje opisanih slučajeva sa opisom sistema u celini koji smo dobili od Službe, kao i sa domaćim pravnim okvirom i zahtevima sadržanim u međunarodnim dokumentima:

1. Ko su akteri koji su u ovim slučajevima otkrili-prepoznali žrtvu trgovine ljudima?
2. Ko je bio prvi u lancu upućivanja – kome se akter koji je prepoznao žrtvu prvom obratio?
3. Koliko aktera je učestvovalo u pružanju pomoći?
4. Koje mesto i ulogu je Služba imala u lancu upućivanja žrtve i pružanju pomoći?
5. Ko su bili ostali akteri i koliko ih je bilo?
6. Kakvu ulogu su imali ostali akteri?
7. Kakav je odnos uloga raznih aktera, i da li postoji koordinacija njihovih aktivnosti?

Ko su akteri koji su otkrili/prepoznali žrtvu trgovine ljudima?

Analiza opisanih konkretnih slučajeva trgovine punoletnim ženama ukazuje na uključenost većeg broja aktera u otkrivanje i prepoznavanje žrtava trgovine ženama. Osim policije, koja se u toj ulozi pojavljuje samo u jednom opisanom slučaju, ovde se pojavljuju još i: sama žrtva koja se samoidentifikovala i zatražila pomoć, osoba kojoj se žrtva obratila za pomoć i ambasada zemlje porekla žrtve u zemlji destinacije.

Primećuje se da je krug osoba i institucija uključenih u inicijalno prepoznavanje žrtve i traženje pomoći širi u poređenju sa opisom sistema datog od strane Službe, koji ulogu prepoznavanja vezuje prevashodno za policiju. Takođe, pada u oči i okolnost da su u dva opisana slučaja same žrtve te koje su imale aktivnu ulogu u obraćanju za pomoć, što nije u skladu sa široko rasprostranjenim shvatanjem da se žrtve trgovine ženama ne obraćaju za pomoć već da moraju da budu prepoznate od strane drugih aktera. Iako iz studija slučajeva ne možemo izvlačiti opšte zaključke, podaci koje smo dobile vezano za aktere koji vrše

primarno prepoznavanje žrtava nedvosmisleno ukazuju da policija nije jedini akter koji vrši inicijalno prepoznavanje žrtava trgovine ženama.

Kada se pak analiziraju opisi konkretnih slučajeva trgovine maloletnicama primećuje se potpuna saglasnost između opšteg opisa sistema pomoći datog od strane Službe i onoga što je opisano u konkretnim slučajevima. Naime, u opisanim konkretnim slučajevima kao jedini akter otkrivanja, odnosno inicijalnog prepoznavanja žrtava, javlja se policija.

Ako sada sagledamo u celini dobijene podatke o akterima inicijalnog prepoznavanja maloletnih i punoletnih žrtava, možemo da zaključimo sledeće:

1. Iako policija ima značajnu ulogu u inicijalnom prepoznavanju žrtava, ona nije jedina koja to čini,
2. Broj aktera koji u praksi prepoznaju žrtve trgovine ženama je veoma ograničen, i to posebno dolazi do izražaja kada se radi o maloletnim žrtvama,

Ograničen broj aktera dovodi do malog broja prepoznatih žrtava pa tako i do malog broja onih koje dobijaju pomoć. Za širu dostupnost pomoći žrtvama važno je i prepoznavanje od strane drugih aktera, uključujući tu i samoprepoznavanje žrtve.

Ko je prvi u lancu upućivanja – kome se akter koji je prepoznao žrtvu prvom obratio?

Sledeći podatak koji smo analizirale jeste ko je organizacija ili institucija koja je prva obaveštena, kojoj je žrtva prvo upućena, odnosno, od koje je najpre zatražena pomoć.

U slučajevima punoletnih žena kao prvi u lancu pružanja pomoći (nakon prepoznavanja) javljaju se policija (4), Međunarodna organizacija za migracije (1) i Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima (1). Takođe, sama žrtva se ni u jednom slučaju nije direktno obratila za pomoć Službi. Ponovo možemo da uočimo određeni nivo odstupanja podataka dobijenih iz opisa konkretnih slučajeva od opisa sistema koji je dobijen od Službe. Naime, prema tom opisu, Služba je po pravilu prva karika u lancu pružanja pomoći žrtvama trgovine ženama.

Ovde treba primetiti da razlika ova dva uvida potiče iz činjenice da u opisanim slučajevima inicijalno prepoznavanje žrtve nije uvek vršila policija, koju je Služba jedinu označila u tom smislu. Zanimljivo je, takođe, primetiti, da se to odnosi na domaće ali i na strane žrtve. To, zajedno sa napred pomenutim nalazima o krugu aktera koji u praksi prepoznaju punoletnu žrtvu, a koji je

širi od broja aktera koje je opisala Služba, otvara važno pitanje mesta i uloge drugih aktera (osim policije) u identifikaciji i ukupnom sistemu pružanja podrške ženama žrtvama trgovine ljudima u Srbiji.

Razlike koje u konkretnim slučajevima postoje u pogledu toga ko je inicijalno prepoznao žrtvu utiču sa svoje strane na to koju ulogu će u lancu pružanja pomoći imati policija, kao i na to koje mesto će Služba i drugi akteri imati u lancu pružanja pomoći. Sasvim je jasno da je u delu opisanih slučajeva punoletnih žrtava u kojima su žrtve prethodno već bile identifikovane kao takve uloga policije bila više u domenu pružanja neposredne pomoći nego u domenu prepoznavanja (na primer, upućivanje na drugu organizaciju, informacije i slično). To je uticalo i na mesto i vreme uključivanja Službe i drugih aktera u pružanje pomoći, što način pružanja pomoći žrtvama trgovine u znatnoj meri približava načinu funkcionisanja pružanja pomoći žrtvama drugih oblika nasilja nad ženama, i kriminaliteta uopšte (na primer, situaciji kada se žrtva nasilja u porodici obrati za pomoć policiji pa je policija uputi na SOS telefon).

Kada se radi o maloletnicama, ponovo postoji visok stepen podudarnosti, ali ne i potpuna saglasnost između opisa datog od strane Službe i opisanih slučajeva. Naime, kao prvi akter pružanja pomoći u svih šest slučajeva javlja se centar za socijalni rad, odnosno odgovarajuća socijalna služba u inostranstvu (kada je žrtva tamo prepoznata). Dakle, u svim slučajevima policija je ta koja je prepoznala žrtvu i koja je obavestila odgovarajuću socijalnu službu i to je deo u kome postoji slaganje.

Međutim, na drugoj strani, neslaganje postoji u delu koji se odnosi na obaveštavanje Službe. Služba nije uvek bila obaveštavana o prepoznatoj maloletnoj žrtvi trgovine istovremeno sa centrom za socijalni rad, i u tom delu postoji odstupanje u odnosu na viđenje sistema pomoći od strane Službe. Naime, Služba je od strane policije bila istovremeno sa centrom obaveštena u četiri posmatrana slučaja. U dva slučaja obavešteni su centar za socijalni rad i Služba, i u isto toliko slučajeva, pored Službe, obaveštena je i nevladina organizacija koja pruža pomoć žrtvama (Atina).

U preostala dva slučaja situacija je sledeća: u slučaju jedne žrtve obaveštena je socijalna služba u inostranstvu, konzulat Srbije, MUP Srbije i nevladina organizacija u Srbiji koja pruža pomoć žrtvama trgovine (ASTRA). NVO ASTRA je zatim obavestila centar za socijalni rad u Srbiji, i, kako nam je rečeno u ovoj NVO, samo načelno, Službu. U jednom slučaju Služba uopšte nije bila obaveštena.

U zaključku ovog dela treba uočiti da analiza funkcionisanja sistema pomoći ženama žrtvama trgovine pokazuje da se u praksi dešava da Služba ne bude oba-

veštena o prepoznavanju žrtava, i to važi kako za punoletne tako i za maloletne žrtve. Vezano za maloletne žrtve, to je u skladu i sa naknadnim pojašnjenjem dobijenim od Službe, prema kome, centri za socijalni rad obaveštavaju Službu od slučaja do slučaja, obično kada slučaj ne mogu da reše sami.

Dobijeni podaci su indikativni za mesto i ulogu koje Služba ima u praksi pružanja pomoći ženama žrtvama trgovine u Srbiji. Naime, iz dobijenih podataka je jasno da krug onih koji mogu da prepoznaju žrtvu trgovine može obuhvatiti različite aktere, uključujući i samu žrtvu. Ukoliko ne postoji dosledno obaveštavanje Službe o prepoznatim žrtvama trgovine ženama, kao i ako žrtve nemaju saznanja da u slučaju potrebe treba da se obrate Službi, onda se teško može govoriti o njenom faktičkom vršenju uloge nacionalnog mehanizma upućivanja i-ili tela koje koordinira pružanje pomoći žrtvama u Srbiji. Odnosno, kada su u pitanju maloletne žrtve može se dovesti u pitanje i usaglašenost zamišljene uloge Službe sa ingerencijama koje centri za socijalni rad imaju u slučajevima u kojima se kao žrtve pojavljuju maloletnice. Drugim rečima, postavlja se pitanje svrsishodnosti postojanja koordinacije pomoći maloletnim žrtvama trgovine ljudima od strane Službe, ako je centralno mesto u sistemu zaštite dece dato centrima za socijalni rad.²⁵

Broj i vrsta aktera uključenih u lanac pružanja pomoći

Broj aktera uključenih u pružanje pomoći žrtvama trgovine ženama u opisanim slučajevima kreće se od 3 do 10 kod punoletnih, i od 2 do 6 kod maloletnih žrtava. Pri tome, uključene su sledeće institucije i organizacije: ambasade i konzulati, policija (domaća i strana), Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, centri za socijalni rad u zemlji i odgovarajuće ustanove u inostranstvu, nevladine organizacije koje pružaju pomoć ženama žrtvama, Međunarodna organizacija za migracije, psihijatrijska bolnica, ustanova za smeštaj lica ometenih u mentalnom razvoju, dom za nezbrinutu decu i slične ustanove za prihvatanje dece i omladine.

Pada u oči, a to se vidi i iz tabela br. 1 i 2, da je veoma ograničen broj nevladinih organizacija koje su uključene u lanac pružanja pomoći u opisanim slučajevima.

U pomoć žrtvama pre svega su uključene organizacije iz Beograda, i to posebno one organizacije koje imaju kapacitete za smeštanje žrtava. To su pre

²⁵ Naravno, sasvim je drugo pitanje u kojoj meri su kapaciteti centara takvi da oni mogu kvalitetno da odgovore ovoj ulozi.

svoga dve organizacije iz Beograda koje vode sigurnu, odnosno privremenu kuću (Savetovalište protiv nasilja u porodici i Atina).

U analiziranim slučajevima, samo je jedna maloletna žrtva smeštena u sigurnu kuću van Beograda, dok je pokušaj smeštanja mentalno ometene punoletne žrtve, nakon odbijanja sigurne kuće u Beogradu da je zadrži, bio neuspešan još u dve sigurne kuće u unutrašnjosti. Ovo poslednje, između ostalog, ukazuje i na izražen problem smeštanja žrtava koje imaju probleme zbog kojih im može biti otežano funkcionisanje u zajedničkom smeštaju koji obezbeđuju postojeće nevladine organizacije. Ovaj problem ne treba nikako zanemariti, s obzirom da dosta žrtava trgovine ženama jesu žene koje zbog svojih najrazličitijih svojstava mogu imati takvu vrstu problema (na primer, invalidkinje, narkomanke, osobe sa posebnim potrebama i sl.).

NVO ASTRA, takođe iz Beograda, je jedina organizacija specijalizovana za pomoć žrtvama trgovine koja nema mogućnost smeštaja za žrtve, odnosno koja pruža samo druge vidove pomoći, a koja je bila uključena u pružanje pomoći žrtvama u analiziranim slučajevima. Samo u jednom slučaju u pružanje pomoći bila je uključena ženska nevladina organizacija (Autonomni ženski centar) koja nije specijalizovana za pomoć žrtvama trgovine. U tom slučaju pružanje pomoći se sastojalo u upućivanju na specijalizovanu organizaciju.

Mesto i uloga različitih aktera koji učestvuju u pružanju pomoći

S obzirom da smo u prethodnom odeljku utvrdile da Služba u praksi nije nužna karika na početku lanca pružanja pomoći, odnosno da sistem pružanja pomoći funkcioniše i onda kada ona nije obaveštena od strane aktera koji je prepoznao žrtvu, interesovalo nas je da utvrdimo u kom momentu i na koji način se Služba uključivala u pružanje pomoći žrtvama u posmatranim slučajevima.

Mesto koje je upućivanje na Službu, odnosno njeno obaveštavanje, imalo u odnosu na druge institucije i organizacije koje su uključene prikazaćemo najpre putem prikaza redosleda uključivanja aktera pružanja pomoći u slučajevima punoletnih žena.

Tabela br. 1 Broj i redosled uključivanja aktera pružanja pomoći – punoletne žene

Slučaj 1	Slučaj 4	Slučaj 5
1. Policija ↓	1. Policija ↓	1. IOM inostranstvo ↓
2. Služba ↓	2. NVO Autonomni ženski centar (AŽC) ↓	2. IOM Beograd ↓
3. Sklonište (Beograd) ↓	3. NVO Astra ↓	3. NVO Atina ↓
4. IOM Srbija ↓	4. Služba ↓	4. Služba ↓
5. IOM inostranstvo	5. Centar za socijalni rad ↓	5. Privremena kuća NVO Atina
Slučaj 2	6. Sklonište (Beograd) ↓	Slučaj 6
1. Policija ↓	7. Centar za socijalni rad u mestu porekla ↓	1. Policija u oblasti destinacije ↓
2. Služba ↓	8. Psihijatrijska bolnica	2. IOM u oblasti destinacije ↓
3. Sklonište (Beograd) ↓	9. Neuspeli pokušaji smeštanja u dve sigurne kuće u unutrašnjosti ↓	3. IOM Beograd ↓
4. Atina-reintegracija	10. Ustanova za smeštaj lica ometenih u mentalnom razvoju	4. Atina i Služba ↓
Slučaj 3		5. Atina - privremena kuća
1. Policija ↓		
2. Služba ↓		
3. Astra		

Iz navedenog prikaza vidi se da se u slučajevima pružanja pomoći punoletnim žrtvama Služba pojavljuje na drugom ili četvrtom mestu. Situacija je slična i kada se radi o maloletnim žrtvama, s tim da u jednom slučaju, kao što je napred već pomenuto, Služba uopšte nije bila ni obavještena.

Tabela br. 2 Broj i redosled uključivanja aktera pružanja pomoći – maloletnice

Slučaj 1	Slučaj 3	Slučaj 5
1. Policija ↓	1. Policija inostranstvo ↓	1. Policija ↓
2. Centar za socijalni rad/ Služba ↓	2. Socijalna služba inostranstvo ↓	2. Atina - Služba - Centar za socijalni rad ↓
3. Dom za nezbrinutu decu (unutrašnjost) ↓	3. NVO Astra - Konzulat Srbije-MUP Srbije ↓	3. Prijava ponovne viktimizacije posle dve godine - majka žrtve ↓
4. Služba ↓	4. Služba - samo načelno obavještena ↓	4. Atina - Policija - Služba
5. Sklonište (Beograd) ↓	5. Centar za socijalni rad	Slučaj 6
6. Centar za socijalni rad -mesto porekla	Slučaj 4	1. Policija ↓
Slučaj 2	1. Policija ↓	2. Centar za socijalni rad ↓
1. Policija ↓	2. Atina - Služba - Centar za socijalni rad	3. Prihvatište za decu ↓
2. Centar za socijalni rad /Služba ↓		4. Centar za socijalni rad
3. Sigurna kuća u unutrašnjosti ↓		
4. Centar za socijalni rad- mesto porekla		

Važno je primetiti da ima slučajeva punoletnih žrtava u kojima nevladine organizacije i Međunarodna organizacija za migracije, protivno očekivanju, nisu obavestile Službu i sačekale njenu procenu potrebne pomoći, već su obavestile, odnosno uputile žrtvu na određenu nevladinu organizaciju. Slično je bilo i u nekim slučajevima maloletnih žrtava gde je socijalna služba iz inostranstva obavestila nevladinu organizaciju, koja je potom samo načelno obavestila Službu, i bez njene koordinacije obezbedila potrebnu pomoć žrtvi. Posebno zanimljiv je slučaj 5 (maloletna žrtva), gde Služba uopšte nije ni identifikovala žrtvu kao takvu, iako je bila obavještena.²⁶ To je imalo za posledicu da ju je samo nevladina organizacija tretirala kao žrtvu i pružala joj pomoć. Devojčica se nakon dve godine ponovo našla u ulozi potencijalne žrtve trgovine (trafikerka koja je izašla iz zatvora joj je pretila). Tom prilikom njena majka se obratila za pomoć i tek tada je devojčica bila prepoznata kao žrtva i od strane Službe.

Uloge različitih aktera u pružanju pomoći žrtvama trgovine ženama

Nakon što smo utvrdile na kom mestu u lancu pružanja podrške se nalazi Služba, interesovalo nas je da se detaljnije informišemo o tome koja je bila njena uloga, a koju ulogu su imali ostali akteri, kao i kakav je bio odnos tih uloga.

U skladu sa napred pomenutim, uloga policije sastojala se u inicijalnom prepoznavanju žrtve, razgovoru sa njom (u prisustvu CSR i-ili Službe, ili bez njihovog prisustva), u obaveštavanju, odnosno upućivanju na Službu, centar za socijalni rad i-ili nevladinu organizaciju, ali i u nekim konkretnijim vidovima pomoći, poput: obezbeđenja prevoza ili dočeka žrtve koja dolazi iz inostranstva, dovođenja žrtve u nevladinu organizaciju, odnosno njeno smeštanje u sklonište. U jednom slučaju, policajci su žrtvi kupili hranu.

Sa stanovišta analize uloge različitih aktera, posebno je značajna analiza aktivnosti koje je u opisanim slučajevima preduzela Služba.

²⁶ Iako su dve devojčice-sestre bile otete od strane iste osobe, Služba je identifikovala i organizovala pomoć pri ostvarivanju određenih prava samo za jednu devojčicu i to onu koja je bila povređena.

Tabela br. 3 Aktivnosti Službe u pružanju pomoći žrtvama

<i>Koordinacione aktivnosti</i> kontaktiranje raznih aktera u cilju nalaženja adekvatne pomoći za žrtve
<i>Direktna pomoć</i> razgovor prisustvo razgovoru sa žrtvom u CSR i policiji – informacije pomoć u pribavljanju dozvole boravka organizacija putovanja i pratnja žrtve – ispraćaj i doček organizacija povratka žrtve u zemlju porekla podrška na sudu smeštanje u sklonište materijalna pomoć izdavanje žrtvi potvrde radi obezbeđivanja zdravstvene zaštite praćenje postupanja centara za socijalni rad i zalaganje za prava žrtava

Kao što se iz tabele br. 3 može videti, uloga koju je Služba imala u opisanim slučajevima je dvostruka.

Njene aktivnosti su se sastojale kako u koordinaciji pružanja pomoći, tako i u direktnoj pomoći žrtvama. Pri tome pada u oči okolnost da je spisak aktivnosti na pružanju direktne pomoći žrtvama daleko duži u odnosu na koordinacione aktivnosti. Ovo je dijametralno suprotno u odnosu na to kako Služba vidi sebe i svoju ulogu u pružanju pomoći žrtvama. Štaviše, kada se opisana prva vrsta aktivnosti dovede u vezu sa mestom koje je Služba imala u lancu pružanja pomoći, čini se da se radi o aktivnostima koje bi se samo delimično mogle smatrati koordinacijom. Naime, imajući u vidu momenat uključivanja Službe, činjenicu da se dešava da se ona ne kontaktira, veoma oskudnu listu potencijalnih pružalaca pomoći koje je u opisanim slučajevima kontaktirala (uglavnom centri za socijalni rad i druge organizacije i institucije koje imaju mogućnost smeštanja žrtava) i, posebno, sasvim očigledno odsustvo koordinacije aktivnosti različitih aktera u jednom delu opisanih slučajeva, čini nam se da je teško govoriti o tome da u stvarnosti Služba zaista igra ulogu nacionalnog koordinatora pomoći žrtvama trgovine ljudima.

U prilog ovome govore i reči predstavnice jedne od nevladinih organizacija sa kojom smo razgovarale a koja nam je rekla sledeće:

Imamo razrađenu saradnju sa drugim NVO i institucijama (centrima za socijalni rad, policijom, Drajzerovom). Oni nam upućuju slučajeve direktno. Mnoge osobe nisu formalno ni identifikovane kao žrtve, ali to nije bitno za naš rad i

podršku koju žrtvama upućujemo. Formalno, najveći broj žrtava uputi nam Služba. Prema potrebi i mi upućujemo žrtve na druge organizacije, na primer, kada se radi o žrtvama nasilja u porodici, incesta i slično.

Iz navedenog citata je jasno da se podrška i pomoć žrtvama odvija paralelno na dva načina - preko Službe, ali i nezavisno od nje. Pri tome, ovaj drugi, navodni neformalni kanal, zapravo je identičan sa načinom funkcionisanja upućivanja i ukupne pomoći ženama žrtvama drugih oblika nasilja, pa se s razlogom može postaviti pitanje ima li suštinskih razloga za drugačije postupanje u slučajevima žrtava trgovine ženama.

Iz podataka do kojih smo došle monitoringom zapravo proizilazi da je u praksi uloga Službe pre svega vezana za pružanje direktne pomoći žrtvama, kao i da je njena uloga u tom pogledu od posebnog značaja. Ovo se posebno odnosi na aktivnosti poput pomoći u smeštanju žrtve u sklonište, ostvarivanja raznih prava stranih žrtava, podrške na sudu i materijalne pomoći, odnosno kada se radi o oblicima pomoći koje ne nude, ili retko nude druge institucije i organizacije.

Čini nam se da je Služba zapravo preuzela deo uloge koju je u oblasti pružanja direktne pomoći žrtvama ranije imala Međunarodna organizacija za migracije, a to je od velike važnosti za ceo sistem pružanja pomoći, jer omogućava da se premosti praznina koja je u pružanju pomoći stranim žrtvama nastala prestankom pružanja direktne pomoći od strane kancelarije Međunarodne organizacije za migracije u Beogradu.²⁷ Međutim, ovde treba imati u vidu da se to prevashodno odnosi na punoletne žrtve, s obzirom da se sasvim evidentno centri za socijalni rad pojavljuju kao glavni pružaoci direktne pomoći maloletnim žrtvama trgovine, i to, kako domaćim tako i stranim. Samim tim oni u pružanju pomoći maloletnim žrtvama imaju glavnu, a Služba pomoćnu ulogu. U tom smislu se uočava visok nivo sličnosti između uloge centara za socijalni rad i Službe.

Ako se uporede aktivnosti centara i Službe (videti tabele br. 3 i 4), može se uočiti visok nivo sličnosti kako u tzv. koordinacionom delu tako i u delu koji se odnosi na direktnu pomoć. Aktivnosti iz prve grupe se podudaraju, dok se u okviru druge grupe specifičnost pomoći koju pruža Služba ogleda u pomoći u pribavljanju dozvole boravka i izdavanju žrtvi potvrde radi obezbeđivanja zdravstvene zaštite, kao i u praćenju postupanja centara za socijalni rad. I ovi

²⁷ U tom smislu je zanimljivo da postoji dosta sličnosti u aktivnostima pomoći opisanim od strane Službe i Međunarodne organizacije za migracije, s tim da je uloga Međunarodne organizacije za migracije opisana u samo dva slučaja stranih žrtava i uglavnom vezana za organizaciju povratka i „prvu pomoć“ žrtvama nakon povratka.

podaci potvrđuju ono što smo napred pomenule, a to je da je uloga Službe u pružanju pomoći maloletnim žrtvama trgovine uglavnom svedena na pomoć centrima za socijalni rad, sa izuzetkom nekoliko aktivnosti koje se mogu smatrati specifičnim za Službu.

Takođe, ako se uloga koju je Služba imala u opisanim slučajevima dovede u vezu sa aktivnostima nevladinih organizacija koje pružaju pomoć žrtvama trgovine ženama, primećuje se visok nivo sličnosti (sa izuzetkom aktivnosti koje su već identifikovane kao specifične za Službu).

Tabela br. 4 Aktivnosti centara za socijalni rad i NVO Astra

Vrsta pomoći	Centri za socijalni rad	ASTRA
<i>Koordinacione aktivnosti</i>	kontaktiranje raznih aktera u cilju nalaženja adekvatne pomoći za žrtve organizacija povratka u zemlju porekla	kontaktiranje raznih aktera u cilju nalaženja adekvatne pomoći za žrtve
<i>Direktna pomoć</i>	razgovor prisustvovanje razgovoru policije sa žrtvom provere identiteta i porodične situacije smeštanje žrtve vraćanje žrtve u porodicu određivanje privremenog staratelja pomoć u ostvarivanju prava u okviru sopstvene nadležnosti organizacija povratka žrtve u zemlju porekla doček žrtve u zemlji porekla	razgovor prisustvo razgovoru u CSR, sa <i>Službom</i> informacije pravna pomoć podrška na sudu emotivna podrška smeštanje u sklonište i slične ustanove obezbeđivanje medicinske pomoći materijalna pomoć

Tabela br. 5 Aktivnosti NVO Atina i Sigurnih kuća

Vrsta pomoći	Atina	Sigurne kuće i slične ustanove
<i>Direktna pomoć</i>	razgovor informacije organizacija medicinske pomoći psihološka podrška pomoć u pribavljanju dokumenata materijalna pomoć pomoć u cilju ostvarivanja prava podrška na sudu kućne posete dočekivanje žrtve, zajedno sa <i>Službom</i> program reintegracije (uključivanje u radionice nakita i ekonomskog osnaživanja, nastavu i drugi programi) kontakti sa žrtvom po povratku u mesto porekla obezbeđivanje smeštaja u Privremenoj kući	smeštaj druga neophodna pomoć tokom boravka

Naime, kao što se vidi iz tabela br. 4 i 5, ako se izuzmu sigurne kuće koje obezbeđuju smeštaj i sa smeštajem povezane oblike pomoći, vrste pomoći ostalih nevladinih organizacija se u velikoj meri podudaraju sa onim što radi Služba. Ovo je još jedan argement više u prilog tezi da Služba u praksi funkcioniše prevashodno kao državna služba za direktnu pomoć žrtvama trgovine ljudima, a ne i kao koordinator te pomoći. Ovaj zaključak nikako ne treba shvatiti u negativnom smislu, niti u smislu bilo kakve hijerarhije značaja Službe i nevladinih organizacija, već kao realnu sliku uloga koje su u slučajevima koje smo analizirale imali akteri pružanja pomoći žrtvama trgovine ženama.

Način pružanja pomoći žrtvama trgovine ženama

S obzirom na nepotpune evidencije, nemogućnost direktnog posmatranja načina pružanja pomoći i razgovora sa žrtvama, informacije koje smo dobile o samom načinu pružanja pomoći veoma su oskudne i nedovoljne za detaljniju analizu. Ipak, na osnovu onoga što smo saznale iz obavljenih intervjuova moguće je izneti nekoliko zapažanja.

Najpre, sve ispitanice ukazivale su na informacije koje daju žrtvama, i pri tome su posebno izdvajale informacije o uslugama koje nude, o pravima koja žrtve imaju i o načinima njihovog ostvarivanja. Primetno je, međutim, odsustvo pominjanja da su same žrtve pitane o tome šta žele (na primer, da li žele da se vrate u svoju zemlju), koje potrebe imaju i slično, što otvara pitanje u kojoj meri je postojeći sistem pomoći zaista baziran na potrebama žrtava. Kröger, Malkoč i Uhr (2004: 69), pišući o modelu nacionalnog mehanizma upućivanja, smatraju da žrtve treba da budu u stanju da, na osnovu prethodno dobijenih informacija, donesu odluku o tome šta one smatraju svojim najboljim interesom. Takođe, prema smernicama Svetske zdravstvene organizacije, službe treba da uzmu u obzir mišljenje žrtava o povratku u zemlju porekla (WHO, 2003: 26).

Gotovo sve ispitanice su takođe istakle da su se tokom pripreme za razgovor sa žrtvom u dobroj meri oslanjale na prethodno dobijene informacije (obično od policije). Takođe, iz opisa postupanja u konkretnim slučajevima može se zaključiti da organizacije i institucije koje pružaju pomoć žrtvama nemaju uvek informacije o krivičnom postupku i osudi izvršioca, što praktično znači da tu informaciju ne mogu da daju ni žrtvama. Sa stanovišta zaštite žrtava to se može smatrati lošom praksom.²⁸

Gotovo sve ispitanice odgovorile su da su u posmatranim slučajevima pružile žrtvi emotivnu podršku, ali su samo pojedine znale da opišu u čemu se ona sastojala. Primera radi navodimo jedan od retkih opisa ove vrste pomoći koji je dala predstavnik nevladine organizacije.

Saslušati žrtvu do kraja. Pokažemo da je razumemo, da je shvatamo – klimanje glavom, reči poput „mislim da vas razumem, dobro je da ste smogli snage da pobegnete, da svedočite“ – davanje podsticaja da istraje u tome što je započela. Takođe smo rekly da može da nas nazove u svakom trenutku, da ćemo pokušati sve što je u našoj moći.

Takođe, pojedine nevladine organizacije koje imaju 24-časovna dežurstva putem mobilnog telefona, ukazale su na dobre i loše strane takvog dežurstva vezano za emotivnu podršku žrtvama.

Dali smo joj broj mobilnog telefona – to je telefon koji je dostupan 24 sata – volonterke se smenjuju nedeljno (dežurstva). Ovaj broj se ne daje svim klijentima/kinjama, već kada se proceni da je potrebno. Ali, nije ni to zgodno kada se dežura 24 sata tokom cele sedmice, jer se desi da telefon zvoni noću, kada se

²⁸ Te informacije, uz podatak o izlasku izvršioca iz pritvora i zatvora, predstavljaju važne informacije koje veliki broj službi za žrtve u svetu daje žrtvama.

tuširam, da sam u prevozu pa nije zgodno da se razgovara i slično – to je veliko opterećenje.

Predstavnice nevladine organizacije i Službe koje su u opisanim slučajevima pružale podršku žrtvama na sudu detaljno su opisale u čemu se ta podrška sastoji.

Odlazak na pretrese i priprema žrtve za svedočenje. Na suđenje odlaze advokatica i jedna volonterka. U pitanju je bio postupak za trgovinu ljudima. Žrtva je trebalo da bude saslušana kao oštećena-svedok. Pre odlaska u sud, advokatica i volonterka su bile sa njom. Advokatica joj je dala informacije u vezi sa razvodom braka i u vezi sa krivičnim postupkom koji je u toku. Advokatica je ostvarila dobar odnos sa njom. U pogledu krivičnog postupka i njenog svedočenja, advokatica joj je rekla kakva pitanja mogu da joj postave, potom, da se ne rasplinjuje, da bude sažeta – priprema za ono što može da joj se dešava, da ostane čvrsta, da se ne rasplače i slično. Takođe joj je rekla ko će se pojavljivati tokom suđenja. Advokatica i volonterka su oko dva sata provele sa njom pre suđenja. Inače, uvek gledamo da ako jedna osoba ode prvi put da ona ide i kasnije. Tokom suđenja, volonterka je bila sa njom (žrtvom) ispred sudnice, što je bilo dobro jer je njoj prilazio njen brat, nešto su se posvađali, pa je volonterka zamolila da se pomeri. (NVO ASTRA)

Sa njom smo zajedno išli na suđenje – bila je zamenica advokaticice, dva lica iz policije (iz Beograda), prevodilac, jedna osoba iz skloništa i češki konzul. Pretres je trajao ceo dan – od 10.30 do 20.30. Ja sam joj bila podrška. Bila sam sve vreme uz nju: u sudnici dok je davala iskaz bila sam između nje i optuženog (pošto je sudnica jako mala, pa nema puno prostora između učesnika u postupku), u čekaonici sam bila sa njom, izlazile smo i napolje dok smo čekale da je pozovu u sudnicu, kupili hranu, piće – sa nama je bio i češki konzul i naš vozač – nije bilo opasnosti za njenu bezbednost. Dok smo bile zajedno, pitala sam je da li je dobro, kako se oseća, da li hoće nešto da pojede, popije, da izađe da popuši cigaretu. (predstavnicu Službe)

Iz datih opisa je jasno da je žrtva imala ne samo pravnu pomoć, već i potpunu emotivnu podršku na sudu. U to su se u jednom slučaju pravnog zastupanja i pružanja podrške od strane NVO ASTRA uverile i saradnice Viktimološkog društva Srbije koje su za potrebe ovog istraživanja pratile suđenja.

Ipak, saradnice Viktimološkog društva Srbije su imale priliku i da se uvere da postoje slučajevi žena žrtava trgovine ljudima kojima niko nije pružao podršku na sudu, a, koliko smo uspele da saznamo, ni druge vrste pomoći. Na

žalost, u takvom jednom slučaju, žrtva je najpre na samom suđenju a zatim i od strane medija, bila izložena dodatnom viktimiziranju. Ilustracije radi navodimo izvod iz izveštaja volonterke VDS sa tog suđenja koje je vođeno u Posebnom odeljenju Okružnog suda u Beogradu za organizovani kriminal:

Kao i prvog dana, osim mene i članova porodice optuženih, nije se niko pojavio iz neke nevladine organizacije, a ko bi mogao da pruži podršku oštećenoj. Ona je na prvom pretresu bila sa majkom i sedela je u prvom redu, odmah iza optuženih. Na ovom pretresu je bila sama i sedela je dva reda iza optuženog sa kojim je navodno u vezi. Njoj je dva puta prilazio branilac optuženog. Prvi put nisam čula šta joj je rekao, a drugi put joj je rekao da će on reći veću da njih dvoje treba da se venčaju i da ona to potvrdi. Još joj je nešto rekao, ali nisam uspela da čujem šta. Inače, oštećena nije imala svog zastupnika, a za vreme pauze je stajala sa optuženima . . . Na kraju pretresa, optuženi je tražio od veća dozvolu da se venča sa oštećenom, jer mu je ona neophodna s obzirom da je u pritvoru. On oštećenu nije pitao da li ona hoće da se uda za njega . . . Pretres se odvijao u sudnici broj 4 u kojoj deo za publiku nije odvojen staklom.

Štampani mediji su sutradan objavili priču o prosidbi na suđenju a pod naslovima „Prodao žrtvu, pa je zaprosio u sudu”, „Čudo u specijalnom sudu: Mafijaš u sudnici isprosio svoju žrtvu!”, „Makro zaprosio žrtvu!”, „Optuženi žrtvu zaprosio u sudnici”. Svi tekstovi su imali i fotografije suda ili venčanja, i navodili su puno ime i prezime žrtve.

Ovakvi slučajevi samo potvrđuju ono što smo napred utvrdile o ograničenim kapacitetima sadašnjeg sistema pomoći i podrške ženama žrtvama trgovine ljudima da odgovori na potrebe većeg broja žrtava, odnosno o mogućim posledicama nekorišćenja širih društvenih resursa za pomoć žrtvama uopšte, a posebno kada se nađu na sudu.

Usaglašenost postupanja raznih aktera

Naši uvidi u postupanje različitih aktera pružanja pomoći u slučajevima koje smo pratile ukazuju na postojanje određenih pravilnosti i usklađenosti, ali i na primere nepotrebnog trošenja energije i resursa, neusklađenosti i, posebno, odsustva jasnog definisanja uloga različitih aktera. Kao što smo pokazale u prethodnom odeljku, česta su preplitanja usluga pomoći pa se postavlja pitanje u kojoj meri je upućivanje žrtava vođeno potrebama i interesima žrtava, a koliko automatizmom, dobrim ili lošim odnosima, kapacitetima pojedinaca i

službi ili pak nivoom informisanosti o postojećim službama i uslugama koje one mogu da pruže žrtvama.

U opisanim slučajevima kao najnejasniji deluje odnos uloga Službe i centara za socijalni rad. Iz izjava predstavnika centara i Službe u pojedinim slučajevima je teško utvrditi ko je šta radio, na primer, ko je smestio dete u sigurnu kuću ili dom za nezbrinutu decu, jer obe institucije tvrde da su to one uradile. Takođe, niz kontradiktornosti u izjavama predstavnika ovih institucija govori u prilog očigledno neuređenog odnosa njihovih nadležnosti koje se, čini nam se, u praksi neretko sukobljavaju.

Tako, na primer, predstavnica Službe, na jednoj strani, kaže da, kada Služba dođe do informacija i „prepozna da se u konkretnom slučaju radi o trgovini decom, ona ostavlja centru za socijalni rad da uradi šta je potrebno, jer je to u njihovoj nadležnosti – Služba ne može da se meša u nadležnosti centra“. Na drugoj strani, pak, Služba ne smatra da se radi o mešanju u nadležnost centra kada ona ili centar procene da centar nije u mogućnosti da pomogne žrtvi. U takvim slučajevima obrazloženje centra je obično da je njihova nadležnost prestala i da su prepustili Službi da reši slučaj. Sasvim je nejasno na osnovu čega se centar u takvim slučajevima proglašava nenadležnim, kao ni šta je pravni osnov nadležnosti Službe u osetljivim slučajevima u kojima su žrtve deca. Utisak koji smo stekle jeste da upućivanje žrtve na Službu na neki način služi centrima kao opravdanje za sopstveni nerad.

Nedoslednost centra za socijalni rad u pružanju pomoći, kao i nejasan odnos nadležnosti centra i Službe, uticali su na čitav niz necelishodnih postupaka, ako ne i nepravilnosti. Tako, na primer, Služba je bez prisustva predstavnika centra i prevodioca preuzela devojčicu albanske nacionalnosti iz doma za nezbrinutu decu, gde je provela četiri dana, zatim je smestila, opet na svega četiri dana, u sklonište u Beogradu, i zatim organizovala povratak na Kosovo, sa obrazloženjem da je iskorišćeno što je u skloništu bila žena sa Kosova čiji povratak je već bio planiran. Ovo je primer loše prakse odsustva jasnih nadležnosti, planiranja i koordinacije aktivnosti centra za socijalni rad i Službe, kao i nestavljanja na prvo mesto interesa žrtve. Takvo postupanje nedvosmisleno sekundarno viktimizira maloletnu žrtvu, posebno kada se zna da svako premeštanje žrtve izaziva kod nje dodatni stres (Bjerkan i Dyrild, 2005: 148).

O tome rečito govore citati izjava predstavnica Službe i centra za socijalni rad.

Pošto je žrtva u ovom slučaju bila maloletna, insistirali smo na tome da centar za socijalni rad da svoje mišljenje o tome šta bi trebalo učiniti u ovom slučaju. Centar za socijalni rad je devojčicu smestio u Dom za nezbrinutu decu. Tamo

je bila četiri dana. U međuvremenu, centar je kontaktirao centar za socijalni rad u mestu porekla žrtve. Oni su tamo na terenu proverili o čemu se radi i rekli da ona ima roditelje, kao i brata . . . da će ga poslati da, uz odgovarajući papir (punomoćje) dođe i preuzme devojčicu. On je došao sa punomoćjem i ličnom kartom za devojčicu, ali ona nije htela da ide sa njim. Pokazivala je strah, rekla da to nije njen brat. Pošto se posumnjalo u to da joj je brat, nije predata tom momku. O tome šta se desilo nas je obavestila direktorka centra. Pošto nismo mogli da odemo i preuzmemo žrtvu, zamolili smo direktorku Doma da je dovede do Beograda jer je dolazila ovamo. Međutim, direktorka je rekla da ona ne može devojčicu na svoju ruku da preveze do Beograda, da joj je potrebno neko odobrenje, punomoćje.²⁹ Pitali smo centar da oni daju takvo odobrenje, ali su oni rekli da to ne mogu. Stoga smo idućeg dana, bila je subota, vozač i ja otišli po dete. U Domu sam potpisala formular da preuzimam dete od njih. Tom prilikom niko iz centra za socijalni rad nije bio prisutan.

Centar za socijalni rad nije ni pokušao da devojčici postavi privremenog staratelja, jer je kratko bila tu, ali to nije argument za takvo postupanje. Oni su dužni da postave staratelja. (predstavnicu Službe)

Kada smo devojčicu smeštali u Dom, ostavili smo broj telefona centra za socijalni rad, mobilni telefon, kontakt telefon Službe. Takođe, prilikom predaje deteta, ja sam potpisala zapisnik o predaji. Pretpostavljam da je tako nešto potpisano i kada su je iz Službe preuzimali u Domu i vodili, ali ja ne znam jer mi više nismo bili nadležni. Obavestili smo Službu da preuzme slučaj i iz razloga što je Dom u kome je devojčica bila smeštena otvorenog tipa, pa niko ne može da garantuje za njenu bezbednost, da neće pobeći i slično. (predstavnicu centra za socijalni rad)

Na naše pitanje da li je devojčici postavljen privremeni staratelj, predstavnicu centra za socijalni rad je rekla da nije, da to inače ne rade, i da ne zna da li je tada i mogao da se postavi privremeni staratelj detetu.

Uz napred navedeno, treba pomenuti i problem koji nam je predočila predstavnicu Službe, a koji se odnosi na tretiranje dece sa Kosova kao stranaca:

Trebalo bi centri za socijalni rad da rade sa decom sa Kosova isto kao i sa decom – domaćim državljanima. Njima postaje najveći problem to ko će da plati troškove, jer se deca sa Kosova u tom slučaju tretiraju kao stranci.“

²⁹ Na pitanje istraživačice da li je direktorka Doma to mogla i smela da uradi, predstavnicu Službe je rekla da ne zna.

Pored problema koji se odnosi na odnos Službe i centara za socijalni rad, naše istraživanje je identifikovalo i krupan problem koji postoji u pružanju pomoći žrtvama sa mentalnim poremećajima. Sistem pomoći se pokazao kao veoma neefikasan u slučaju koji nam je opisan, pri čemu se to posebno odnosi na centar za socijalni rad u mestu destinacije i nevladine organizacije koje vode sigurne kuće, u Beogradu i unutrašnjosti. Ovde se, takođe, postavilo pitanje odnosa nadležnosti Službe na jednoj strani, i centara za socijalni rad u mestu destinacije i porekla, odnosno problem odnosa nadležnosti i neadekvatne saradnje ova dva centra.

Zahtev od Službe smo dobili da smestimo žrtvu. Pošto je ona rekla odakle je kontaktiran je centar iz tog mesta. Oni su odmah utvrdili da je ona bila na spisku za materijalnu pomoć ovog centra i da se dve godine vodi kao nestala. Oni su odmah rekli da će oni preuzeti brigu za njeno smeštanje i snositi troškove puta. Time je naša nadležnost prestala. Naša nadležnost je da ako se žrtva nađe na teritoriji naše nadležnosti preduzmemo mere za njeno zbrinjavanje. S obzirom da se radi o punoletnoj osobi kojoj nije oduzeta poslovna sposobnost, naša nadležnost je bila da utvrdimo njen identitet i kontaktiramo centar na opštini iz lične karte. S obzirom da nismo imali mogućnost smeštanja u neku drugu ustanovu, a centar iz mesta odakle je, je po svojim nadležnostima pružio tu obavezu, do realizacije smeštaja dogovoreno je sa Astrom i Službom da se žrtva smesti u Sklonište. To smeštanje su obavile ove navedene organizacije. (predstavica centra za socijalni rad)

Treba takođe primetiti i da je u ovom slučaju NVO ASTRA u potpunosti preuzela ulogu koordinacije pomoći, dok je uloga Službe bila marginalna – praktično se svela na smeštanje žrtve u sigurnu kuću u Beogradu, koju je žrtva ubrzo morala da napusti sa obrazloženjem koje je prema kazivanju predstavnice sigurne kuće bilo da „njen poremećaj ponašanja remeti ostale korisnice skloništa“.

Vođenje evidencija o žrtvama trgovine ljudima

Praćenje mehanizma upućivanja i pomoći žrtvama, kao i ukupnog društvenog odgovora na problem trgovine ljudima, podrazumeva „kontinuirano prikupljanje i analizu podataka“ o ovom fenomenu (ICMPD, 2006: 38). Sistematizovano prikupljanje podataka o trgovini ljudima omogućava jasniji i bolji uvid u obim pojave, njenu strukturu i karakteristike, od čega u mnogome zavisi kreiranje efikasne politike suprotstavljanja ovom vidu kriminaliteta. Sem toga, redovno

praćenje i evaluacija programa, mera i aktivnosti koje se sprovode na planu suzbijanja trgovine ljudima trebalo bi da obezbede i održivost mehanizma borbe protiv trgovine. Jer, praćenje i evaluacija, s jedne strane, omogućavaju ocenu uspeha postojećeg nacionalnog odgovora na trgovinu ljudima, dok, sa druge strane, obezbeđuju osnov za modifikovanje postojećih mehanizama i njihovo prilagođavanje uočenim trendovima (ICMPD, 2006: 37). Drugim rečima, „pouzdana podaci o trgovini ljudima su ključni osnov za dobre programe, intervencije, praksu i zakonodavstvo“ (Surtees, 2007: 9).

Jedan od strateških ciljeva postavljenih *Strategijom borbe protiv trgovine ljudima u Republici Srbiji* upravo se odnosi na unapređenje statističkog praćenja pojave u cilju poboljšanja odgovora države na trgovinu ljudima, i to kako na strateškom, tako i na operativnom nivou. To uključuje sistematsko prikupljanje podataka o trgovini ljudima, posebno ženama i decom, o novim trendovima trgovine ljudima, kao i o profilu žrtava. S tim u vezi, jedna od aktivnosti predviđenih *Nacionalnim planom akcije za borbu protiv trgovine ljudima za period od 2009. do 2011. godine* odnosi se na uspostavljanje efikasnog mehanizma za prikupljanje i analizu podataka o trgovini ljudima. Pri tome, iako je 2009. godina bila predviđena kao godina u kojoj treba da se ustanovi takav mehanizma, on još uvek nije uspostavljen.

Polazeći od toga, jedan od ciljeva ovog istraživanja bio je i prikupljanje podataka o evidencijama koje vode različite državne institucije i nevladine organizacije u vezi sa žrtvama trgovine, kako bi se videlo da li se i na koji način ove evidencije vode, sa kojim podacima pojedine organizacije i institucije raspolažu, kao i u kakvom međusobnom odnosu ti podaci stoje, tj. da li su i u kojoj meri oni usklađeni.

Do podataka o načinu vođenja evidencija o žrtvama trgovine ljudima došlo se analizom upitnika koji se popunjavaju u vezi sa svakom pojedinom žrtvom trgovine ljudima,³⁰ analizom raspoloživih pisanih materijala,³¹ analizom rele-

³⁰ Upitnici koji su za potrebe pisanja ovog dela rada analizirani dobijeni su tokom intervjua sa predstavnicama NVO ASTRA i Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima. Upitnici su traženi i od drugih organizacija, ali ili nisu dobijeni (kao što je slučaj sa Savetovilištem protiv nasilja u porodici) ili organizacije nemaju posebne upitnike za prikupljanje podataka, odnosno protokole za evidentiranje podataka o žrtvama trgovine (kao što je slučaj sa Prihvatištem za žene i decu žrtve nasilja u Nišu).

³¹ Tako su, na primer, podaci o načinu vođenja evidencije od strane NVO Atina dobijeni uvidom u tekst: Savić, 2009: 55-61. Do podataka o načinu vođenja evidencije od strane policije došlo se analizom izveštaja ovog državnog organa.

vantne zakonske regulative³² i analizom pojedinačnih slučajeva trgovine ženama i devojkama koje su nam ispitanice opisivale.

Način vođenja evidencija i podaci sa kojima raspolažu pojedine institucije i organizacije

Istraživanjem se došlo do saznanja da u Srbiji još uvek ne postoji jedinstven mehanizma prikupljanja i analize podataka o trgovini ljudima niti jedinstvena baza podataka u koju bi se slivali svi podaci o žrtvama trgovine ljudima. Podacima o broju identifikovanih žrtava trgovine ljudima, kao i podacima o pojedinačnim žrtvama ovog oblika kriminaliteta raspolaže nekoliko državnih institucija i nevladinih organizacija. Od državnih institucija podatke o žrtvama trgovine ljudima imaju Republički zavod za statistiku, policija, centri za socijalni rad i Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima. Od nevladinih organizacija podacima o žrtvama trgovine ljudima raspolažu ASTRA, Atina i Savetovališe protiv nasilja u porodici u Beogradu. Treba reći da je bazu podataka o žrtvama trgovine ljudima ranije imala i kancelarija Međunarodne organizacije za migracije u Beogradu, ali se ova baza od 2009. godine ne ažurira. Kako nam je rekla ispitanica iz kancelarije Međunarodne organizacije za migracije u Beogradu, ova organizacija više nije angažovana na pružanju direktne pomoći žrtvama trgovine ljudima u vezi sa kojim bi se podaci unosili u tu bazu.

Kada govorimo o načinu vođenja evidencija o žrtvama trgovine ljudima, istraživanje pokazuje da metodologija prikupljanja podataka i vođenja evidencija nije jedinstvena, niti je jasno zakonski regulisana. Zakonsku obavezu beleženja određenih podataka koji se odnose, između ostalog, i na žrtve trgovine ljudima imaju Republički zavod za statistiku i centri za socijalni rad. Ostale institucije i organizacije vode svoje interne evidencije.

Republički zavod za statistiku

Prema *Zakonu o statističkim istraživanjima Republike Srbije*,³³ Republički zavod za statistiku organizuje i vrši redovna statistička istraživanja. Primenom jedinstvene metodologije, Zavod prikuplja podatke o prijavljenim, optuženim i osuđenim punoletnim i maloletnim učiniocima krivičnih dela (više o tome u

³² Posebno u vezi sa evidencijama sistema socijalne zaštite, kao i u vezi sa statističkim istraživanjima Republičkog zavoda za statistiku.

³³ Službeni glasnik RS br. 83/92, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005.

Ćopić, Nikolić-Ristanović, 2006: 70-71). Podaci se prikupljaju na osnovu individualnih statističkih upitnika (obrasci SK1, SK2, SK3 i SK4), koje popunjavaju nadležna javna tužilaštva i nadležni redovni sudovi. Iako je ova statistika orijentisana na učinioce krivičnih dela, od 2008. godine se prikupljaju pojedini podaci o žrtvama krivičnih dela, uključujući i žrtve trgovine ljudima. Tako se u evidenciji Zavoda mogu naći podaci o ukupnom broju žrtava trgovine ljudima, kao i njihova polna i starosna struktura. Pri tome, Zavod raspolaže podacima o žrtvama samo u vezi sa onim slučajevima koji su okončani pravosnažnim sudskim presudama.

Prema podacima ove državne institucije, tokom 2008. godine, krivičnim delom trgovina ljudima bilo je oštećeno devet osoba, i to svih devet ženskog pola. Od tog broja, 4 osobe su bile maloletne (14-18 godina) a 5 ih je bilo punoletno.

Centri za socijalni rad

Centri za socijalni rad, kao deo sistema socijalne zaštite, dolaze u kontakt sa maloletnim žrtvama trgovine ljudima. Prema *Pravilniku o vođenju evidencije o korisnicima i dokumentacije o stručnom radu u ustanovama socijalne zaštite*,³⁴ centri za socijalni rad su dužni da vode evidenciju o svim svojim korisnicima, uključujući tako i žrtve trgovine ljudima. Centar za socijalni rad, kao i svaka druga ustanova socijalne zaštite, formira dosije korisnika/korisnica u koji se hronološkim redom grupiše celokupna evidencija i dokumentacija koja se odnosi na korisnika/korisnicu. Kako je predviđeno ovim Pravilnikom, dosije korisnika/korisnice sadrži: lični list, list praćenja rada na zaštiti korisnika/korisnice i dokumentaciju nastalu u postupku rešavanja o nekom njegovom/njenom pravu. Polazeći od Pravilnikom definisanog sadržaja svakog pojedinog dokumenta koji se prilaže u dosije korisnika/korisnice usluga socijalne zaštite, dolazi se do zaključka da centri za socijalni rad imaju detaljne podatke o svakom pojedinom korisniku/korisnici, pa tako i o žrtvi ili potencijalnoj žrtvi trgovine ako sa njom ostvare kontakt. To znači da se u evidenciji centra za socijalni rad mogu naći kako opšti, socio-demografski podaci o žrtvi, tako i podaci o oblicima pomoći i uslugama socijalne zaštite koji su u konkretnom slučaju pruženi.

Međutim, ono što svakako predstavlja nedostatak je odsustvo jedinstvene evidencije o žrtvama trgovine ljudima u okviru sistema socijalne zaštite. Drugim rečima, u centrima za socijalni rad, kao i u drugim ustanovama socijalne

³⁴ Službeni glasnik RS br. 63/93, 10/2006, 36/2008 - dr. pravilnik i 59/2008 - dr. Pravilnik.

zaštite se ne vodi posebna evidencija o potencijalnim ili aktuelnim žrtvama trgovine ljudima, već se one tretiraju kao i svi drugi korisnici socijalnih usluga. To svakako otežava ostvarivanje uvida u obim i strukturu ove pojave u slučajevima u kojima su centri za socijalni rad ili druge ustanove ovog sistema bile u kontaktu sa žrtvama ovog vida kriminaliteta.

Policija

Ministarstvo unutrašnjih poslova ne vodi posebnu evidenciju o žrtvama trgovine ljudima, niti je ovaj domen zakonski regulisan. Ovaj nedostatak nadomešćuje se vođenjem interne evidencije, i to u okviru Uprave granične policije MUP RS, Odeljenja za suzbijanje prekograničnog kriminala i kriminalističko-obaveštajne poslove, čiji načelnik je ujedno i Koordinator za borbu protiv trgovine ljudima. Naime, ova organizaciona jedinica MUP RS raspolaže podacima o žrtvama trgovine ljudima, ali samo u onim slučajevima u kojima je došlo do podnošenja krivične prijave. Podaci o žrtvama ovog oblika kriminaliteta se prikupljaju iz krivičnih prijava koje nadležne organizacione jedinice MUP RS službenim putem dostavljaju Odeljenju za suzbijanje prekograničnog kriminala i kriminalističko-obaveštajne poslove.

Iz izveštaja Ministarstva unutrašnjih poslova o rezultatima rada na suzbijanju trgovine ljudima³⁵ dolazi se do saznanja da ovaj državni organ raspolaže podacima o ukupnom broju žrtava koje su u određenom vremenskom periodu bile oštećene krivičnim delom trgovine ljudima, potom podatke o polu, starosti i državljanstvu žrtava, kao i podatke o obliku eksploatacije kojoj su žrtve bile izložene.

Prema podacima policije,³⁶ tokom 2008. godine na prostoru Srbije policija je evidentirala 55 žrtava trgovine ljudima, i to 46 žena i 9 muškaraca. Od toga, 28 žrtava je bilo punoletno, a 27 maloletno. Većinu identifikovanih žrtava činili su državljani/ke Republike Srbije – njih 48, dok je identifikovano svega 7 stranih državljana/ki kao žrtava trgovine ljudima, i to 5 državljana Bosne i Hercegovine i po jedna žrtva iz Ukrajine i Rumunije.

³⁵ http://www.mup.gov.rs/cms_cir/sadrzaj.nsf/rezultati-rada-na-suzbijanju-trgovine-ljudima.h, pristupljeno 20. oktobra 2009. godine

³⁶ http://www.mup.gov.rs/cms_cir/sadrzaj.nsf/trgovina-ljudima.h, videti dokument pod nazivom Statistika, pristupljeno 20. oktobra 2009. godine.

Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima

U pogledu vođenja evidencija o žrtvama trgovine ljudima, među državnim institucijama posebno mesto svakako zauzima Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima. Služba ima internu bazu podataka o žrtvama trgovine ljudima sa kojima je došla u kontakt, bilo neposredno ili posredno, preko kontakata sa različitim akterima uključenim u pružanje pomoći i podrške žrtvama. Za prikupljanje podataka koristi se standardizovan upitnik, koji sadrži opšte socio-demografske podatke o žrtvi, kao i podatke o porodičnoj situaciji žrtve; potom, podatke o samom slučaju trgovine (načinu vrbovanja, transporta, eksploatacije, putevima trgovine u konkretnom slučaju i slično); podatke o identifikaciji i upućivanju, kao i podatke o pruženoj pomoći, odnosno, o programu asistencije i planovima za dalji rad sa žrtvom.

Tokom 2008. godine Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima je evidentirala 55 žrtava trgovine ljudima, i to 48 osoba ženskog i 7 muškog pola.³⁷ Od tog broja, 30 osoba je bilo maloletno a 25 punoletno. Posmatrano prema državljanstvu, najveći broj žrtava činili su državljani Republike Srbije – njih 49, dok su po dve žrtve bile iz Moldavije, Uzbekistana i Makedonije. Od 55 identifikovanih žrtava, njih 40 je Službi uputila policija, 5 Prihvatilište pri Zavodu za vaspitanje dece i omladine, po 3 žrtve centri za socijalni rad i NVO Atina, 2 žrtve je uputio OEBS, a po jednu žrtvu su uputili kancelarija Međunarodne organizacije za migracije u Beogradu i NVO ASTRA.

Nevladine organizacije

Kao što je već pomenuto, podacima o žrtvama trgovine ljudima raspolažu i pojedine nevladine organizacije, i to ASTRA, Atina i Savetovalište protiv nasilja u porodici koje vodi jedno od skloništa za žene žrtve trgovine ljudima u Beogradu. Podaci koje ove organizacije imaju o svakoj pojedinoj žrtvi su mahom slični vrstama podataka koje beleži i Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima. To su opšti socio-demografski podaci o žrtvi, podaci o njenom porodičnom statusu, s posebnim akcentom na prisustvo porodičnog nasilja, zlostavljanja, zanemarivanja, bolesti zavisnosti i slično, dok NVO Atina ima posebno izdvojen segment u vezi sa partnerskim odnosima žrtve. Takođe, ove organizacije u svojim evidencijama imaju podatke o merama i aktivnostima koje su preduzete u cilju obezbeđivanja pomoći, podrške i zaštite

³⁷ Podaci dobijeni od Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima.

žrtava trgovine ljudima. Ovi podaci se redovno ažuriraju, što posebno dolazi do izražaja u slučajevima u kojima se pomoć i podrška žrtvi pružaju tokom dužeg vremenskog perioda.

Za prikupljanje podataka navedene organizacije koriste interno razvijene upitnike. I pored sličnosti u pogledu sadržaja, ovi upitnici su različito strukturirani, odnosno, pitanja u upitnicima su različito grupisana.³⁸ To rezultira činjenicom da su evidencije navedenih nevladinih organizacija neujednačene i teške za poređenje.

Imajući sve navedeno u vidu, nameće se pitanje u kakvom se odnosu nalaze evidencije različitih institucija i organizacija, kao i podaci sa kojima one raspolažu, odnosno, da li su i u kojoj meri ovi podaci međusobno usklađeni.

Ocena stanja u pogledu vođenja evidencija i međusobne usklađenosti podataka različitih organizacija i institucija

Vođenje evidencija o žrtvama trgovine ljudima u Srbiji nije dovoljno zakonski regulisano, ali ni sistemski rešeno. Podacima o žrtvama trgovine ljudima raspolažu različite institucije i organizacije, ali se ti podaci prikupljaju primenom različitih metodoloških pristupa. To rezultira činjenicom da su evidencije o žrtvama trgovine ljudima različite, neujednačene i veoma teške za bilo kakvo poređenje. Osim toga, uočava se odsustvo jedinstvene baze podataka u koju bi se slivali podaci o svim prepoznatim žrtvama trgovine ljudima, što znatno otežava praćenje fenomena trgovine ljudima i saznavanje njegovog obima, strukture i karakteristika, kao i trendova.³⁹

³⁸ Tako je u slučaju pojedinih organizacija sasvim jasno koji se podaci prikupljaju u vezi sa procesom pomoći i podrške, dok u slučaju nekih drugih organizacija to nije potpuno jasno ako se ima u vidu upitnik koji se koristi kao instrument za prikupljanje podataka. Na primer, u upitniku koji za prikupljanje podataka koristi Služba jasno je naznačeno da se prikupljaju podaci o tipu preduzetih mera i akterima. Sa druge strane, pak, u upitniku koji koristi NVO ASTRA ne postoji posebno pitanje koje se odnosi na vrste i načine pružanja pomoći i podrške, već se ti podaci beleže u deo koji nosi naziv dodatne napomene.

³⁹ Međutim, treba ukazati na korake koji su se činili poslednjih godinu dana da se takva baza formira. Naime, u okviru projekta koji je 2008. godine realizovao ICMPD, kreirani su modeli baza podataka o žrtvama, s jedne, i trafikerima, sa druge strane (Surtees, 2007). Predviđeno je da u Srbiji bazu podataka o žrtvama trgovine ljudima vodi Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, a bazu podataka o trafikerima Ministarstvo unutrašnjih poslova. Prema rečima predstavnice Službe, Služba je dobila program u koji se vrši unos podataka o žrtvama. Sa unosom podataka se počelo ali brzo

Poređenjem evidencija Republičkog zavoda za statistiku, policije, centara za socijalni rad, Službe i nevladinih organizacija, primećuje se da daleko više podataka o žrtvama trgovine ljudima poseduju Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima i nevladine organizacije koje su uključene u pružanje pomoći i podrške žrtvama trgovine ljudima (posebno ASTRA i Atina).

Za razliku od Republičkog zavoda za statistiku i policije, Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, centri za socijalni rad i nevladine organizacije koje su uključene u pružanje neposredne pomoći i podrške žrtvama trgovine ljudima poseduju i podatke o tome šta je u svakom konkretnom slučaju preduzeto, odnosno, koji vidovi pomoći i podrške su žrtvi pruženi (na primer, informacije, emotivna podrška, medicinska pomoć, pravna pomoć, smeštanje žrtve u sklonište, pomoć u ostvarivanju određenih prava, pomoć pri dobijanju dozvole privremenog boravka, pomoć pri povratku i reintegraciji i slično), kao i koje su sve organizacije i/ili institucije bile uključene.

Međutim, kada se uporede evidencije ovih službi i podaci koji su dobijeni kroz opise slučajeva, stiče se utisak da nisu svi podaci o postupanju u konkretnim slučajevima prisutni i u evidencijama. Naime, podaci, posebno u vezi sa pružanjem pomoći, koji su dobijeni od centara za socijalni rad i skloništa su prilično šturi, pa ne daju jasnu sliku o tome šta je sve preduzeto i na koji način u konkretnom slučaju. To nam ujedno govori da su evidencije ovih službi prilično siromašne, što u velikoj meri otežava praćenje procesa pružanja pomoći i podrške u konkretnim slučajevima.

Takođe se primećuje da Služba, centri za socijalni rad i nevladine organizacije koje pružaju direktnu pomoć žrtvama raspoložu detaljnim podacima samo o merama i aktivnostima koje su one same preduzele u konkretnom slučaju. U pogledu aktivnosti koje su preduzeli drugi akteri, navedene službe mahom poseduju opšte informacije, bez konkretizacije koraka koji su bili preduzeti od strane drugih organizacija i/ili institucija. Pri tome, kada je u proces pružanja pomoći i podrške žrtvi bio uključen veći broj aktera, podaci o istoj žrtvi mogu da se nađu u evidencijama različitih organizacija i/ili institucija. Stoga je za dolaženje do potpunog uvida u jedan slučaj trgovine ljudima neophodno kon-

i zastalo zbog složenosti samog programa. Novi program za unos podataka bi trebalo da počne da se primenjuje 2010. godine. Iz razgovora sa predstavnicom Službe došlo se do saznanja da bi u ovoj bazi trebalo da se nađu podaci o žrtvama sa kojima je Služba (neposredno ili posredno) ostvarila kontakt, ali isto tako i podaci o žrtvama koje nisu došle u kontakt sa Službom, a koje su prepoznate od strane drugih relevantnih organizacija ili institucija. Svakako ostaje da se vidi da li će i kako ovaj način vođenja evidencije o žrtvama trgovine ljudima da zaživi u praksi i da li će poslužiti kao osnov za praćenje ovog fenomena.

taktirati veći broj organizacija i/ili institucija, koje praktično mogu da pruže samo parcijalne informacije o datom slučaju.

Pri tome, Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima je u obavezi da, između ostalog, vodi bazu podataka o žrtvama, tj. o procesu pružanja pomoći i zaštite žrtvama trgovine ljudima (Jovanović, Savić, 2008: 14). To se čini sasvim logičnim ako se pođe od pretpostavke da Služba zauzima centralno mesto u mehanizmu upućivanja i da bi svi ostali akteri koji dođu u kontakt sa žrtvom trgovine, žrtvu trebalo da upute na Službu ili da Službu o slučaju obaveste. Međutim, to se u praksi ipak ne dešava, tako da praktično Služba, niti bilo koja druga organizacija/institucija ne raspolaže sa potpunim podacima o tome šta je preduzeto u pojedinačnim slučajevima u koje je uključen veći broj aktera. To upućuje na zaključak da ne postoji objedinjena baza podataka o postupanju u pojedinačnim slučajevima trgovine ljudima, što znatno otežava praćenje mehanizma upućivanja i sistema pomoći i podrške žrtvama trgovine ljudima u Srbiji.

Sa druge strane, takvo stanje utiče i na nemogućnost dolaženja do pouzdanih podataka o broju identifikovanih žrtava. Jer, ako podaci o istoj osobi figuriraju u evidencijama različitih službi, onda je nemoguće prostim sabiranjem broja žrtava koje je svaka pojedina organizacija ili institucija identifikovala doći do podatka o ukupnom broju identifikovanih žrtava u određenom vremenskom periodu na teritorije Srbije, jer bi se na taj način podaci o pojedinim osobama duplirali.

Na primer, tokom 2008. godine policija i Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima su identifikovale isti broj žrtava trgovine - 55 žrtava, pri čemu se u evidenciji policije radi o 46 žena i 9 muškaraca, a prema podacima Službe o 48 osoba ženskog i 7 muškog pola. Međutim, ako se ima u vidu podatak da je te godine policija uputila Službi 40 žrtava, onda se zaključuje da podaci za tih 40 žrtava postoje u evidencijama obe ove institucije, ali isto tako i da podaci za 15 osoba koje je policija prepoznala kao žrtve postoje samo u evidenciji policije, a da ovim podacima Služba ne raspolaže.

Ili, NVO ASTRA je tokom 2008. godine identifikovala 16 žrtava trgovine ljudima, ali je, kako stoji u izveštaju Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, samo jedna žrtva bila upućena na Službu, odnosno, Služba je o njoj obavestena i uključena u koordinaciju aktivnosti pružanja potrebnih oblika pomoći i podrške. To upućuje na zaključak da podaci za preostalih 15 žrtava koje je identifikovala NVO ASTRA postoje u evidenciji ove nevladine organizacije, ali ne i Službe. Ali, Savetovalište protiv nasilja u porodici, na primer, raspolaže podacima samo o žrtvama koje su formalno identifikovane kao takve i posredstvom Službe smeštene u sklonište za žene žrtve trgovine ljudima, pa se podaci o broju žrtava koje su smeštene u sklonište podudaraju sa

podacima Službe. Ključni razlog za to je činjenica da se gotovo uvek smeštanje žrtava u ovo sklonište realizuje posredstvom Službe.

Sve to govori u prilog zaključku da postoji međusobna neusklađenost baza podataka koje vode različite organizacije, pre svega, Služba, policija i pojedine nevladine organizacije.⁴⁰ Naime, Služba raspolaže sa podacima o žrtvama koje su joj bile upućene i u kojim slučajevima je Služba preduzela određene aktivnosti u vezi sa obezbeđivanjem potrebne pomoći i podrške. Policija, pak, raspolaže podacima o žrtvama ali samo u onim slučajevima u kojima je podneta krivična prijava. Konačno, nevladine organizacije raspolažu podacima o žrtvama kojima su pružile pomoć i podršku, ali se u vezi sa tim može uočiti razlika između dve grupe organizacija.

S jedne strane su one organizacije koje imaju samo jednu evidenciju o žrtvama trgovine ženama, odnosno, koje raspolažu podacima samo o žrtvama koje su formalno identifikovane kao takve, pa podaci o tim žrtvama postoje i u evidenciji Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima. Sa druge strane, pojedine nevladine organizacije poseduju, uslovno rečeno, dvostruku evidenciju. Ove organizacije vode evidenciju o žrtvama koje su formalno identifikovane kao žrtve od strane Službe. To su osobe koje je Služba identifikovala kao žrtve a potom uputila na neku od organizacija za pružanje pomoći i podrške, ili su sa njima u kontakt prvo došle nevladine organizacije a potom o tome obavestile Službu, odnosno, uključile Službu u dalji proces obezbeđivanja potrebnih vidova pomoći i podrške. U ovom delu, podaci o istoj žrtvi figuriraju i u evidenciji Službe i u evidenciji nevladinih organizacija.

Sa druge strane, ove organizacije poseduju podatke i o žrtvama koje su one same identifikovale kao žrtve, ali koje nisu prethodno bile identifikovane kao žrtve od strane Službe, po ustaljenoj proceduri. Drugim rečima, to su žrtve kojima ove nevladine organizacije pruže pomoć i podršku, uključe ih u neki od svojih programa ali koje ne upućuju na Službu, pa je pretpostavka da se podaci o ovim žrtvama ne mogu naći u evidenciji Službe. O takvim slučajevima Služba može da ima samo neka neformalna saznanja.⁴¹ Pored toga, u evidencijama nekih nevladinih organizacija mogu se naći podaci o žrtvama koje su ove organizacije identifikovale kao (potencijalne) žrtve, o tome obavestile Službu, ali ih Služba nije prepoznala kao žrtve, pa podaci o njima ne postoje u evidenciji Službe. Ono što se uočava u vezi sa tim je činjenica da je postojanje različitih evidencija na nivou nekih organizacija direktna posledica nepostojanja dovoljno jasne procedure identifikacije i mehanizma upućivanja,

⁴⁰ Za slične nalaze videti Jovanović, Savić, 2008: 37.

⁴¹ Videti i Jovanović, Savić, 2008: 30.

odnosno, posledica je egzistiranja „paralelnog mehanizma identifikacije“ (Jovanović, Savić, 2008: 30).

Imajući u vidu podatke do kojih se došlo ovim istraživanjem, nameće se zaključak da postoji potreba redovnog prikupljanja podataka, od strane svih aktera uključenih u borbu protiv trgovine ljudima, i to prema unapred razvijenom modelu (obrascu), odnosno, prema unapred razvijenoj jedinstvenoj metodologiji, kao i slivanje podataka u jednu centralnu bazu podataka. Jer, kako primećuju pojedini autori, jednu od glavnih prepreka za proučavanje i efikasno suprotstavljanje trgovini ljudima upravo čini oskudnost, nepouzdanost i nemogućnost poređenja podataka o trgovini ljudima, kako na međunarodnom, tako i na nacionalnom nivou (Aromaa, 2007: 20, Di Nicola, Cauduro, 2007: 73).

Iskustva sa testiranjem modela monitoringa u praksi

ISTRAŽIVANJE koje smo sprovele omogućilo nam je i da testiramo model monitoringa, odnosno metodološki pristup koji smo razvile na bazi ranijih iskustava u istraživanju trgovine ljudima i antitrafiking mehanizma u Srbiji. Stoga iskustva koja smo stekle ovim istraživanjem smatramo dragocenim ne samo u sadržajnom, već i u metodološkom smislu. Ta iskustva su nam poslužila kako za ocenu primenljivosti predloženog metoda monitoringa u praksi, tako i za analizu širih problema vezanih za monitoring sistema pomoći i podrške žrtvama sa kojima smo se srele tokom istraživanja. Sve to skupa, poslužilo nam je kao osnova za koncipiranje preporuka u vezi monitoringa antitrafiking mehanizma u celini, i njegovog dela koji se odnosi na pomoć, podršku i zaštitu žrtava, posebno.

Ocena primene predloženog metoda monitoringa u praksi

Kao što je u delu o modelu monitoringa već pomenuto, istraživanjem smo uspele da testiramo deo planiranog metodološkog pristupa, i to njegov centralni deo koji se odnosio na prikupljanje podataka o funkcionisanju sistema podrške i pomoći putem intervjua, anketa, analize sadržaja dokumenata i posmatranja suđenja. Pri tome, zbog nemogućnosti vođenja intervjua sa policijom i žrtvama, podaci do kojih smo došle ostali su nedorečeni u smislu nedostatka uvida ovih značajnih aktera. Slično se desilo i u pogledu onog dela informacija koje smo planirale da prikupimo putem neposrednog posmatranja aktivnosti policije i Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima.

U celini posmatrano, metod monitoringa koji smo koristile i koji je zasnovan na upotrebi različitih tehnika prikupljanja podataka od većeg broja aktera, pokazao se kao veoma dobar način za dobijanje slike o postupanju u pojedinačnim slučajevima, kao i o funkcionisanju sistema kao celine. Uprkos nemogućnosti primene svih planiranih načina prikupljanja podataka, uspele smo da dođemo do veoma značajnih uvida u sistem upućivanja i pružanja pomoći žrtvama trgovine ženama, i to posebno u delu koji se odnosi na broj

aktera, aktivnosti pomoći koje sprovode, njihove uloge, kao i međusobni odnos i koordinaciju sprovedenih aktivnosti.

Na drugoj strani, sasvim je jasno da bi ti uvidi bili kompletniji da je bilo moguće sprovesti i intervjue sa policijom i žrtvama, i obaviti neposredno posmatranje svih planiranih aktivnosti. Intervjui sa žrtvama i neposredno posmatranje postupanja policije i Službe, ali i drugih pružalaca pomoći žrtvama, posebno bi doprineli dobijanju kvalitetnijih i potpunijih uvida u sadržinu i kvalitet raznih oblika pomoći, a o čemu, kao što je napred pomenuto, su putem intervjua sa našim ispitanicama dobijeni veoma oskudni podaci. Primera radi, praćenje suđenja kao oblik neposrednog posmatranja koji smo uspele da primenimo, u značajnoj meri je upotpunilo podatke dobijene intervjuiima i anketama. Tako je čak i mali broj suđenja koji je praćen u ovom projektu uspeo da otkrije žrtvu koja je u potpunosti ostala van sistema pomoći.

Pored napred pomenutog, uočile smo i jedan važan nedostatak koji je vezan za oslanjanje na pojedinačne intervjue i ankete. Pokazalo se da je, iako koristan, ovakav način dolazanja do podataka istovremeno i veoma zahtevan u pogledu vremena kako istraživačica tako i ispitanika, kao i da, kada postoji neusaglašenost informacija dobijenih od raznih aktera, može dovesti do nepouzdanih uvida u ukupnost preduzetih aktivnosti. U tom smislu, smatramo da bi upotreba i nekog od participativnih metoda, poput grupnih intervjua, posebno fokus grupa aktera uključenih u pojedine slučajeve, u značajnoj meri doprinela racionalnom korišćenju vremena i povećanju pouzdanosti dobijenih podataka. Ovde treba posebno naglasiti da smatramo da bi u takve fokus grupe trebalo da budu uključene i žrtve u poslednjoj fazi oporavka jer njihovi uvidi mogu biti dragoceni – za monitoring, za druge učesnike a posebno za njih same jer bi povoljno uticao na njihov oporavak i uključivanje u normalni život.⁴²

Kao što je pomenuto u delu o metodološkom okviru, u ovom istraživanju mi smo se zbog ograničenosti vremena koje smo imale na raspolaganju odlučile za metod brzog sagledavanja stanja pa tako i za mali uzorak i oslanjanje na kvalitativni metod. Ukoliko bi monitoring sistema podrške i pomoći žrtvama bio primenjivan kao kontinuirana aktivnost, svakako bi trebalo primenjivati i kvantitativne i kvalitativne metode. Međutim, *conditio sine qua non* za pouzdanost kvantitativnih podataka jeste ujednačavanje i poboljšanje postojećih evidencija i kvaliteta podataka koje sadrže.

⁴² O vome videti više u Herman, 1997: 235, Bjerkan i Dyrild, 2005: 168-169 i Brandon, 2009: 194.

Problemi sa kojima smo se sretale tokom monitoringa

U želji da na što transparentniji način prikažemo i pokušamo da razumemo probleme sa kojima smo se srele u ovom istraživanju, odlučile smo da detaljno opišemo sve aktivnosti u vezi organizacije prikupljanja podataka i probleme koji su ih pratili.

Na početku rada na projektu identifikovale smo institucije i organizacije koje, prema dosadašnjim saznanjima, imaju ključnu ulogu u sistemu upućivanja i podrške žrtvama trgovine ljudima. Usledilo je slanje dopisa svim identifikovanim institucijama i organizacijama, tj. Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srbije, Službi za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, nevladinim organizacijama ASTRA, Atina i Savetovalište protiv nasilja u porodici i kancelariji Međunarodne organizacije za migracije u Beogradu.

U dopisu su svi navedeni akteri informisani o realizaciji projekta *Praćenje mehanizma upućivanja i sistema zaštite žena žrtava trgovine ljudima u Srbiji*, njegovom predmetu i ciljevima. Takođe su upoznati sa tim da je planirano da se u okviru projekta radi na prikupljanju podataka o pojedinačnim slučajevima trgovine maloletnim i punoletnim osobama ženskog pola i načinu reagovanja relevantnih državnih institucija i nevladinih organizacija, kao i o načinu na koji je planirano da se podaci prikupljaju.

U dopisima koji su poslani, sve napred navedene institucije/organizacije smo zamolile da nam dostave ukupan broj žena žrtava trgovine koje su identifikovali od početka 2009. godine, i to po mesecima. Pored toga, nevladine organizacije Atina i Savetovalište protiv nasilja u porodici, koje vode skloništa za žene žrtve trgovine ljudima, zamolile smo da nam omoguće vođenje intervjua sa žrtvama koje su smeštene u skloništu. U dopisu koji je upućen Službi za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, zamolile smo da se istraživačicama Viktimološkog društva Srbije omogući prisustvovanje prvom kontaktu sa ženama žrtvama trgovine ljudima koji Služba ostvaruje. Najzad, u dopisu koji je upućen Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srbije, takođe je zatraženo odobrenje za prisustvovanje prvom kontaktu sa ženama žrtvama trgovine ljudima⁴³, kao i odobrenje za vođenje intervjua sa policijskim službenicima MUP RS i to u cilju dolaženja do podataka o žrtvama u svakom konkretnom slučaju i o postupanju

⁴³ U sledećim organizacionim jedinicama MUP RS: Policijska uprava za grad Beograd, Uprava za strance, Odeljenje za suzbijanje ilegalnih migracija i trgovine ljudima, i Uprava kriminalističke policije, Služba za borbu protiv organizovanog kriminala, Odeljenje za opšti organizovani kriminal, Odsek za suzbijanje trgovine ljudima i krijumčarenja ljudi.

policije u odnosu na njih.⁴⁴ Odgovori na poslate dopise su bitno uticali na tok i način prikupljanja podataka.

Sve napred pomenute organizacije (sem policije koja se oglasila znatno kasnije) su nakon dobijanja našeg dopisa pokazale određenu dozu bojazni u pogledu realizacije predviđenog istraživanja. Od predstavnice Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima dobile smo obaveštenje da se radi o vrlo ozbiljnom zahtevu koji imamo prema Službi i ostalim pružaocima usluga zaštite i pomoći žrtvama trgovine ljudima, te da o ovom problemu na posebnom sastanku zajednički stav treba da donese grupa za direktnu pomoć žrtvama.⁴⁵

Nakon što smo obaveštene o pomenutom stavu, predložile smo da tom sastanku prisustvuju i predstavnice Viktimološkog društva koje rade na ovom projektu, što je prihvaćeno. U skladu sa dogovorom, organizovan je sastanak sa ovim organizacijama, na kome su one detaljnije upoznate sa projektom, planom istraživanja i mogućnostima da se dogovorimo o najoptimalnijem načinu realizacije prikupljanja podataka.

Tokom ovog sastanka iskristalisalo se nekoliko ključnih problema. Predstavnice pojedinih organizacija su smatrale da je pre osmišljavanja projekta trebalo da se konsultujemo sa organizacijama koje pružaju pomoć žrtvama oko realizovanja ovakvog istraživanja. Na istom sastanku predstavnica Službe je postavila i pitanje našeg ovlašćenja da vršimo nadzor nad radom Službe, pa smo bile u situaciji da objasnimo razliku između nadzora i monitoringa koji smo nameravale da radimo.

Drugi problem odnosio se na način prikupljanja podataka. Naime, prvobitnim planom istraživanja bilo je predviđeno da se podaci o pojedinačnim

⁴⁴ Odobrenje je traženo za vođenje intervjua sa policijskim službenicima u sledećim organizacionim jedinicama MUP RS: Upravi granične policije, Odeljenju za prekogranični kriminal i kriminalističko-obaveštajne poslove, Odseku za suzbijanje ilegalnih migracija i trgovine ljudima; Policijskoj upravi za grad Beograd, Upravi za strance, Odeljenju za suzbijanje ilegalnih migracija i trgovine ljudima, i Upravi kriminalističke policije, Službi za borbu protiv organizovanog kriminala, Odeljenju za opšti organizovani kriminal, Odseku za suzbijanje trgovine ljudima i krijumčarenja ljudi.

⁴⁵ Grupu za direktnu pomoć, pored Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, čine nevladine organizacije ASTRA, Atina i Savetovalište protiv nasilja u porodici. To su organizacije koje pružaju direktnu pomoć žrtvama i koje diskutuju o programima pomoći za svaki pojedinačan slučaj. Međutim, formalno-pravni osnov formiranja ove grupe nije nađen ni u jednom od analiziranih zakonskih i podzakonskih akata. Na drugoj strani, u okviru Republičkog tima za borbu protiv trgovine ljudima, kao što je već pomenuto u delu o pravnom i institucionalnom okviru sistema pomoći i podrške žrtvama, postoji Grupa za pomoć žrtvama koju, pored navedenih, čine i druge organizacije i institucije, koje nisu konsultovane u vezi sa našim dopisom.

slučajevima prikupljaju putem ankete. Međutim, predstavnice organizacija koje su prisustvovalе ovom sastanku su zamolile da im ne dostavljamo upitnike, već da podatke prikupljamo putem intervjua. Ključni razlozi za to bili su: nedostatak vremena za popunjavanje upitnika, angažovanost saradnica iz ovih organizacija na drugim poslovima, ali i nedostatak finansijskih sredstava kako bi se osobama koje bi eventualno i popunjavale upitnike platio određeni honorar. Ovaj problem je razrešen tako što smo prihvatile da se podaci prikupljaju na način koji najviše odgovara ispitanicama. Naime, intervju omogućava detaljniji uvid i mogućnost postavljanja dodatnih pitanja na licu mesta, pa je tako i za nas bio poželjnija tehnika. Naša originalna ideja da podatke prikupljamo anketom upravo je bila vođena našom željom da uštedimo vreme ispitanica, ali se pokazalo da je situacija obrnuta.

Sledeći problem na koji se naišlo odnosio se na vođenje intervjua sa ženama žrtvama trgovine ljudima. Kako nam je tokom sastanka, a i kasnije rečeno, stav grupe za direktnu pomoć žrtvama je da se ne dozvoljavaju intervjui sa žrtvama, jer su se neka ranija iskustva (koja nisu precizirana) pokazala kao loša. S obzirom da je Viktimološko društvo Srbije 2005. godine za potrebe istraživanja *Samo moj život: na ljudskim pravima zasnovana rehabilitacija žrtava trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije*, radilo intervjue sa ženama žrtvama i nije nam poznato da je vezano za to bilo problema, pokušale smo da dođemo do konkretnijeg odgovora zbog čega nam se, i pored toga, ovog puta ne dozvoljavaju intervjui, kao i da li nešto sa našim ranijim intervjuiima nije bilo u redu.

Uz to, istraživačice Viktimološkog društva Srbije, koje su bile angažovane na realizaciji ovog projekta, prošle su obuku za rad sa žrtvama i učestvovalе u velikom broju istraživanja u kojima su intervjuisane žene žrtve raznih oblika nasilja, što, smatralе smo, predstavlja dovoljnu garanciju za pravilan odnos prema žrtvama. Takođe, za bilo kakav razgovor sa žrtvom, kao i sa svakom drugom osobom, potrebna je i njena saglasnost. Međutim, i pored više pokušaja da pomenute organizacije i institucije ubedimo u značaj vođenja intervjua sa žrtvama, kao i da ovakav njihov odnos održava žrtve u ulozi objekata, i ne doprinosi njihovom osnaživanju, odnosno jačanju njihovog aktiviteta – dakle potpuno suprotno od odnosa koji ove organizacije tvrde da imaju prema žrtvama – nismo uspele da preko ovih organizacija stupimo u kontakt sa žrtvama i obavimo intervjue.⁴⁶

⁴⁶ Mi smo ispoštovalе odluku ove grupe, pokazujući razumevanje. Zamolile smo ih da nam o tome dostave kratak dopis u ime grupe, ili svake pojedine organizacije, kojim bismo obrazložile nemogućnost ostvarivanja ove projektne aktivnosti, ali takav dopis nismo dobile.

Najzad, u odnosu na početni plan istraživanja, nije nam omogućeno ni prisustvovanje prvom kontaktu Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima sa žrtvom. Ovo je obrazloženo time da je na grupi za direktnu pomoć žrtvama još ranije dogovoreno da ni jedna organizacija osim Službe ne prisustvuje razgovorima sa žrtvama, a da Služba nakon prvog razgovora sa žrtvom istu upućuje samo na one organizacije koje učestvuju u direktnom pružanju pomoći, odnosno na nekoliko pomenutih organizacija.

Što se, pak, policije tiče, iako je dopis Ministarstvu unutrašnjih poslova poslat 13. maja 2009. godine, odgovor je dospao na adresu Viktimološkog društva Srbije tek šest meseci kasnije, tj. 26. novembra 2009. godine. U vezi sa našom molbom da se omogući prisustvo istraživačica Viktimološkog društva Srbije prvom kontaktu policije sa ženama žrtvama trgovine, obavestene smo da MUP RS nema ovlašćenja da donosi odluku koja lica mogu prisustvovati službenim radnjama tokom prekrivičnog postupka, jer, shodno odredbama Zakonika o krivičnom postupku Republike Srbije, ovom fazom postupka rukovodi javni tužilac, pa je predloženo da se obratimo Republičkom javnom tužilaštvu. S obzirom na vremenski okvir za realizaciju projekta, u momentu kada smo dobile odgovor iz MUP RS nismo više imale vremena za obraćanje Republičkom javnom tužilaštvu, tako da nismo bile u prilici da se uverimo da li je za prisustvovanje prvom kontaktu žrtve sa policijom ono zaista nadležno. Naime, Zakonik o krivičnom postupku predviđa da javni tužilac rukovodi prekrivičnim postupkom, ali nema izričitu odredbu o mogućnostima prisustva naučne javnosti radnjama policije ili drugih organa.

Inače, prvi kontakt žrtve sa policijom je jedna od ključnih faza u pružanju pomoći žrtvama, koja utiče na poverenje žrtve u ukupni sistem pružanja pomoći, posebno od strane državnih organa, i u kojoj neadekvatno postupanje može dovesti do ozbiljne, direktne ili indirektna, sekundarne viktimizacije žrtve.⁴⁷ Treba pomenuti i to da su sada već davne 1988. godine, istraživačice Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, među kojima je bila i jedna od autorki ove publikacije, realizovale projekat u okviru koga su provele mesec dana u SUP Beograd, prisustvujući prvom kontaktu policije sa žrtvama kriminaliteta kako bi došle do podataka o tome da li reagovanje policije znači pomoć i podršku žrtvama, ili je to izvor nove viktimizacije (Nikolić-Ristanović, Mrvić, 1988). To je bilo vreme kada se o pravima žrtava skoro uopšte nije govorilo, tako da zvuči neverovatno da u današnje vreme kada se insistira na transparentnosti i

⁴⁷ Za primere neadekvatnog postupanja policije prema žrtvama trgovine ženama o kojima su nam u našem ranijem istraživanju pričale žrtve koje smo intervjuisale, videti Nikolić-Ristanović, 2005:113-118.

usavršavanju mehanizama zaštite žrtava, istraživačice imaju problem da dobiju ovakvu vrstu odobrenja. Takođe, treba pomenuti i to da, nasuprot situacije koja postoji sa policijom, posmatranje suđenja ne predstavlja problem ni kada dođe do isključenja javnosti, i u pogledu toga postoji jasna zakonska regulativa. Sudovi, uključujući i Posebno odeljenje Okružnog suda u Beogradu za organizovani kriminal, bez problema izlaze u susret istraživačima, i u skladu sa članom 293 st. 2 Zakonika o krivičnom postupku, omogućavaju im prisustvo suđenjima u svojstvu stručne i naučne javnosti i onda kada dođe do isključenja javnosti.

U pogledu podataka koji se odnose na žrtve trgovine ljudima predloženo je da se obratimo Službi za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, čije podatke, kako stoji u dopisu, „kao najmerodavnije koristi i MUP prilikom izrade izveštaja“. Međutim, mi smo ranijim istraživanjima, kao i uvidom u izveštaj Ministarstva unutrašnjih poslova o rezultatima rada na suzbijanju trgovine ljudima⁴⁸, upoznate sa činjenicom da i MUP vodi određene podatke o žrtvama trgovine ljudima. S obzirom na ovakav odgovor MUP, za potrebe analize evidencija podataka o žrtvama, umesto informacija koje smo očekivale da dobijemo direktno od njih, koristile smo pomenuti izveštaj. Uz to, MUP nam nije dao odgovor u vezi sa molbom da nam se omogući vođenje intervjua sa policijskim službenicima u naznačenim organizacionim jedinicama MUP RS. Uz sva nastojanja, uključujući i obraćanje Nacionalnom koordinatoru za borbu protiv trgovine ljudima, da dođemo do odobrenja za vođenje planiranih intervjua, koji bi svakako pomogli da se dopuni slika o funkcionisanju sistema upućivanja i podrške žrtvama trgovine ljudima, u tome, nažalost, nismo uspele.

Teško je sa sigurnošću reći zbog čega smo u ovom istraživanju naišle na tako puno problema, što je u velikom neskladu sa svim drugim istraživanjima o trgovini ljudima na kojima smo radile poslednjih godina. Jedna od bitnih razlika između ovog i naših ranijih istraživanja svakako jeste fokus na aktivnosti državnih institucija i nevladinih organizacija a ne na samu pojavu. Ovakva istraživanja kod nas su još uvek retkost, a čini nam se da postoji suštinsko nerazumevanje prirode, cilja i značaja monitoringa.

Imamo utisak da postoji strah od otkrivanja nedostataka i od njihove nedobronamerne upotrebe za narušavanje kredibiliteta organizacije ili ustanove. Taj strah nije bezrazložan, jer u nemilosrdnoj borbi za opstanak koja nam je svima nametnuta, nema mnogo prostora za razvoj saradnje, međusobnog poverenja i, posebno, za koordinaciju napora u cilju usavršavanja aktivnosti tako da služe najboljim interesima žrtava. Upravo stoga, smatramo da su neophodni

⁴⁸ http://www.mup.gov.rs/cms_cir/sadrzaj.nsf/rezultati-rada-na-suzbijanju-trgovine-ljudima.h, pristupljeno 20. oktobra 2009. godine

širi društveni naponi u pravcu podizanja svesti stručnjaka o prirodi i značaju monitoringa i evaluacije, kao i u pravcu njihove institucionalizacije kao redovnih aktivnosti ne samo vezano za trgovinu ljudima već i šire. Potrebno je posebno razvijati svest o monitoringu kao osnovi planiranja daljeg razvoja kroz otklanjanje uočenih nedostataka i iznalaženje kvalitetnijih i efektivnijih rešenja.

Međutim, i pored prepreka na koje smo naišle tokom ovog istraživanja, ipak smo, kao što je već pomenuto, uspele da prikupimo dovoljno podataka za analizu i ocenu postojećeg sistema upućivanja i podrške žrtvama trgovine ljudima. U tome su nam svakako pomogle naše ispitanice, saradnice i zaposleni u različitim institucijama i organizacijama, kojima se i ovom prilikom neizmerno zahvaljujemo na saradnji i strpljenju.

Zaključak

PODACI sprovedenog istraživanja pokazuju da u prepoznavanju i pružanju pomoći ženama žrtvama trgovine ljudima u Srbiji učestvuje relativno mali broj aktera. Ograničen broj aktera dovodi do malog broja prepoznatih žrtava pa tako i do malog broja onih koje dobijaju pomoć. Zbog toga je za širu dostupnost pomoći žrtvama važno identifikovati širi krug aktera koji su u prilici da prepoznaju žrtvu i-ili pruže joj pomoć, i stvoriti uslove za njihovo celishodno uključivanje u sistem pružanja pomoći i podrške žrtvama. Na taj način, sistem bi bio usklađen sa zahtevima iz međunarodnih dokumenata i, posebno, sa modelom nacionalnog mehanizma upućivanja koji je razvio ODIHR.

Rezultati do kojih smo došle ukazuju da ključnu ulogu u pružanju direktne pomoći ženama žrtvama imaju Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, centri za socijalni rad, nevladine organizacije i institucije koje obezbeđuju smeštaj žrtvama i NVO ASTRA. Nevladine organizacije koje pružaju pomoć žrtvama trgovine ženama uglavnom su skoncentrisane u Beogradu. Iz ovih podataka je jasno da se za pružanje pomoći žrtvama koristi mali deo ukupnih resursa za pomoć ženama žrtvama koji postoje u Srbiji.

Podaci do kojih smo došle dovode u pitanje centralnu ulogu Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima u upućivanju i koordiniranju pomoći. Uočeno je da u praksi ne postoji dosledno obaveštavanje Službe o prepoznatim žrtvama trgovine ženama, da žrtve kao ni drugi akteri nemaju uvek saznanja da u slučaju potrebe, odosno prepoznavanja žrtve, treba da se obrate Službi, kao i da koordinaciona aktivnost predstavlja minimalni deo njene aktivnosti. Odnosno, koordinaciona aktivnost Službe nije izraženija ni značajnija od sličnih aktivnosti centara za socijalni rad i nevladinih organizacija. Štaviše, ima se utisak da veštačko održavanje neke vrste mita o centralnoj ulozi Službe, primorava nevladine organizacije da primenjuju dvostruke standarde u identifikaciji žrtve – suštinske, vođene potrebama žrtava, i formalne, vođene ograničavajućim formalnim uslovima za priznavanje uloge žrtve. Uz to, treba pomenuti i okolnost da Služba realno i nema resurse za jednu tako važnu ulogu (obzirom na broj i strukturu zaposlenih), koja zahteva kapacitete za vođenje i stalno ažuriranje različitih podataka za teritoriju Srbije u celini (npr. o postojećim uslugama, o žrtvama i slično), kao i dosledno obaveštavanje i saradnju sa svim potencijalnim akterima prepoznavanja žrtava trgovine ženama.

Uloga Službe kao nacionalnog mehanizma upućivanja posebno je neodrživa u kontekstu postojećeg sistema socijalne zaštite u kome centri za socijalni rad imaju centralnu ulogu u pružanju pomoći maloletnim žrtvama. Neuređenost odnosa nadležnosti centara i Službe svakako je jedan od najvećih problema pružanja pomoći maloletnim žrtvama trgovine ljudima.

Sve navedeno dovodi do neracionalnog korišćenja postojećih, ionako ograničenih, resursa, ali i do haotičnosti i problematičnog kvaliteta pruženih usluga. Štaviše, čak i onda kada postoji pravilnost u postupanju određenih aktera, iza nje ne stoji uvek najbolji interes žrtve, već neki drugi, ne uvek jasni faktori koji ih opredeljuju na međusobnu saradnju, odnosno nesaradnju. Upravo stoga, čini nam se da postojeće stanje upućuje na postojanje neke vrste lanca pomoći pre nego na organizovani i koordinirani sistem.

To svakako u dobroj meri jeste posledica stihijskog razvoja celog tzv. nacionalnog mehanizma upućivanja žrtava trgovine ljudima, koji još uvek nije dobio uobličeni i koherentan pravni okvir. Na osnovu analize pravnih i političkih dokumenata relevantnih za domen suprotstavljanja trgovini ljudima u Srbiji, dolazi se do zaključka da u Srbiji još uvek ne postoji jasno pravno definisan institucionalni okvir upućivanja i pomoći žrtvama trgovine ljudima. Posebno se čini nejasnim mesto i uloga Republičkog tima za borbu protiv trgovine ljudima, koji uz Službu za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, predstavlja deo nacionalnog mehanizma upućivanja. Uloga institucija i organizacija koje ulaze u sastav Republičkog tima, kao i njihov odnos sa Službom nisu u potpunosti niti dovoljno adekvantno pravno regulisani. Uz to, nije jasno mesto i uloga drugih organizacija i institucija koje dolaze u kontakt sa žrtvama i/ili pružaju pomoć i podršku (koje ne čine deo nacionalnog mehanizma upućivanja), niti njihov odnos prema celokupnom Nacionalnom mehanizmu za koordinaciju aktivnosti i kreiranje politike borbe protiv trgovine ljudima.

Stoga se primećuje da, u odsustvu jasno definisanih procedura i standarda postupanja različitih subjekata, mehanizam upućivanja i sistem pomoći i podrške žrtvama trgovine ljudima još uvek funkcioniše na *ad hoc* osnovi. Sa tim u vezi je i nepostojanje protokola o saradnji koji bi jasno definisali uloge, redosled uključivanja i način postupanja, odnosno multisektorsku saradnju različitih aktera na lokalnom, odnosno horizontalnom nivou (na primer, koordinirano postupanje policije, centara za socijalni rad i nevladinih organizacija u lokalnim zajednicama u celoj zemlji), kao i povezivanje različitih aktera po vertikalnoj liniji (na primer, Službe, centara za socijalni rad i nevladinih organizacija).

Podaci i ukupno iskustvo rada na ovom istraživanju potvrđuju rezultate nekih ranijih istraživanja (Bjerkan i Dyrild, 2005: 168, 169; Segrave, Milivoje-

vić, Pickering, 2009: 108) vršenih u Srbiji, koja su uočila tendenciju da se žene žrtve trgovine ljudima tretiraju kao objekti, a ne kao ljudska bića koja su u stanju da donose na informacijama zasnovane odluke i koja imaju pravo da znaju šta se sa njima događa i onda kada im se pruža pomoć i zaštita. Upravo stoga, smatramo da organizacije i institucije koje pružaju pomoć ženama žrtvama trgovine ljudima treba da napuste opsesivnost tehničkim izrazima, odnosno radnjama, poput identifikacije, koordinacije, indikatora i slično, koja ih, kako je pokazalo naše istraživanje, više ometa nego što im pomaže, u njihovim naporima da pomognu žrtvama. Možda je konačno došao trenutak da organizacije/institucije koje pružaju pomoć ženama žrtvama trgovine ljudima u Srbiji počnu da funkcionišu kao deo mreže ženskih i drugih organizacija, koje primenjuju feminističke i slične pristupe koji vode računa o autonomiji volje i aktivitetu viktimiziranih žena. Naime, činjenica da se sistem pomoći i podrške žrtvama trgovine ženama razvija nezavisno od sistema pomoći žrtvama drugih oblika rodno baziranog nasilja onemogućava adekvatno korišćenje iskustava, resursa i dostignutih standarda razvijenih u okviru ženskih grupa i drugih organizacija za pomoć žrtvama kriminaliteta. U tom smislu, a posebno imajući u vidu čestu isprepletenost trgovine ljudima sa drugim oblicima nasilja nad ženama i decom, neophodno je razviti odgovarajuće oblike saradnje svih organizacija za žrtve čija pomoć može biti od značaja.

Vođenje evidencija o žrtvama trgovine ljudima u Srbiji nije dovoljno zakonski regulisano niti postoje odgovarajuća systemska rešenja. Iako evidencije o žrtvama trgovine ljudima vode različite institucije i organizacije, primećuje se da nema pravilnosti u načinu njihovog vođenja, da se one vode na različite načine, odnosno, da se podaci prikupljaju primenom različitih metodoloških pristupa. Stoga su evidencije o žrtvama trgovine ljudima različite, neujednačene, nepotpune i veoma teške za poređenje. Zato i pored dobre volje, organizacije i institucije koje dolaze u kontakt sa žrtvama trgovine ljudima često nisu u mogućnosti da daju potpune podatke o načinu postupanju u konkretnim slučajevima. Takođe, u Srbiji ne postoji jedinstvena baza podataka u koju bi se slivali podaci o svim prepoznatim (potencijalnim) žrtvama trgovine ljudima, ali i o izvršiocima, načinu vršenja trgovine i načinu postupanja organizacija i institucija u svakom pojedinom slučaju. Sve skupa, to znatno otežava praćenje fenomena trgovine ljudima, saznavanje njegovog obima, strukture i karakteristika, kao i procedura postupanja u pojedinačnim slučajevima.

S obzirom da nema jasnog i koherentnog pravnog okvira, a postojeći sporazumi o saradnji pojedinih aktera smatraju se internim dokumentima koji se ne daju na uvid čak ni naučnoj javnosti, jasno je da u sistemu pomoći žrtva-

ma trgovine zapravo postoji visok nivo proizvoljnosti i netransparentnosti. S obzirom da se ove aktivnosti dešavaju u nekoj vrsti pravnog vakuuma, i sam njihov monitoring i evaluacija, ukoliko do njih uopšte dođe, imaju ograničeni domet i praktično zavise od dobre volje učesnika da informacije kojima raspoložu stave na raspolaganje istraživačicama. Ako se tome dodaju nepostojeće ili nepotpune evidencije o preduzetim aktivnostima, otpor prema neposrednom monitoringu aktivnosti, kao i nedozvoljavanje istraživačicama da intervjuišu žrtve i tako saznaju kako one gledaju na svoje potrebe i njihovo zadovoljavanje u okviru postojećeg sistema, onda je jasno da odsustvo pravne regulative i institucionalnog okvira u ovoj oblasti ima negativne posledice i na kvalitet usluga i njihovu dostupnost žrtvama.⁴⁹

Država je prepoznala potrebu monitoringa i evaluacije antitrafiking aktivnosti, što je došlo do izražaja u predviđanju praćenja mehanizma borbe protiv trgovine ljudima i evaluacije ostvarenih rezultata kao strateških ciljeva. Međutim, država još uvek nije preduzela potrebne mere da jasno definiše način i nosioca monitoringa koji bi garantovali nepristrasnost i objektivnost dobijenih rezultata. Drugim rečima, u Srbiji još uvek nije uspostavljen nacionalni izvestilac ili neko drugo nezavisno telo koje bi bilo nadležno za kontinuirani monitoring i evaluaciju antitrafiking aktivnosti, a koje ne bi istovremeno bilo uključeno u pružanje direktne pomoći žrtvama ovog vida kriminaliteta.

Model monitoringa koji je razvilo Viktimološko društvo Srbije i koji je testiran istraživanjem koje smo sprovele, zasnovan je na upotrebi različitih tehnika prikupljanja podataka od većeg broja aktera. Ovaj model ima dosta sličnosti sa metodom koji koriste nacionalni izviestoci, a koji se smatra najboljim načinom za dolaženje do podataka o trgovini ljudima.⁵⁰ Taj metod se pokazao kao veoma dobar način za dobijanje slike o postupanju u pojedinačnim slučajevima, kao i o funkcionisanju sistema kao celine i u našem istraživanju, čak i uprkos nemogućnosti primene svih planiranih načina prikupljanja podataka. Njegovo obogaćivanje primenom participativnih metoda, neposrednim posmatranjem aktivnosti različitih aktera i kvantitativnom analizom podataka iz prethodno ujednačenih evidencija sigurno bi omogućilo još bolje rezultate ne samo *ad hoc*, već i redovnog ili kontinuiranog monitoringa.

⁴⁹ Za slično mišljenje izraženo od strane pripadnika policije u jednom drugom sličnom istraživanju mehanizma upućivanja videti Jovanović, Savić, 2008.

⁵⁰ Tako, na primer, na IX konferenciji Evropskog kriminološkog društva koja je održana u Ljubljani 2009. godine, na sesiji posvećenoj statistici o kriminalitetu, ukazano je da samo zemlje koje imaju nacionalne izviestioce ili slične mehanizme, a koje sakupljaju i kombinuju razne izvore podataka, imaju pristojne podatke. U svim drugim zemljama, rečeno je, podaci su u haosu.

Preporuke za unapređenje antitrafiking mehanizma i njegovog praćenja i evaluacije

NA OSNOVU rezultata do kojih smo došle istraživanjem, kao i iskustva i problema sa kojima smo se srele tokom njegove realizacije, razvile smo preporuke za unapređenje antitrafiking mehanizma i njegovog praćenja i evaluacije, sa posebnim akcentom na sistem podrške i pomoći žrtvama trgovine ljudima, što je jedna od ključnih preporuka CEDAW Komiteta. Preporuke su grupisane tematski, i to u sledeće celine: unapređenje i zakonsko uređenje antitrafiking mehanizma, unapređenje sistema upućivanja i pomoći i podrške žrtvama trgovine ljudima, vođenje evidencija, i monitoring i evaluacija.

Unapređenje i zakonsko uređenje antitrafiking mehanizma

1. Jasnije definisanje statusa, uloge i konkretnih aktivnosti Republičkog tima za borbu protiv trgovine ljudima kao dela Nacionalnog mehanizma za koordinaciju aktivnosti i kreiranje politike borbe protiv trgovine ljudima.
2. Jasnije definisanje i pravno uređivanje statusa, uloge i međusobnih odnosa svih aktera uključenih u Nacionalni mehanizam za koordinaciju aktivnosti i kreiranje politike borbe protiv trgovine ljudima, na način koji bi garantovao maksimalno iskorišćavanje postojećih resursa.
3. Urediti procedure uključivanja novih članova u Republički tim za borbu protiv trgovine ljudima kako bi svi akteri značajni za identifikaciju i pružanje pomoći mogli da budu uključeni.

Unapređenje sistema upućivanja i pomoći i podrške žrtvama trgovine ljudima

1. Stvaranje uslova za uključivanje većeg broja aktera u identifikaciju i pružanje pomoći žrtvama trgovine ljudima, i to kroz:
 - a. Edukaciju svih koji dolaze ili bi mogli da dođu u kontakt sa žrtvama trgovine ljudima
 - b. Podizanje svesti građana o tome kome mogu da se obrate u slučaju da je nekome potrebna pomoć
 - c. Podizanje svesti potencijalnih i aktuelnih žrtava kako bi znale kome treba da se obrate u slučaju da im je potrebna pomoć.
2. Osnivanje nacionalnog informacionog centra koji bi:
 - a. Vodio i redovno ažurirao bazu podataka postojećih usluga/slужbi koje mogu biti od koristi žrtvama.
 - b. Davao i distribuirao informacije o postojećim uslugama:
 - i. akterima koji dolaze ili mogu da dođu u kontakt sa žrtvama trgovine ljudima,
 - ii. potencijalnim i aktuelnim žrtvama,
 - iii. svima kojima su te informacije potrebne.
 - c. Oformio i redovno ažurirao stručnu biblioteku, sa referentnom domaćom i inostranom literaturom iz oblasti suprotstavljanja trgovini ljudima.
3. Pravno urediti uloge različitih aktera u pružanju pomoći maloletnim licima žrtvama trgovine ljudima na način koji omogućava jasno razgraničenje njihovih nadležnosti.
4. Posebno urediti odnos nadležnosti centara za socijalni rad i Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima u pružanju pomoći maloletnim licima žrtvama trgovine ljudima.
5. Razvijati i formalizovati mehanizme međusektorskog povezivanja i saradnje različitih aktera na lokalnom nivou (horizontalno povezivanje).
6. Povezivanje mehanizama međusektorske saradnje na lokalnom nivou sa Nacionalnim mehanizmom za koordinaciju aktivnosti i kreiranje politike borbe protiv trgovine ljudima (vertikalno povezivanje).
7. Razvijanje mehanizama saradnje aktera koji pružaju pomoć ženama žrtvama trgovine ljudima sa organizacijama i institucijama koje pružaju pomoć i podršku ženama žrtvama drugih oblika nasilja.

Vođenje evidencija

1. Uspostavljanje jedinstvenog načina prikupljanja podataka i vođenja evidencije o trgovini ljudima, koji bi obuhvatio sve relevantne podatke o žrtvama, izvršiocima, načinu vršenja trgovine i pružanju pomoći žrtvama.
2. Razvijanje i redovno ažuriranje jedinstvene baze podataka o trgovini ljudima koju bi vodila nezavisna istraživačka organizacija, čiju bi osnovu činili podaci svih relevantnih aktera.

Monitoring i evaluacija

1. Uspostavljanje Nacionalnog izvestioca koji bi vršio kontinuirani monitoring i evaluaciju antitrafiking aktivnosti u celini, s posebnim akcentom na pomoć i podršku žrtvama, a u skladu sa modelom ODIHR prema kome bi tu ulogu trebalo da ima nevladina organizacija.
2. Jasno definisanje uloge i odnosa Nacionalnog izvestioca sa Nacionalnim mehanizmom za koordinaciju aktivnosti i kreiranje politike borbe protiv trgovine ljudima u celini i sa njegovim pojedinim delovima.
3. Kontinuirani monitoring bi trebalo raditi primenom kvalitativnih i kvantitativnih metoda uz kombinaciju različitih tehnika prikupljanja podataka od strane različitih aktera prema predlogu modela monitoringa koji je razvijen u VDS.
4. Zakonski regulisati pod kojim uslovima naučna i stručna javnost može prisustvovati radnjama državnih organa u prekrivičnom postupku.

Izvodi iz recenzija

ISTRAŽIVANJE Viktimološkog društva Srbije o sistemu pomoći i podrške ženama žrtvama trgovine ljudima u Srbiji predstavlja novu, izuzetno važnu i do sada nepostojeću kariku koja je neophodna za kompletiranje slike o sistemu borbe protiv trgovine ženama i pomoći žrtvama u Srbiji. Ova problematika je, ne samo u Srbiji, veoma često obavijena velom tajne, i ovakva istraživanja su neophodna da bi se postojeći mehanizmi za podršku i pomoć žrtvama učinili transparentnim i tako omogućila (i izvršila) evaluacija dosadašnjih napora koji se ulažu da bi se žrtvama trgovine na što efikasniji i adekvatniji način pružilo ono što im je potrebno.

Istraživanje je sprovedeno po već dobro poznatim visokim standardima koje ova nevladina profesionalna organizacija kod nas praktikuje već više od jedne decenije, i predstavlja neophodno i nezaobilazno štivo ne samo za nas koji se bavimo problemom trgovine ljudima, nego i širu javnost koja je zainteresovana za ovaj oblik kriminaliteta. Kvalitet ovog istraživanja nije samo u deskriptivnom pregledu postojeće prakse u Srbiji, nego i ukazivanju na protivrečnosti, nelogičnosti i nedostatke trenutno implementiranog sistema pružanja pomoći žrtvama, kao i preporukama kako se on može unaprediti i poboljšati.

Profesionalnost, odmerenost, analitičnost i kritičnost, tako neophodni ne samo u naučno-istraživačkom svetu, verovatno su najveći kvalitet ove monografije. Zaključci koje istraživačice Viktimološkog društva Srbije prezentuju iz stranice u stranicu moraju se shvatiti kao opomena, ali i putokaz kojim se treba krenuti da ne bi došli u situaciju da, umesto da pružamo pomoć onima kojima je pomoć potrebna, dodatno otežavamo njihov ionako težak socijalni i pravni položaj.

Na žalost, zatvorena vrata i nespremnost na saradnju na koje su istraživačice nailazile prilikom realizacije istraživanja ograničili su domet ove monografije, ali su istovremeno ukazali na jedan vrlo opasan fenomen, sa kojim se doduše suočavaju i druge zemlje sveta i koji onemogućava kompletiranje slike o problemu trgovine ljudima (videti Segrave i dr. 2009). Stoga je potrebno konstantno ukazivati pažnju na ovakvu lošu praksu i podvlačiti da se takvom netransparentnošću, bez obzira čime je ona izazvana, dodatno zamagljuje ionako već izuzetno skriven problem ne samo trgovine ženama, nego i kretanja tokova novca i sredstava koji se izdvajaju za pružanje pomoći žrtvama, a ujedno se

onemogućuje i bilo kakva evaluacija i konačno unapređenje postojećih sistema pomoći žrtvama trgovine ženama.

*Dr Sanja Milivojević
Univerzitet Zapadni Sidnej
Australija*

Istraživanje, čiji su rezultati predstavljeni u ovoj monografiji, je originalno i, kod nas, prvo te vrste. Očigledno ima međunarodni značaj jer je, između ostalog, namenjeno i specijalizovanim agencijama univerzalne i regionalne međunarodne organizacije – Ujedinjenim nacijama i Evropskoj uniji. Uz to, njegovi rezultati imaju veliki teorijski značaj, pre svega iz aspekata kriminoloških, viktimoloških, kriminalističkih i bezbednosnih nauka, a naročito u oblasti teorije i prakse metodologije naučnog istraživanja. Najzad, nesporan je njegov društveni značaj i praktična primenljivost na području Republike Srbije, ali i u drugim zemaljama u tranziciji koje se suočavaju sa sličnim problemima.

Značaj rezultata ovog istraživanja je trostruk: prvo, autorke su ukazale na način funkcionisanja sistema pružanja pomoći i podrške žrtvama trgovine ženama u praksi, ocenile ga i dale preporuke za prevazilaženje postojećih problema i za njegovo unapređenje; drugo, izradile su model (definisale referentne ispitanike, istraživačke tehnike i instrumente) monitoringa nad pružanjem pomoći i podrške žrtvama trgovine ženama u Srbiji i treće, testirale su ga. S tim u vezi, autorke su prikupile i obradile podatke o: pravnom i institucionalnom okviru sistema pomoći i podrške ženama žrtvama trgovine ljudima u Srbiji; broju maloletnih i punoletnih lica ženskog pola – žrtava trgovine ljudima; funkcionisanju sistema pomoći žrtvama kao celine i u izabranim pojedinačnim slučajevima trgovine maloletnim i punoletnim osobama ženskog pola u Srbiji; pomoći koju žene žrtve trgovine ljudima dobijaju kada se pojave na sudu i o evidencijama koje vode organizacije i institucije koje dolaze u kontakt sa žrtvama trgovine ljudima.

Ukazujući na aktuelno stanje u sferi pomoći i podrške ženama žrtvama trgovine ljudima u Republici Srbiji, posredno je ukazano na nedovršenost i nesavršenost nacionalnih mehanizama zaštite, pomoći i podrške žrtvama trgovine ljudima, i to sveobuhvatno: njegovih organizacionih, funkcionalnih i normativnih (zakonskih i strategijskih) komponenti. Dokazano je i da saradnja subjekata nacionalnog sistema suprotstavljanja trgovini ljudima nije na zadovoljavajućem nivou, da je neretko odraz ličnog odnosa pojedinaca i pojedinki koji njime upravljaju, kao i

da se kompetentnost pojedinih stručnih tela, organizacija i pojedinaca neretko bez opravdanog razloga stavljaju u drugi plan ili zanemaruju. Najveći problemi u bezbednosnoj praksi očigledno nastaju zbog neznanja i nestručnosti subjekata bezbednosti, koji vešto manipulišu statusnim autoritetom svojih funkcija, krijući se iza svojih službenih položaja, formalne i neformalne moći.

Viktimološko društvo Srbije je za rešavanje problema trgovine ljudima očigledno kompetentnije od mnogih zvaničnih aktivnih aktera državnog i nedržavnog sektora bezbednosti koji su u to uključeni. Njihovim odbijanjem saradnje i neodazivanjem na poziv autorki da kao ispitanici učestvuju u ovom istraživanju, to su prećutno i priznali. Možda je njihov strah od autoriteta upravo jedan od razloga nedovoljne uključenosti Viktimološkog društva Srbije i drugih stručnih organizacija i pojedinaca u kreiranje i sprovođenje nacionalne politike suprotstavljanja trgovini ljudima.

Referentnost, profesionalnost, značaj i autoritet dugogodišnjih aktivnosti, što samostalno, što u okviru Viktimološkog društva Srbije, autorkama daje značaj i ulogu Nacionalnog izvestioca – krunskog subjekta monitoringa „antitrafiking aktivnosti i implementacije antitrafiking nacionalnog zakonodavstva“. Formiranje ovakvog tela je i jedna od obaveza država potpisnica *Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima* i *Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala*.

Nepostojanje ovakvog „monitoring tela“ u našoj zemlji opravdava postojanje i angažovanost nevladinih organizacija. Istovremeno, potvrđuje neophodnost uspostavljanja čvršćeg partnerstva države sa tzv. nedržavnim sektorom bezbednosti, naročito u onim sferama bezbednosne stvarnosti za čiju formalnu socijalnu kontrolu država još uvek nije razvila sopstvene ili dovoljne kapacitete, kao što je slučaj sa suprotstavljanjem trgovini ljudima. U tom smislu, nadležni republički organi morali bi ozbiljno da razmotre mogućnost dodeljivanja Viktimološkom društvu Srbije, možda ojačanom „spoljnim saradnicima“, statusa Nacionalnog izvestioca. Ovo tim pre što ova nevladina organizacija uživa ugled brojnih međunarodnih organizacija, što potvrđuju njihovi brojni međunarodni angažmani, kao i istraživanje čiji su rezultati upravo pred nama. Najzad, ova organizacija je i neposredno razvila metodologiju i mehanizme monitoringa suprotstavljanja trgovini ljudima u Republici Srbiji, i prva je, a za sada i jedina, sprovela opsežan monitoring. Pri tom je ukazala na prednosti i mane pojedinih monitoring-metoda, kao i na probleme s kojima se susreću istraživači, te na mogućnosti njihovog prevazilaženja.

Autorke su još jednom, naučno argumentujući i praktično potvrđujući, dokazale „anemičnost i nesavršenost“ *Strategije za borbu protiv trgovine ljudima* u

Republici Srbiji. Nadajmo se da će kreatori nacionalne politike suprotstavljajući trgovini ljudima, pre svega politike zaštite, pomoći i podrške žrtvama, razumeti ideje i poruke ovog istraživanja. To, naravno, ne bi smeli da dožive kao činjenje ustupaka nevladinim organizacijama, već kao uvažavanje međunarodnih standarda, a povrh svega, kao doprinos boljoj sudbini žrtava trgovine ljudima, čemu su autorke ove monografije nesebično posvećene. Nesumnjivo je da su njihove poruke i preporuke smernice za humanije društvo i zasluženi bolji život žrtava trgovine ljudima.

Monografija *Pomoć i podrška ženama žrtvama trgovine ljudima u Srbiji* je „pravo osveženje“ među, može se slobodno reći, šablonski koncipiranom građom o trgovini ljudima, čiji nivo naučnog saznanja ne seže dalje od proste deskripcije aktuelnog stanja na polju trgovine ljudima ili interpretacije drugih postojećih naučnih izvora, i čija je naučnost polemična. Ovaj tekst odlikuju originalni rezultati, do kojih se došlo primenom naučnih metoda, u postupku naučnog istraživanja, od strane istraživačica sa naučnim titulama. Zbog toga su ozbiljna opomena, ali i putokaz odlučiocima u nacionalnom sistemu bezbednosti Republike Srbije.

Nesporan teorijski i praktični značaj ove monografije, ne samo da opravdava potrebu njenog publikovanja, već je i preporučuje kao obaveznu literaturu u srednjoškolskim i visokoškolskim ustanovama iz koje se prevashodno regrutuju budući pripadnici državnog i aktivisti nedržavnog sektora bezbednosti.

*Dr Saša Mijalković
docent Kriminalističko-policijske
akademije u Beogradu*

Literatura

Aromaa, K. (2007) Trafficking in human beings: uniform definitions for better measuring and for effective counter-measures, u: E. Savova, S. Stefanizzia (ur.) *Measuring trafficking in human beings: complexities and pitfalls*, International Scientific and Professional Advisory Council of the United Nations Crime Prevention and Criminal Justice Programme, str. 13-26.

Bjerkan, L., Dyrild, L. (2005) Život pod okriljem, u: L. Bjerkan (ur.) *Samo moj život: rehabilitacija žrtava trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej, str. 133-169.

Brandon, H. (2009) *Transforming societies after political violence: truth, reconciliation and mental health*, Dordrech: Springer.

Čopić, S., Nikolić-Ristanović, V. (2006) Mehanizam praćenja trgovine ljudima u Srbiji, u: J. Škrnjug (ur.) *Praćenje fenomena trgovine ljudima – BiH, Hrvatska, Srbija*, Beograd: IOM, str. 67-96.

Di Nicola, A., Cauduro, A. (2007) Review of official statistics on trafficking in human beings for sexual exploitation and their validity in the 25 EU member states from official statistics to estimates of the phenomenon, u: E. Savova, S. Stefanizzia (ur.) *Measuring trafficking in human beings: complexities and pitfalls*, International Scientific and Professional Advisory Council of the United Nations Crime Prevention and Criminal Justice Programme, str. 73-94.

ICMPD (2006) *Guidelines for the Development and Implementation of a Comprehensive National Anti-Trafficking Response*. Vienna: International Organization for Migration Policy Development (ICMPD).

Jovanović, S., Savić, M. (2008) *Nacionalni mehanizam upućivanja žrtava trgovine ljudima u Republici Srbiji*. Beograd: NVO Atina.

Kröger, T., Malkoč, J., Uhl, B. (2004) *National Referral Mechanisms: Joining Efforts to Protect the Rights of Trafficked Persons – A Practical Handbook*, Warsaw: OSCE/ODIHR.

Kljajić, S., Šarac, N. (2009) Uloga centara za socijalni rad u zaštiti žrtava trgovine decom, u: A. Galonja (ur.) *Socijalna inkluzija žrtava trgovine ljudima*. Beograd: Međunarodna organizacija za migracije, str. 39-53.

Herman, J. (1997) *Trauma and recovery*, New York: Basic Books.

Mijalković, S. (2009) *Suprotstavljanje trgovini ljudima i krijumčarenju migranata*. Beograd: Službeni glasnik.

- Nikolić-Ristanović, V. (2005) Kroz šta su žrtve prošle i šta su preživjele, u: L. Bjerkan (ur.) *Samo moj život: rehabilitacija žrtava trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej, str. 99-130
- Nikolić-Ristanović, V. (ur.) (2009) *Trgovina muškarcima u Srbiji*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej.
- Nikolić-Ristanović, V. (2009) Podrška, pomoć i zaštita žrtava trgovine muškarcima: rezultati istraživanja, u: V. Nikolić-Ristanović (ur.) *Trgovina muškarcima u Srbiji*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej, str. 199-220.
- Nikolić-Ristanović, V., Mrvić, N. (1988) Prvi kontakt žrtve sa policijom – pomoć i podrška, ili ponovna viktimizacija. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, br. 4, str. 81-92.
- Nikolić-Ristanović, V., Dokmanović, M. (2006) *Međunarodni standardi o nasilju u porodici i njihova primena na Zapadnom Balkanu*. Beograd: Prometej.
- Segrave, M., Milivojević, S., Pickering, S. (2009) *Sex Trafficking- International context and response*. Devon: Willan Publishing.
- Save the Children (2004) *Zaštita dece od trgovine ljudima – perspektiva udruženih napora*. Beograd: Save the Children UK.
- Savić, M. (2009) Program i principi rada u programu za socijalnu inkluziju, u: A. Galonja (ur.) *Socijalna inkluzija žrtava trgovine ljudima*. Beograd: Međunarodna organizacija za migracije, str. 55-61.
- Simeunović-Patić, B. (2005) Zaštita, pomoć i podrška žrtvama trgovine ljudima: aktuelni odgovori, u: L. Bjerkan (ur.) *Samo moj život – rehabilitacija žrtava trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej, str. 23-78.
- Simeunović-Patić, B. (2009) Pravni i institucionalni okvir društvenog reagovanja na problem trgovine ljudima u Srbiji, u: V. Nikolić-Ristanović (ur.) *Trgovina muškarcima u Srbiji*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej, str. 153-186.
- Surtees, R. (2007) *Handbook on Anti-Trafficking Data Collection in South-Eastern Europe: Developing Regional Criteria*. Vienna: International Organization for Migration Policy Development (ICMPD).
- World Health Organization (WHO) (2003) *Preporuke Svjetske zdravstvene organizacije za vođenje razgovora sa ženama – žrtvama trgovine ljudima*. London: WHO.
- World Bank (2004) *Monitoring and evaluation: some tools, methods and approaches*, World bank: Washington DC.
http://www.mfcr.cz/cps/rde/xbcr/mfcr/WB_Evaluation_ME_Tools_2004_pdf.pdf, pristupljeno 26.12.2009.

Beleške o autorkama

VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ je istraživačica, profesorka kriminologije, maloletničke delinkvencije i viktimologije na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u Beogradu, i direktorka Viktimološkog društva Srbije. Autorka je većeg broja radova iz oblasti nasilja nad ženama, zaštite žrtava, kriminaliteta i rata, trgovine ljudima, i istine i pomirenja. Najznačajniji radovi iz oblasti trgovine ljudima uključuju koautorske knjige *Trgovina ljudima u Srbiji* (2004), *Samo moj život: na ljudski pravima zasnovana rehabilitacija žrtava trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije* (2005) i *Trgovina muškarcima u Srbiji* (2009).

SANJA ČOPIĆ je istraživačica-saradnica u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, i istraživačica i predsednica Upravnog odbora Viktimološkog društva Srbije. Autorka je više radova iz oblasti trgovine ljudima, nasilja u porodici, zaštite žrtava i restorativne pravde. Koautorka je knjiga *Trgovina ljudima u Srbiji* (2004) i *Trgovina muškarcima u Srbiji* (2009).

PROGRAM UJEDINJENIH NACIJA ZA RAZVOJ (UNDP) je globalna razvojna mreža koja se zalaže za promene i obezbeđuje pristup znanju, iskustvima i resursima neophodnim za bolji život ljudi. Prisutni smo u 166 zemalja sveta, u Srbiji od 1952. godine, sa kojima radimo na pronalaženju rešenja za globalne i domaće razvojne izazove.

VIKTIMOLOŠKO DRUŠTVO SRBIJE - VDS je nezavisno i neprofitno udruženje građana, koje je osnovano 12. novembra 1997. godine s ciljem da okupi veći broj humanistički orijentisanih stručnjaka/stručnjakinja, koji svojim naučnim, stručnim i ljudskim autoritetom, interdisciplinarnim istraživanjima, edukacijom i pružanjem neposredne pomoći žrtvama doprinose razvoju viktimologije i unapređenju prava i zaštite žrtava kriminaliteta, rata i kršenja ljudskih prava, bez obzira na njihov pol, versku, religijsku, etničku pripadnost, politička opredeljenja ili druge karakteristike.

Izdato u Beogradu, 2010. godine

Informacije u vezi sa knjigom mogu se dobiti na sledećim adresama:

UNDP Serbia
P.O.Box no.3
Internacionalnih brigada 69
11000 Belgrade
Serbia
Phone: +381 11 20 40 400
Fax: +381 11 3 44 43 00
www.undp.org.rs

Viktimološko društvo Srbije
Dositejeva 1a
11000 Beograd
Srbija
Telefon: +381 11 3034 232
Fax: + 381 11 3034 232
E-mail: vds@eunet.rs
www.vds.org.rs

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.431(497.11)

343.543/.546(497.11)

НИКОЛИЋ-Ристановић, Весна, 1955-

Помоћ и подршка женама жртвима трговине људима у Србији / Vesna Nikolić-
Ristanović, Sanja Čopić. – Београд : Виктимолошко друштво Србије :
Prometej, 2010 (Београд : Prometej) – 98 стр. : табеле ; 24 cm

Тираж 500. – О ауторкама : стр. 97. – Напомене и библиографске
reference уз текст.

Executive summary. – Библиографија: стр. 95-96.

ISBN 978-86-87971-03-5

1. Топић, Сања /аутор/. 1973-

а) Трговина људима – Истраживање – Србија

COBISS.SR-ID 172575756